

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

.....'in bu çalışması, jürimiz tarafından Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : (İmza)

Üye (Danışmanı) : (İmza)

Üye : (İmza)

Tez Başlığı:

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi : .../.../20...

Mezuniyet Tarihi : .../.../20...

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “.....” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Adı SOYADI

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	
Öğrenci Numarası	
Enstitü Ana Bilim Dalı	
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	
Tez Başlığı	
Turnitin Ödev Numarası	

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin olarak,/...../..... tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç %

alıntılar dahil % 'tür.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelerle sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

...../...../.....(imzası)

Danışmanının Unvanı-Adı-Soyadı

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Alena IAKOVLEVA

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ (1991-2017)

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Alena IAKOVLEVA

TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ (1991-2017)

Danışman

Dr.Öğr.Üyesi Mustafa ÖZTÜRK

Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2019

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Alena IAKOVLEVA'nın bu çalışması, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Sanem ÖZER (İmza)

Üye (Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZTÜRK (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Özlem DEMİRKIRAN (İmza)

Tez Başlığı: Türk-Rus İlişkilerinde Enerji Faktörü (1991-2017)

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Tez Savunma Tarihi : 17/06/2019

Mezuniyet Tarihi : 27/06/2019

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türk-Rus İlişkilerinde Enerji Faktörü (1991-2017)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Alena IAKOVLEVA

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Alena IAKOVLEVA
Öğrenci Numarası	20165238005
Enstitü Ana Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr.Öğr.Üyesi Mustafa ÖZTÜRK
Tez Başlığı	Türk-Rus İlişkilerinde Enerji Faktörü (1991-2017)
Turnitin Ödev Numarası	

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 180 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 30/05/2019 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 14

alıntılar dahil % 17'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

...../...../.....

(imzası)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZTÜRK

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ.....	iv
TABLOLAR LİSTESİ.....	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vii
ÖZET.....	ix
SUMMARY.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ’NİN VE RUSYA FEDERASYONU’NUN ENERJİ KAYNAKLARININ GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1	Türkiye Cumhuriyeti’nin Enerji Kaynaklarının Genel Olarak Değerlendirilmesi	5
1.1.1	Türkiye Cumhuriyeti’nin Enerji Profili	5
1.1.2	Petrol	7
1.1.3	Doğal gaz	10
1.1.4	Kömür	15
1.1.5	Yenilenebilir Enerji Kaynakları	17
1.1.6	Hidroelektrik	19
1.1.7	Rüzgar Enerjisi.....	21
1.1.8	Güneş Enerjisi	22
1.1.9	Jeotermal Enerji	24
1.1.10	Biokütle Enerjisi	25
1.2	Rusya Federasyonu’nun Enerji Kaynaklarının Genel Olarak Değerlendirilmesi	26
1.2.1	Rusya Federasyonu’nun Enerji Profili	26
1.2.2	Doğal gaz	28

1.2.3 Petrol	30
1.2.4 Kömür	34
1.2.5 Nükleer Enerji	37
1.2.6 Yenilenebilir Enerji Kaynakları	41

İKİNCİ BÖLÜM

1991-2008 YILLARI ARASINDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ

2.1	1991 – 2000 Yıllarında Türk-Rus İlişkileri ve Enerjinin Rolü	43
2.2	2001-2008 Yılları Arasında Türk-Rus İlişkileri ve Enerjinin Rolü	62
2.3	Mavi Akım Boru Hattı Projesi	75
2.4	Türk-Rus Ortak Güvenlik Çalışmalarında Enerjinin Rolü.....	79
2.5	Rusya – Ukrayna Enerji Krizinin Başlangıcı ve Türkiye’ye Etkileri	84
2.6	2008 Gürcistan–Rusya Savaşında Türkiye’nin Rolü ve Türk-Rus Enerji İlişkilerine Etkisi	89

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2009-2017 YILLARINDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ

3.1	2009-2017 Yılları Arasında Türk-Rus İlişkilerinde Enerjinin Rolü	92
3.2.	2009 Yılı İkinci Rusya-Ukrayna Krizi ve Türk-Rus Enerji İşbirliğine Etkileri.....	102
3.3.	Güney Akım Doğal gaz Boru Hattı Projesi	107
3.4.	Nükleer Enerji Alanında Türk-Rus Enerji İşbirliğinin Gelişmesi ve Akkuyu Nükleer Santrali.....	113
3.5.	2014 Kırım Krizi ve Türk Akımı Projesi	122
3.6.	Türk-Rus İlişkilerinde Suriye Meselesi, 2015 Uçak Krizi ve Türk-Rus Enerji İşbirliğine Etkileri	130

SONUÇ	140
KAYNAKÇA.....	145
ÖZGEÇMİŞ	167

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1 2017 Yılı Türkiye Birincil Enerji Talebi.....	6
Şekil 1.2 Petrol Arama ve Üretimine Yönelik Gelişmeler (2002-2016)	8
Şekil 1.3 2017 Yılında Türkiye'nin İthal Ettiği Petrolün Kaynak Ülkelere Göre Dağılımı.....	9
Şekil 1.4 2007-2016 Yılları Doğal Gaz Üretim Miktarları ve Doğal Gaz İthal Edilen Ülkeler (Milyon Sm ³)	11
Şekil 1.5 2016 Yılı Üretim Sahalarının Bulunduğu İllere Göre Doğal Gaz Üretim Oranları (%)	12
Şekil 1.6 Kömür Arama Sondaj Metrajı.....	15
Şekil 1.7 Türkiye Kömür İthalatı.....	16
Şekil 1.8 Türkiye'nin Kömür İthalatında Ülke Payları (2016).....	17
Şekil 1.9 Türkiye'nin Elektrik Enerjisi Üretiminin Birincil Enerji Kaynaklarına Göre Dağılımı (2016)	19
Şekil 1.10 Güneş Enerjisinin Yıllara Göre Değişimi (Bin Tep).....	23
Şekil 1.11 Senelere Göre Rusya Gsyh Oranı İle Dünya Petrol Fiyatlarının Karşılaştırılması (1997- 2016).....	26
Şekil 1.12 Avrupa'nın Rusya'ya Doğal Gaz Bağımlılığı (2016)	27
Şekil 1.13 Rusya Federasyonu'nun Bölgelerine Göre RAO Gazprom'un İspatlanmış Enerji Rezervlerinin Dağılımı (31 Aralık 2017)	29
Şekil 1.14 Yıllara Göre Rusya Federasyonu'nun Petrol Üretimi (Milyon Ton)	31
Şekil 1.15 Rusya Federasyonu'nun Günlük Petrol Üretimi (Milyon Varil)	32
Şekil 1.16 Rusya Federasyonu'nun Günlük Petrol İhracatı (Milyon Varil).....	32
Şekil 1.17 2016 Yılında Rusya'da Dikey Bütünleşme Petrol Şirketlerinin Petrol Üretimi (Milyon Ton)	33
Şekil 1.18 Rusya Federasyonu'nun Kömür Hammaddelerinin Yayılması	34

Şekil 1.19 RF Enerji Tüketiminde Kaynakların Payları (2017).....	36
Şekil 1.20 Rusya Federasyonu'nda İşletilmesi Devam Eden Nükleer Santralleri ve Özel Nükleer Bölgeleri (2016).....	39
Şekil 1.211954–2016 Yılları Boyunca Dünyada Nükleer Enerji Bloklarının İşletilmeye Başlaması Ve Kapatılması	40
Şekil 2.1 Türkiye'nin Doğal gaz İthalatında Rusya'nın Payı (2003, %).....	65
Şekil 2.2 Türkiye – Rusya Federasyonu Dış Ticareti 2000-2010.....	70
Şekil 2.3 2006-2015 Yıllarında Türkiye'nin Birincil Enerji, Petrol Ve Doğal Gaz Tüketimi	79
Şekil 3.1 2008-2017 Yıllarında Rusya'dan Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı.....	97
Şekil 3.2 Nabucco Doğal gaz Boru Hattı Projesinin Güzergahı.....	106
Şekil 3.3 Doğal gazı AB'ye Sevkiyat Edebilecek Yeni Güzergahlar	109
Şekil 3.4 Avrupa'nın Rusya'ya Enerji Bağımlılığı (2016).....	127
Şekil 3.5 Türk Akımı Proje Güzergahı.....	129

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1 Türk Taahhüt Firmalarının Rusya’da Üstlendikleri İşler	46
Tablo 2.2 Rusya’nın Türk Ticaretindeki Yeri (1992-1998)	47
Tablo 2.3 Rus Dış Ticaretinde Bavul Ticaretinin Yeri (Milyar dolar)	48
Tablo 2.4 Rus Turistlerin En Çok Ziyaret Ettikleri Ülkeler (1997)	50
Tablo 2.5 Türkiye’nin Ham Petrol ve Doğal gaz İthalatında Rusya’nın Payı.....	55
Tablo 2.6 Türkiye’nin Kömür İthalatında Rusya’nın Payı.....	55
Tablo 2.7 Türkiye’nin Petrol İthalatı (1987)	57
Tablo 2.8 Türkiye’nin İthalat Ettiği Petrolün Fiyatları (Dolar/Ton)	57
Tablo 2.9 Türkiye’den Rusya Federasyonu’na Sermaye İhracının Sektörel Dağılımı (1993-1997)	58
Tablo 2.10 2000-2008 Yılları Arasında Türkiye-Rusya Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar) ...	69
Tablo 2.11 2000-2008 Yılları Arasında Türkiye’ye Gelen Rus Vatandaşları	71
Tablo 2.12 2000-2008 Yılları Arasında Rusya Federasyonu’nda Türk Müteahhitlerinin Faaliyetleri	72
Tablo 3.1 2006-2017 Yılları Arasında Türkiye-Rusya Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar).....	96
Tablo 3.2 Ukrayna Üzerinden Doğal gaz Transitinin Kesildikten Sonra Ülkelere Göre Doğal Gaz Alımında Azalma Oranı (6 Ocak 2009)	104

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ABM	Anti Balistik Füze
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
BEPA	Biyokütle Enerjisi Potansiyel Atlası
BLACKSEAFOR	Karadeniz Donanma İşbirliği Görev Grubu
BM	Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	Türkiye Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BP	British Petroleum
BSP	Bulgaristan Sosyalist Partisi milletvekili
BTC	Bakü-Tiflis-Ceyhan Doğal gaz / Hampetrol Boru Hattı
BTE	Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal gaz Boru Hattı
CEO	Genel Müdür
CPC	Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu
DSİ	Devlet Su İşleri
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EIA	Enerji Bilgi Yönetim İdaresi
EPDK	Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
ETKB	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
GAZBİR	Türkiye Doğal Gaz Dağıtıcıları Birliği
GEPA	Güneş Enerjisi Potansiyeli Atlası
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
HES	Hidroelektrik Santral
IAEE	Uluslararası Enerji Ekonomisi Birliği
IEA	Uluslararası Enerji Ajansı
KEK	Karma Ekonomik Komisyon
LNG	Sıvılaştırılmış Doğal Gaz

MGİMO	Moskova Uluslararası İlişkiler Devlet Üniversitesi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MTA	Maden Tetkik Arama
MW	Megavat
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NGS	Nükleer Güç Santrali
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
PRMS	Petrol Kaynakları Yönetim Sistemi
PYD	Kürdistan Demokratik Birlik Partisi
REPA	Türkiye Rüzgar Enerjisi Potansiyel Atlası
RF	Rusya Federasyonu
RUE	RosUkrEnergö
SORT	Stratejik Taarruz İndirimleri
TAEK	Türkiye Atom Enerjisi Kurumu
TANAP	Trans Anadolu Doğal gaz Boru Hattı Projesi
TAP	Trans – Adriyatik Doğal gaz Boru Projesi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEİAŞ	Türkiye Elektrik İletim A.Ş.
TKİ	Türkiye Kömür İşletmeleri
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TTK	Türkiye Taş Kömürü Kurumu
TÜBİTAK	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜROFED	Türkiye Otelciler Federasyonu
UAEA	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
ÜDİK	Rusya-Türkiye Üst Düzey İşbirliği Konseyi
YEGM	Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü
YÖK	Yükseköğretim Kurulu
YPG	Kürdistan Halk Koruma Birlikleri

ÖZET

Günümüzde enerji uluslararası arenanın en önemli faktörlerden biri olmuştur. Enerji her ülkenin devlet dış politikasını şekillendirir ve uluslararası ilişkilerini yönetir. 20. yüzyılın sona doğru Türk ekonomisinin hızlı gelişimi ülkenin enerji taleplerinin sürekli artmasına yol açmıştır. Bu yüzden Türkiye'nin kendi enerji kaynaklarının yeterli olmaması, bunun yanısıra enerji devi olan Rusya'nın coğrafi açısından Türkiye'ye yakın olması iki ülke arasında uzun vadeli enerji işbirliğinin oluşmasına neden olmuştur. Söz konusu döneme kadar Türk-Rus ilişkileri rekabet biçimde ilerleyip ülkeler arası sağlam bir işbirliğini sağlayamamıştır. 1990'larda SSCB'nin dağılmasından sonrası dönemde Türkiye ile Rusya Federasyonu temeli daha 1980'lerde oluşturulan enerji işbirliğinin gelişmesine başlamışlardır. Batı Hattı Doğal Gaz Boru Hattı üzerine gerçekleşen işbirliğinin başarısı hem ülkelerin yakınlaşmasına hem de yeni ülkeler arası ortak enerji projelerinin hazırlanmasına neden olmuştur. İkili ilişkilerin gelişmesi ve özellikle 2003 yılında Mavi Akım Boru Hattının devreye girmesi Türkiye ile Rusya arasındaki dış politika çizgisini belirlemiştir. Bu dönemden itibaren ülkelerin birbirine olan ilgileri artmaya başlamış ve ikili işbirliği çok kısa bir sürede yeni boyut kazanmıştır. Türk-Rus enerji işbirliğinin başarısı ülkelerin kültür, eğitim, bilim gibi diğer alanlarda işbirliğinin oluşmasına yol açmıştır. Özellikle Mavi akım üzerine gelişen bu işbirliği 2000 yıllarının başında yaşanan kriz dönemlerinde dayanıklı ve verimli olduğunu göstermiştir. Ülkeler arasında artan güven 2009 yılında Türkiye'nin ilk Nükleer Santrali olan Akkuyu ile 2014 yılında Türk Akımı Doğal gaz Boru Hattı gibi büyük ortak projelerine yol açmıştır. 2015 yılında Türkiye ile Rusya arasında yaşanan UçakKrizinin sonrası ilişkilerin düzelmeye sürecinde en etkili faktörlerden biri enerji olmuştur. Bu şekilde enerji sektörü 21. yüzyılda Türk-Rus ilişkilerinin başlıca gündem olup, ülkelerinin karşılıklı politika çizgisini belirleyen ana faktör konumuna geçmiştir.

Çalışmada Türk-Rus enerji işbirliğinin gelişme süreci ve ikili ilişkilere olan etkileri konusu üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Rusya, Enerji, Doğal gaz, Nükleer güç.

SUMMARY

ENERGY FACTOR IN TURKISH-RUSSIAN RELATIONS (1991-2017)

Nowadays, energy has become one of the most important factors in the international arena. Energy shapes every kind of state foreign policy and it also manages its international relations. Rapid development of the Turkish economy caused continuous increase in the energy demands of the country. Therefore, insufficiency of the Turkey's own energy resources along with geographic proximity of Russia, which is an energy giant, led to the development of the long term energy cooperation between two countries. Until this period, Turkish-Russian relations were actually proceeding in a competitive manner and therefore could not ensure a solid cooperation between countries. In the 1990s after the collapse of the USSR Turkey and Russian Federation started to develop energy cooperation, a foundation of which had been laid even earlier in the 1980s. The success of the cooperation on the Western Pipeline Natural Gas Pipeline has led to the convergence of countries and to the preparation of new joint energy projects between two countries. The development of the bilateral relations and especially the putting of the Blue Stream gas pipeline into operation in 2003 defined the line of the foreign policy between Turkey and Russia. Since this period, the interest of the countries has increased and bilateral cooperation has gained a new dimension in a very short time. The success of the energy cooperation between two countries led to the development of the cooperation in cultural, educational, scientific and other areas. This cooperation, especially cooperation on the Blue Stream Project, has shown that it is durable and productive during the crisis periods of the beginning of 2000. Increased confidence between countries resulted in the joint projects like the Turkey's first nuclear power plant Akkuyu in 2009 and the TurkStream natural gas pipeline in 2014. In 2015 energy was one of the main factors in the process of solving the War Plane Crisis in the Turkey-Russia relations. In this way, the energy sector became the main agenda of Turkish-Russian relations in the 21st century and became the main factor determining the mutual policy line of the countries.

This thesis handles the development process of the Turkey-Russia energy cooperation and its impact on the bilateral relations.

Keywords: Turkey, Russia, Energy, Natural gas, Nuclear power.

GİRİŞ

Günümüzde enerji kaynaklarına erişim insanın yaşamının vazgeçilmez bir unsurudur. Dolayısıyla enerji faktörünün dünya çapındaki politikanın ayrılmaz bir parçası olup askeri güç unsuruyla eşdeğer bir öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bir ülkenin enerji çıkarları o ülkenin devlet stratejisini ve dış politikasını şekillendirir. İnsanlığın bugüne kadar elde ettiği teknolojiler onun fosil yakıtlara olan bağımlılığından tamamen kurtulmasını sağlayamamaktadır. Hidrokarbon rezervlerinin sınırlı olmasının yanısıra gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin enerji taleplerindeki hızlı artış, dünya enerji güvenliği sorununun gündeme gelmesine ve enerji kaynakları ve bunların nakliyatı üzerinde kontrol mücadelesine yol açmaktadır. Bu açıdan, Rusya ile Türkiye arasında enerji işbirliği güncel bir konu olarak nitelendirilmektedir.

Enerji faktörü Rusya'nın sosyal-ekonomik gelişimi ve ülkenin dış politikasının şekillendirilmesinin önemli bir unsurudur. Bu yüzden Rusya'nın ulusal güvenliği onun enerji güvenliğine doğrudan bağlı durumdadır. Dünya hidrokarbon rezervlerinin önemli bir kısmına sahip olan Rusya, enerji kaynaklarının en önemli tüketicilerinden biri olup dünyada enerji kaynakları konusuna ilişkin tüm süreçlere aktif olarak katılan transit bir ülkedir. Yakıt ve enerji kompleksinin gelişmiş olması Rusya'nın dünya ekonomisine başarılı bir şekilde entegre olmasını sağlar ve ülkenin jeopolitik gücünü de önemli ölçüde artırır.

Diğer yandan, Türkiye'nin eşsiz bir coğrafi konuma sahip olması bu ülkeye en zengin enerji kaynaklarına sahip bölgeler ile enerjinin en büyük tüketicisi olan Avrupa arasında doğal bir kıtalararası köprü olma imkanını sağlamaktadır. Dolayısıyla, Türkiye Orta Doğu ve Hazar havzasındaki enerji kaynaklarının tüketicilere iletilmesi için bir geçiş merkezi olmayı hedeflemektedir.

Uzun bir tarihe sahip olan Türkiye-Rusya ilişkilerinde her zaman bir tür düzensizlik izlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye ile Rusya arasındaki münasebetin tarih boyunca rekabet niyetini taşıdığını söylemek mümkündür. Bir anlamda, iki milletin yüzyıllar boyunca birbirlerini ancak savaş meydanında tanıma imkanları olmuştur. Savaşın olmadığı zaman ise her iki taraf birbirlerine çoğunlukla tedbirli bir şekilde yaklaşmışlardır..

Ancak bütün anlaşmazlıklara rağmen iki rakip ülke arasındaki iş birliği yolunun daha verimli olduğu görülmüştür. XX. yüzyıl sona erdiğinde, hem Türkiye hem de Rusya önemli gelişmeler yaşamıştır. Bu dönemde iki ülke arasında yeni bir işbirliğine yol açacak bir unsur

ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu, Rusya'nın ise üretim kapasitesi yüksek olan enerji sektörü çok özel bir rol oynamaya başlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve "Soğuk Savaş"ın sona ermesi Rusya ile Türkiye arasında olan enerji işbirliğinin gelişmesi için ciddi bir etki olmuştur. Yeni bir ikili dış politika, ülkeler arasındaki anlaşmazlıkların düzenlenmesi, bölgede barış ve istikrarın güçlendirilmesi ve her şeyden önce ticaret, ekonomi ve enerji alanlarında verimli işbirliğine yol açmıştır.

2002'de Türkiye'de iktidarın başında Recep Teyip Erdoğan olan Ak Parti şahsında yeni bir gücün gelmesinin yanısıra aynı yılda, benzersiz bir niteliğe sahip olacak ve insanlığın teknolojik başarısı olarak nitelendirilecek "Mavi Akım" projesinin tamamlanması Rusya ile Türkiye enerji ilişkilerinde dönüm noktası olmuştur. Diğer yandan söz konusu doğal gaz boru hattı Türkiye'nin enerjide dışa ve özellikle Rusya'ya olan bağımlılığın kritik dereceye ulaşmasını gündeme getirmiştir.

Ülkeler arasında sonraki yıllarda enerji sektöründe ortak projelere ve mevcut olan projelerin geliştirilmesine ilişkin yeni anlaşmalar ve kontratların imzalanması dönemin başarılı sonucu olarak algılanabilmektedir. Bu açıdan, 2009 yılında nükleer enerji üzerinde başlayan Türk-Rus işbirliği her iki ülke için büyük bir önem taşımaktadır. Türkiye'nin nükleer alanında ilk deneyimi olacak "Akkuyu" Nükleer Santrali Projesi söz konusu ülkelerin ortak enerji projeleri arasında çok özel bir konuma sahiptir. Akkuyu NGS projesi Türkiye'nin nükleer gücü elde eden ülkeler arasında yer almasını sağlar, diğer yandan Rusya %100 oranında Türkiye'nin nükleer piyasasını yönetebilecektir. Türkiye açısından Akkuyu kendi topraklarında olanyeni ve daha ucuz enerji kaynağı kullanmaya, yabancı yatırımcılarının dikkatini çekmeye ve Türk vatandaşlarına istihdam sağlamak için önemli imkanları sunmaktadır. Rusya açısından ise bu proje hem verimli bir yatırım olarak, hem ülkenin enerjide hegemonyasını koruma aracı olarak, hem de Türkiye ile ilişkilerin yoğunlaşma faktörü olarak algılanmaktadır. Nitekim nükleer alanda yapılan anlaşmalar çerçevesinde iki ülke arasında eğitim ve bilimsel araştırma alanlarında işbirliğinde büyük gelişmeler olmuştur.

2006 ve 2009 yıllarında yaşanan Rusya-Ukrayna krizleri sonucu olan özellikle Avrupa ülkelerini önemli ölçüde etkileyen enerji krizleri sırasında Türk-Rus enerji işbirliği son derece başarılı olduğunu göstermiştir. Yine bu dönemde uluslararası arenada meydana gelen Gürcistan savaşı ve Küresel Ekonomik Kriz sırası ve sonrasında ikili işbirliğinin gelişmesine yol açacak önkoşullar oluşturulmuştur.

2009-2017 yılları arası Türkiye-Rusya ilişkileri açısından en önemli, aynı zamanda en çelişkili dönemlerden biri olmuştur. Zirvesine ulaşan iki ülke arasındaki hayatın her alanına yayılmış ikili işbirliği 2014 yılın sonunda yaşanan olaylar neticesinde zor bir duruma getirilmiştir. İlerlemesini alan Ukrayna meselesi, Rusya Federasyonu'nun Avrupa ülkeleri ile ilişkilerinin uzun vadeli bir krize girmesine neden olmuştur. Bu da Rusya'nın yeni enerji politika çizgisini Türkiye'ye yöneltmesini sağlamıştır. Dikkate alınması gereken nokta, Türkiye politikasının AB üyelik sürecine göre uygulanmasına rağmen, ülkenin Rusya'ya karşı ambargoya katılmaması ve Rusya ile kurulan işbirliğini devam ettirmesidir. Bu noktada çalışmanın önemli konulardan biri – Türk-Rus ilişkilerinin her iki ülke tarafından uluslararası arenada bir koz olarak kullanma çabaları – karşımıza çıkmaktadır.

2014 yılında yaşanan olaylar sırasındaşimdiye kadar Avrupalı ülkelerle ortak olarak planlanan Güney Akım Boru Hattı projesi birden iptal edilip anlaşması 2015 yılında imzalanacak Rusya ile Türkiye'nin ortak enerji projesi olacak Türk Akımı projesine çevrilmiştir. İki ülke arasında 3. dev enerji projesi olan bu boru hattı uluslararası kamuoyunda büyük tartışmalara yol açacaktır. Türkiye'nin dışa bağımlılığının pekişmesi, diğer yandan ülkenin transit ülke konumunun sağlamaştırılması dönemin en önemli gündemlerdendir.

Bunun yanı sıra çalışma kapsamında 2015 yılının sonunda Türkiye ile Rusya arasında yaşanan yaklaşık 8 aydır süren ve her iki ülkenin ekonomisini etkileyen Uçak Krizi'nin enerji sektörüne olan etkileri ele alınmıştır. Bu dönemde söz konusu ülkeler arasındaki enerji işbirliğinin krizin geçirilmesindeki rolü incelenmiştir. Kriz çözülme sırasında her iki ülke, aralarındaki bu enerji işbirliğine ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Uçak Krizi sırasında dönemin Türk-Rus ilişkileri için en çok önem taşıyan Akkuyu NGS ve Türk Akımı Boru Hattının projelerinin askıya alınması yaşanmıştır. Bu durum iki ülke arasındaki enerji işbirliğini bozmasa da birkaç sene geride bırakmıştır.

Bu şekilde Rus-Türk enerji işbirliğinin gelişme sürecinin nasıl bir siyasi ortamda gerçekleştiği, ne gibi sıkıntılarla karşılaştığı, güncel durumların nasıl olduğu ve perspektifte nereye kadar gidebileceğigibi sorular çalışmanın ana problemini oluşturmaktadır.

Rusya'nın eski Ticaret ve Ekonomi Bakanı, 2007'den itibaren ise Rus Sberbank Bankasının CEO'su olan Herman Gref'e göre dünyamızın "petrol çağı" 12-14 sene içerisinde bitecektir. Rusya Enerji Bakanlığı ise, kendi hesaplarına göre dünya petrol rezervlerinin 40-50 senede tükeneceğini açıklamıştır.

21. yüzyılda Türkiye'nin ekonomisi hızlı ve dinamik bir yükselişe geçmekle birlikte enerji talebinde bir artış da gözlenmektedir. 2015'da Türkiye enerji talebinin sadece %24'ünü yerli kaynaklardan karşılayabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, 2017 yılında Türkiye'nin petrolde ithalata bağımlılık oranı %94,6 olup doğal gazda ithalata bağımlılık oranı ise 99,4'e kadar çıkmıştır. Bu açıdan Türkiye'nin yakın komşusu, aynı zamanda dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine sahip olan Rusya Federasyonu Türkiye için en uygun enerji ortağı olarak görünmektedir.

Diğer taraftan, en büyük kozu enerji olan, ekonomisini enerji üzerinden oluşturan ve özellikle siyasal üstünlükle hegemonya kurmaya çalışan Rusya açısından bakıldığında, Türkiye önemli bir enerji koridoru ve pazarı konumunda bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.

2017 yılında ortak enerji projeleri ve ülkelerin karşılıklı yakınlaşma çabaları sayelerinde Türk-Rus ilişkileri ve özellikle de enerji işbirliği zirveye ulaşmıştır. Enerjide ihtiyaçlarının yaklaşık %55'ini Rus kaynaklarıyla karşılayan Türkiye, Rusya için Almanya'dan sonra en büyük doğal gaz müşterisi olmuştur.

Günümüzde Türkiye ile Rusya arasındaki ilişki düzeyi yoğun olarak nitelenmekle birlikte bölgedeki politik ortamı da yüksek seviyede etkilemektedir. Bu ilişkilerin merkez unsurunun enerji sektörü olduğunu söylemek mümkündür. Böyle bir durum hem iki ülke arasındaki tüm alanlarda kurulan ilişkileri etkilemekte, hem de bölgedeki (ülkelerin jeostratejik konumları sebebiyle Orta Doğu, Yakın Doğu ve Batı Avrupa'dan bahsedilmektedir) ülkeler arasında ciddi sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Böylece dünyanın enerji devi olan Rusya, Avrupa ile Asya'yı bağlayan, bütün Türk Cumhuriyetlerinin merkezi olan Türkiye ile arasındaki enerji ilişkilerinin gelişmesi sonunda bütün çevresini etkilemektedir. Dolayısıyla, bu çalışma iki ülke arasındaki enerji işbirliğini, onun gelişme sürecini, temel unsurlarını, yaşanan anlaşmazlıkları ve bu işbirliğinin gelişme perspektiflerini incelemeyi amaçlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN VE RUSYA FEDERASYONU'NUN ENERJİ KAYNAKLARININ GENEL OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1 Türkiye Cumhuriyeti'nin Enerji Kaynaklarının Genel Olarak Değerlendirilmesi

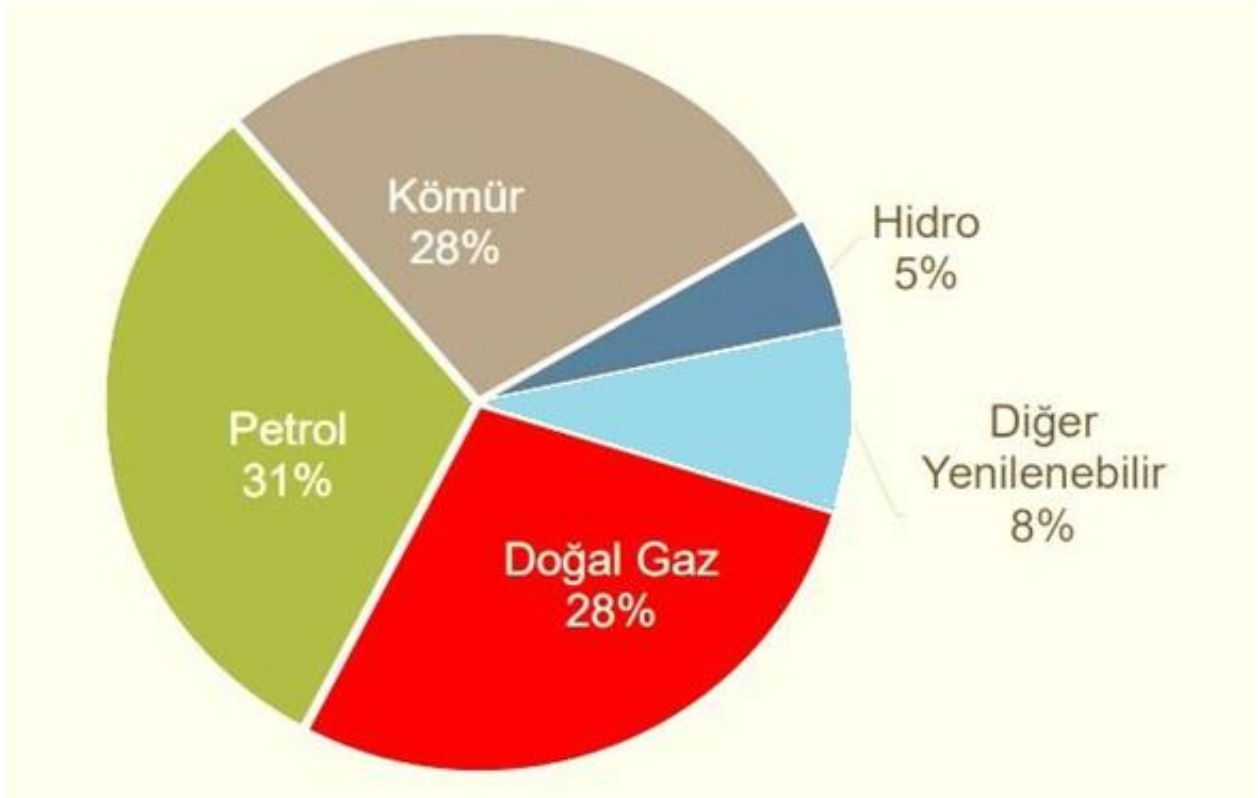
Günümüzde enerji kaynaklarına erişim, her çağdaş insanın günlük yaşamının temelinde yer almaktadır. Bu yüzden çağımızda enerji faktörü, dünya politikasında askeri faktörler ile aynı etki gücüne sahiptir. Bir ülkenin enerji çıkarları, bu ülkenin devlet stratejisini ve dış politikasını biçimlendirmektedir. Ancak 21. yüzyılda insanlığın elde ettiği teknolojilerin seviyesi, mineral hammaddelere olan bağımlılığından tamamen kurtulma imkanını sağlayamamaktadır. Enerji kaynaklarının sınırlı olmasının yanı sıra, gelişmiş ve özellikle gelişen ülkelerin sürekli artan enerji talebi, dünya enerji rezervlerinin tükenmesini gündeme getirmektedir. Bu durum, enerji kaynaklarını ve onların naklini elde edebilmek için global bir mücadeleye yol açmıştır. Bu halde, dünya politikasının bütün üyeleri bu mücadelede kendi enerji çıkarlarını savunmaktadır. Böylece, enerji sektöründe yaşanan herhangi bir gelişme uluslararası ilişkileri etkilemektedir.

Bu çalışmanın gündemi olan Türk-Rus enerji ilişkilerinde, Rusya her ne kadar enerji kaynaklarında merkezi bir role sahip olsa da, iki ülke arasındaki enerji politikalarının analizini yapabilmek için Türkiye Cumhuriyeti'nin de enerji profiline bakmakta fayda vardır.

1.1.1 Türkiye Cumhuriyeti'nin Enerji Profili

Türkiye Cumhuriyeti'nin hızla gelişen ekonomisinin enerjiye artan talebi; ülkenin, dünyanın büyük enerji tüketicileri arasında yer almasına neden olmuştur. 2016 yılında, Türkiye'nin enerji talebindeki petrol oranı %31 ile birinci sırada yer almış, doğal gaz %28 ve kömür de %28 ile petrolü takip etmiştir (Şekil 1.1). Türkiye'nin birincil enerji talebinin sektörlere göre dağılımına bakıldığında ise, tüketimin %24'ü konut ve hizmet sektöründe, %25'i sanayide, %23'ü çevrim sektöründe (elektrik üretiminde) ve %20'si ulaştırma sektöründe kullanılmaktadır. Bunun yanısıra, 2015 yılına kadar sürekli yükselen petrol ve doğal gazın birincil enerji olarak tüketimi içindeki payı %60'lar civarında seyretmiş ancak 2015-2016 yıllarında bu oran %62'ye

çıkmiştir.¹ Bu da son zamanlarda Türkiye'nin enerjide dışa olan bağımlılığın artmasının ifadesidir.

Şekil 1.1 2017Yılı Türkiye Birincil Enerji Talebi²

Türkiye Cumhuriyeti, dünya petrol ve doğal gaz gibi kaynak rezervleri açısından önemli enerji rezervlerine sahip olmasa da; Karadeniz, Balkanlar, Orta Doğu, Hazar ve Orta Asya bölgelerindeki enerji transitinde başrol oynamaktadır. Bunun temel nedeni ise, ülkenin Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan bir köprü konumunda olmasıdır. Rusya ve Avrupa'nın petrol ve doğal gaz nakliye projelerinin bir kısmı, hatların Türkiye topraklarının üzerinden geçirilmesini öngörmektedir. Bu alanda, 2006 yılında tamamlanan "Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC)" projesinde Türkiye başarılı bir tecrübe edinmiştir. BTC projesinin gerçekleşmesi, Rusya Federasyonu'nun BDT ülkelerinden enerji transit etme tekelinden kurtulma yolunu göstermiş ve yeni alternatif boru hatları projelerinin hazırlanmasına yol açmıştır.³

¹TPAO, 2017: 31.

²TPAO, 2018: 34.

³ Pamir, 2016: 330.

Bu dönemde, Türk topraklarında yeni enerji teslim ve transit projelerinin gerçekleşmesi ile Rusya Federasyonu'nun, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Avrupa Birliği'nin çıkarlarının çatışması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bir taraftan Rusya Ukrayna topraklarına bağımlı olmaktan kurtulup Rus doğal gazını Karadeniz'in dibinden geçirerek önce Türkiye'ye, sonra Batı ülkelerine ulaştıracak bir boru hattı projesine büyük önem vermekte, diğer taraftan ise Avrupa Birliği doğal gazın ithalat piyasasını çeşitlendirmek amacıyla Orta Asya'da başlayıp Hazar Denizi sularından geçerek Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti topraklarından transit olarak devam edip Avrupa ülkelerine ulaşacak bir boru hattı projesi hazırlamaktadır. Bu iki dev proje, Türkiye üzerinden transit geçişi öngörmektedir. Aynı zamanda bu projeler birbirleri için rekabet oluşturmaktadır.

1.1.2 Petrol

Günümüzde petrolün en çok talep edildiği sektör taşıma sektörüdür. 2015 yılında TPAO tarafından hazırlanan istatistiklere göre, petrolün taşıma sektöründe kullanımı doğal gaz veya kömür gibi diğer enerji kaynakların kullanımına kıyasla, %95,1 oranında gerçekleşmiştir. Uzmanlara göre 2035 yılında kadar, doğal gazın taşımacılık sektöründe kullanımının artması nedeniyle bu oranın %91,1'e düşmesi beklenmektedir.⁴

Türkiye Cumhuriyeti'nin; ekonomisinin ve sanayisinin hızla büyümesinden dolayı petrol ürünlerine olan talebi sürekli artış göstermektedir. Türkiye'nin kendi petrol rezervleri ülkenin ihtiyaçlarını karşılamamaktadır. 2017 yılında Türkiye'de tespit edilen üretilebilir ham petrol rezervi 332,8 milyon varil (48 milyon ton) olarak değerlendirilmiştir. Bu da, ülkenin üretim seviyesi göz önüne alındığında, yurt içinde bulunan ham petrol rezervinin yaklaşık 18 yıllık bir ömre sahip olduğunu göstermektedir.⁵ Petrol rezervlerinin yetersiz olması nedeniyle ülkenin yerli petrol üretiminin seviyesi de yok denecek kadar düşüktür. 2015'te, Türkiye'de ham petrolün günlük yaklaşık 835 bin varili tüketilmekle birlikte sadece 51 bin varil ham petrol üretimi yapılmıştır. Bu şekilde, 2015 yılında yerli ham petrol üretimi, ülkenin toplam petrol tüketiminin ancak %6,4'ünü oluşturmuştur.⁶ Türkiye'nin yurt içi petrol üretiminin en büyük kısmı Güneydoğu Anadolu bölgesindeki petrol rezervlerinden sağlanmaktadır.⁷ Üretilen ve ithal edilen petrol Türkiye'nin İzmir, İzmit, Mersin, Batman ve Kırıkkale şehirlerinde bulunan toplam 5

⁴TPAO, 2017: 7.

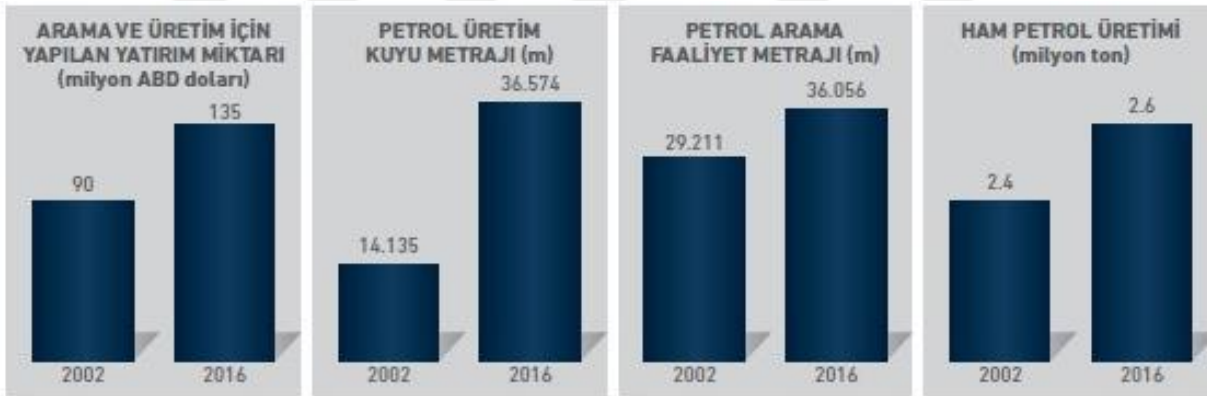
⁵<http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol> (erişim tarihi: 29.01.2018).

⁶TPAO, 2017: 32.

⁷<http://www.tpao.gov.tr/?mod=projeler&contID=45> (erişim tarihi: 02.01.2019)

petrol rafinerisinde işlenmektedir.⁸2016 yılı sonu itibariyle Türkiye Cumhuriyeti'nde 22'si yerli, 20'si yabancı firma olmak üzere toplam 42 adet arama ve/veya üretim şirketi faaliyet göstermekteydi. 2016 sonunda bu sayı 175'i arama ruhsatı ve 132'si işletme ruhsatı olmak üzere toplam 307 olarak gerçekleşmiştir.⁹

2016 yılında Türkiye'de 136 petrol sahasında ham petrolün toplam 18 milyon varili (2,6 milyon ton) üretilmiştir. 2017 yılında ise petrol sahalarının sayısının 149'a çıkmasına rağmen bir önceki seneye kıyaslandığında daha düşük ham petrol üretim göstergeleri izlenmektedir (17,8 milyon varil). Şekil 1.2'de görüldüğü üzere, Türkiye'nin kendi Petrol sektörüne yaptığı yatırım miktarı 14 senede neredeyse %70 artış gösterse de ülkedeki ham petrol üretimi çok fazla artmamıştır. Bunun sebebi ise 2014 yılında başlayan petrol fiyatlarının düşmesidir. Bu dönemde Türkiye'de (dünya hidrokarbon alanında olduğu gibi) petrol ve doğal gaz arama faaliyetlerinde azalma izlenmiştir. 2017 yılın verilerine bakıldığında ise petrol fiyatlarında artışın etkisiyle arama faaliyetlerinde de artış görülmüştür.¹⁰ Türkiye'de petrol arama faaliyetlerinin azalmasının diğer sebebi ise ülke'nin son zamanlarda enerji talebinde doğal gazın petrolün üzerine geçmesidir.

Şekil 1.2 Petrol Arama ve Üretimine Yönelik Gelişmeler (2002-2016)¹¹

2016'da, Türk petrol ithalatının %86'sı yedi ülke tarafından karşılanmıştır. 2015 yılındaki verilere göre Irak'tan gelen petrol miktarının azalması ve İran'ın payının biraz artmasıyla birlikte, Rusya'dan yapılan petrol ithalatının payı %1 artmıştır. 2017 yılının verileriyle kıyaslandığı zaman ise Türkiye'nin petrol ithalatının %89'a kadar arttığı izlenmektedir. 2016 yılında Irak, Türk petrol ithalatının %22'sini karşılayıp ilk sırada yer almıştır. %19'luk pay ile ikinci sırada

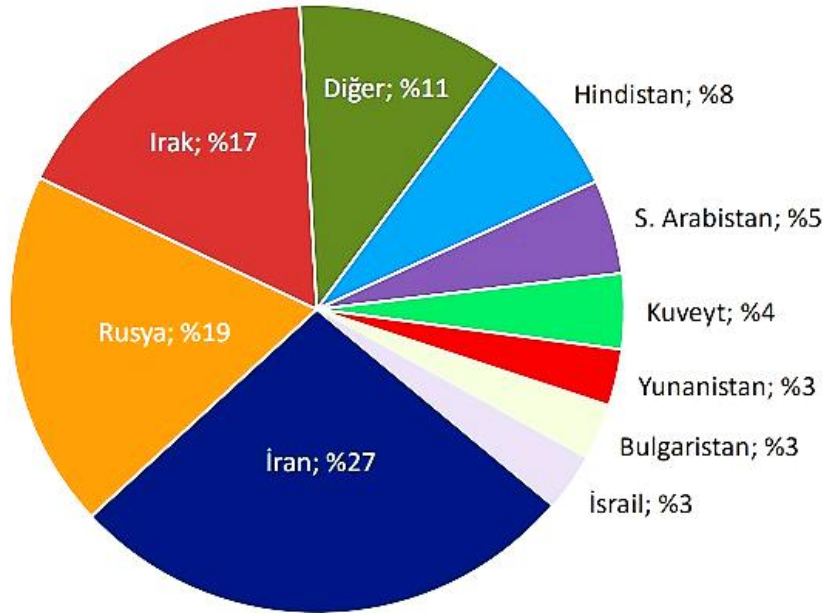
⁸<https://www.tupras.com.tr/> (erişim tarihi: 02.01.2019)

⁹T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2018: 87.

¹⁰ TPAO, 2018: 40.

¹¹T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2017:171.

Rusya ve %17 ile üçüncü sırada İran yer almıştır.¹² 2017’de ise ABD’nin İran’a karşı yaptırımlarının kalkması ve Tahran’ın petrol piyasasına dönmesiyle bu ülkenin payı önemli miktarda artarak %27 oranına ulaşmış ve bu şekilde İran petrolü Türkiye’nin petrol ithalatında birinci sırada yer almıştır. Bir anlamda 2016 yılına kadar ABD’nin İran’a karşı uyguladığı politika Rusya’nın çıkarlarının yararınaydı. Çünkü Rusya’nın tarihi ortağı olan İran bu ülkenin Türkiye petrol piyasasında en büyük rakibi olabilirdi. Ancak ABD’nin dönemin Devlet Başkanı Donald Trump’ın 2018 yılında gerçekleştirdiği yeni dış politika çizgisi İran-Türkiye enerji işbirliğini ciddi anlamda engellemektedir. Bu da Rusya’nın Türk petrol pazarına geçişini ve Türk petrol ithalatında ilk sırada yer alma imkanını sağlamaktadır (Türkiye ile Irak arasındaki yıllarca çözümü bulamayan güvenlik meselesini dikkate alarak Türkiye’nin ona karşı güveni artan Rusya’dan yapılan petrol ithalatını artırma durumundan behsedebiliriz). 2017 yılında Rusya’nın Türk petrol ithalatında payı %19 olarak sabit kalmıştır (Şekil 1.3).¹³ 2017 yılında Türkiye’nin petrolde ithalata bağımlılık oranı %94,6 oranla geçen seneye kıyasla %1 artışı göstermiştir.¹⁴

Şekil 1.3.2017 Yılında Türkiye’nin İthal Ettiği Petrolün Kaynak Ülkelere Göre Dağılımı¹⁵

¹²T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2017:33.

¹³T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2018:37-38.

¹⁴TPAO, 2017: 37.

¹⁵ TPAO, 2018: 38.

Türkiye'nin ham petrol ithalatı için Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC), Irak-Türkiye (Kerkük-Yumurtalık) ve Ceyhan-Kırıkkale Ham Petrol Boru Hatları kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra Batman ve çevresinde üretilen ham petrolü Ceyhan'a taşıyan Batman-Dörtyol Ham Petrol Boru Hattı da faaliyet göstermektedir.¹⁶

2016'da uluslararası enerji arenasında yaşanan petrol fiyatlarındaki düşüş, diğer enerji kaynaklarını ithal eden ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de yapılan petrol ve doğal gaz ithalat maliyetinin azalmasına neden olmuştur. 2014 yılında ABD'nin kaya gazı ve petrolüne karşılık Rusya'nın bunu dengelemek için fazladan üretim yapması sebebiyle petrol fiyatlarında önemli oranda düşüş gerçekleşmiştir.¹⁷ Aralık 2014'te petrolün varil fiyatı 57,33 dolara düşmüş, Aralık 2015'te bu rakam 37,28'e, Ocak 2016'da ise kritik bir seviye olan 34,74 dolara kadar inmiştir.¹⁸ Türkiye'nin cari açığı, dünya petrol fiyatlarının düşmesi yaşanan 2014'te 43,6 milyar dolar, petrol fiyatlarının yine düşük olan 2015'te 32,1 milyar dolar, 2016'da ise 32,6 milyar dolar olarak açıklanmıştır.¹⁹ 2017-2018 yıllarında petrolün fiyatı sırasıyla 60 ve 70 dolar civarlarına çiksa da genel olarak petrol piyasasının hala derin bir krizde olduğunu söylemek mümkündür.

1.1.3 Doğal gaz

Türkiye, tükettiği birincil enerjinin yaklaşık %30'unu doğal gazla karşılarken, 2015 yılında doğal gaz gereksiniminin %98'inin ithalatla karşılayabilmekteydi.²⁰ Elektrik üretimi açısından Türkiye'de çok büyük bir önem taşıyan doğal gaz, aynı zamanda Türkiye'nin enerji arz güvenliği ve ekonomik güvenliği açısından önemli bir risk unsuru konumundadır. 2016 yılında ülkede mevcut üretilbilir doğal gaz rezervleri 5,14 milyar metreküptür.²¹

2017 yılında Türkiye doğal gazın yaklaşık 55 milyar metrekübü tüketmişken bu miktarın sadece %0,7'sini ülke içi üretim ile karşılanmıştır. 2000'li yıllarda Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürlüğü (TPAO) ortaklıkları kurup hem onların Trakya'da yeni doğal gaz keşiflerini gerçekleştirmelerini hem de eski sahalar bünyesinde açılan yeni üretim kuyularının işletmeye alınmalarını sağlamıştır. Bu dönemden itibaren yükselişe başlayan yerli doğal gaz üretimi, 2008'da 1 milyar metreküpe kadar çıkıp Türk doğal gaz üretim tarihinin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ancak Şekil 1.4'te görüldüğü üzere, 2008'de başlayan krizden itibaren

¹⁶ Pamir, 2016: 334.

¹⁷ Koşaroğlu ve Yalçın Erik, 2016: 133.

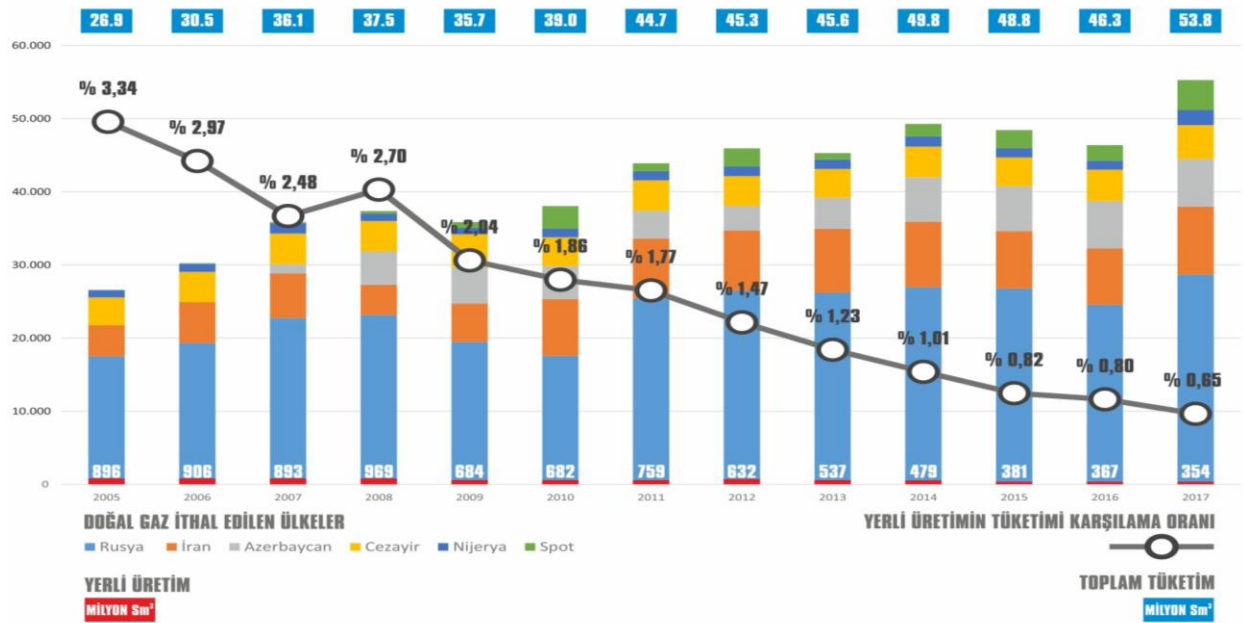
¹⁸ <https://www.investing.com/commodities/brent-oil-historical-data> (erişim tarihi: 02.01.2019)

¹⁹ TPAO, 2017: 30.

²⁰ Pamir, 2016: 340.

²¹ <http://pigm.gov.tr/index.php/istatistikler> (erişim tarihi: 30 Ocak 2018).

Türkiye’deki doğal gaz üretimi düzenli bir düşüşe geçmiş ve 2017 yılında 354 milyon metreküpe düşmüştür. Bu da Türkiye topraklarındaki doğal gaz rezervlerinin yetersiz olup düzenli olarak azaldığını ve ülkenin başka bir enerji kaynağı bulunmadığı takdirde her zaman dışa bağımlı olacağını yansıtmaktadır

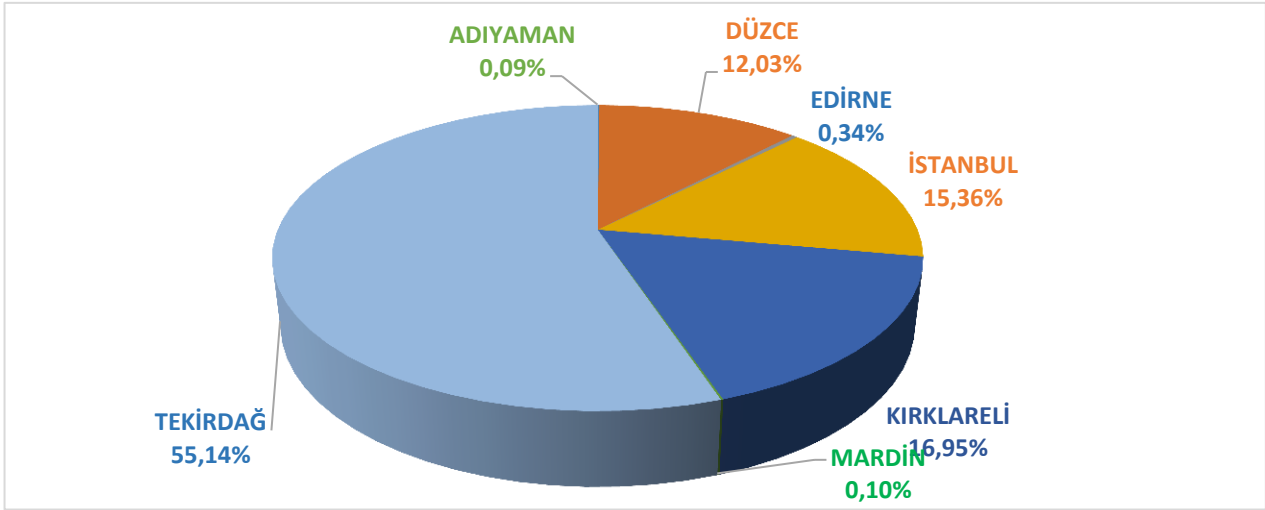
Şekil 1.4 2007-2016 Yılları Doğal Gaz Üretim Miktarları ve Doğal Gaz İthal Edilen Ülkeler (Milyon Sm³)²²

Türkiye’de doğal gazın en yoğun üretimi gerçekleştirildiği sahalar ülkenin toplam doğal gaz üretiminin %55,14’ünü oluşturup Tekirdağ ili içerisinde yer almaktadır. Tekirdağ’ın ardından, %16,95’lik payla Kırklareli ve %15,36’lık payla İstanbul gelmektedir.²³ Doğal gaz üretimi yapan ve toptan satış lisansına sahibi şirketler arasında; toplam ülke doğal gaz üretiminin %64’ünü karşılayan TPAO şirketi ve 20,85’lik payla TPAO’nun ardından gelen Thrace Basin Natural Gas Corporation şirketi liderliklerini sürdürmektedir.²⁴

²² <http://gazid.org.tr/turkiye-dogal-gaz-piyasasi-yerli-uretim/> (erişim tarihi: 30 Ocak 2018).

²³ T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, 2018: 6-7.

²⁴ T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, 2018: 4-6.

Şekil 1.5 2016 Yılı Üretim Sahalarının Bulunduğu İllere Göre Doğal Gaz Üretim Oranları (%)²⁵

Daha 1990'ların sonunda gündeme gelen Rusya'ya enerji bağımlılığı sorunu, 2000'lerde doğal gaz sektöründe %64 seviyesine ulaşmış Türkiye'yi tehlikeli bir duruma getirmiş ve ülkenin enerji ithalatını çeşitlendirme politikasına yönelmesine neden olmuştur. Bunun sonucu olarak ise, Türkiye, 2007'den itibaren doğal gaz ithalatının bir kısmını Azerbaycan'dan yapmaya başlamıştır (2016 yılında Türkiye, doğal gazın yaklaşık %14'ü Azerbaycan'dan almıştır). Tablo 1.1'de görüldüğü üzere 2016'da ülkenin doğal gaz ithalatının en önemli kısmını hala Rusya karşılamaktadır. 2017 yılına kıyasla bu oranin sabit kalmasıyla birlikte Rusya, Türkiye doğal gaz ithalatının %52'sini oluşturup birinci sırada yer almıştır. Rusya'yı, %17'lik oranla İran, %12'lik oranla Azerbaycan ve %8'lik oranla Cezayir izlemektedir.²⁶ Tablo 1.1'de görüldüğü üzere Türkiye doğal gaz ithalatını çeşitlendirip Rusya'ya olan enerji bağımlılığından kurtulmaya çalışsa da diğer ülkelerden ithal ettiği doğal gazın payı ciddi bir artış göstermemektedir. Bazı uzmanlara göre 2019 yılında planlanan Türk Akımı'nın işletmeye alınmasından sonrasında Türkiye'nin Rusya'ya olan doğal gazda bağımlılık oranının daha da artmasına yol açmaktadır.

²⁵ T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, 2018: 4.

²⁶ TPAO, 2017: 37.

Tablo 1.1 2006-2016 Yılları Doğal Gaz İthalat Miktarları (Milyon Sm³)²⁷

Ülke	Rusya		İran		Azerbaycan		Cezayir		Nijerya		Diğer*		Toplam	Bir Önceki Yıla Göre Yüzde Değişim
	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)		
2006	19.316	63,92	5.594	18,51	0	0	4.132	13,67	1.100	3,64	79	0,26	30.221	-
2007	22.762	63,51	6.054	16,89	1.258	3,51	4.205	11,73	1.396	3,89	167	0,47	35.842	18,60
2008	23.159	62,01	4.113	11,01	4.580	12,26	4.148	11,11	1.017	2,72	333	0,89	37.350	4,21
2009	19.473	54,31	5.252	14,65	4.960	13,83	4.487	12,51	903	2,52	781	2,18	35.856	-4,00
2010	17.576	46,21	7.765	20,41	4.521	11,89	3.906	10,27	1.189	3,13	3.079	8,09	38.036	6,08
2011	25.406	57,91	8.190	18,67	3.806	8,67	4.156	9,47	1.248	2,84	1.069	2,44	43.874	15,35
2012	26.491	57,69	8.215	17,89	3.354	7,3	4.076	8,88	1.322	2,88	2.464	5,37	45.922	4,67
2013	26.212	57,9	8.730	19,28	4.245	9,38	3.917	8,65	1.274	2,81	892	1,97	45.269	-1,42
2014	26.975	54,76	8.932	18,13	6.074	12,33	4.179	8,48	1.414	2,87	1.689	3,43	49.262	8,82
2015	26.783	55,31	7.826	16,16	6.169	12,74	3.916	8,09	1.240	2,56	2.493	5,15	48.427	-1,70
2016	24.540	52,94	7.705	16,62	6.480	13,98	4.284	9,24	1.220	2,63	2.124	4,58	46.352	-4,28

Türkiye, gaz ithalatını, mevcut 4 boru hattı ile; Rusya (2 ayrı boru hattı), İran ve Azerbaycan'dan ve uzun erimli LNG (Sıvılaştırılmış Doğal Gaz) alım anlaşmalarıyla Cezayir ve Nijerya'dan yaparken, her yıl değişen miktarlarda da spot LNG alımları yapmaktadır. Rusya'dan alınan gazın taşınması, iki ayrı hattan gerçekleştirilmektedir. Yılda 14 milyar metreküp taşıyıp , başta İstanbul olmak üzere, Marmara bölgesini besleyen Batı Hattı, Rusya'dan çıkıp Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan topraklarından geçmekte ve Malkoçlar civarından Türkiye topraklarına ulaşmaktadır. Diğer boru hattı, 15 Aralık 1997'de Türk şirketi BOTAŞ ile Rus şirketi Gazekspor arasında 25 yıllık anlaşma yapılmasıyla Mavi Akım projesi olarak gerçekleşmiştir. Mavi Akım Boru Hattı, Karadeniz'in dibinden geçerek, doğrudan (diğer ülkelerden transit geçmeden) Samsun üzerinden Türkiye'ye ulaşmaktadır. Bu hattın kapasitesi 16 milyar metreküp olup, son dönemde 19 milyar metreküpe çıkartılması için Rus tarafıyla BOTAŞ arasında görüşmeler sürdürülmektedir.²⁸

Türkiye Cumhuriyeti'nin doğal gaz talebinin sürekli artması, bunun yanı sıra yurt içinde bulunan rezerv ve üretim miktarlarının yeterli olmayıp bu talepleri karşılayamaması ülkeyi doğal gaz ithalatına bağımlı durumda bırakmıştır. 2016 yılında, Türkiyegenelinde doğal gaz arzı %0,79 oranında ülke içinde üretilen doğal gaz ile; %99,21 oranında iseülke dışından yapılan ithalat ile

²⁷ T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, 2017: 8.

²⁸ Pamir, 2016: 342-343.

karşılanmıştır.²⁹ 2017 yılında ise Türkiye'nin doğal gaz bağımlılığının oranı tam olarak %99,4'e ulaşmıştır.³⁰

Dışa bağımlılığın bu kadar yüksek oranda olması Türkiye için ciddi bir tehlike yaratmaktadır. Türk enerji uzmanı Necdet Pamir Türkiye'nin enerji ithalatına bağımlılığı konusunda 'Hiçbir ülkenin başka bir ülkeye bu kadar bağımlı olmaması gerekiyor' demiştir.³¹ Dolayısıyla, günümüzde Türkiye'nin LNG ve enerji arz güvenliğinin sağlanması önemli bir gündem maddesi haline gelmektedir. Bundan dolayı, 2016 yılında Türkiye'nin tek bir kaynağa ve ülkeye bağımlı kalmaması için alternatif arayışlarında bulunan Enerji Piyasaları Düzenleme Kurumu (EPDK) tarafından doğal gaz ithal eden şirketlerin ithal ettikleri doğal gazı depolama oranının yüzde 20'ye çıkarılmasına ilişkin bir yasa yayımlanmıştır.³²

Uzmanlara göre, Türkiye'nin enerji arz-talep güvenliğini sıkıntılı hale getiren unsurlardan biri doğal gaz depolama kapasitesinin yetersiz olmasıdır. 2016 yılında Avrupa ülkelerinin yılda tükettikleri doğal gazın depolanma oranı %20 iken; Türkiye'de bu oran sadece %5'tir.³³ İnşası 2007 yılında tamamlanmış İstanbul'un 65 km batısında bulunan ve 2,6 milyar metreküp depolama hacmine sahip olan TPAO "Silivri Yer Altı Doğal gaz Depolama Tesisi"nin ardından³⁴; 2006 yılından beri inşası devam eden "Tuz Gölü Doğal gaz Depolama Tesisi"nin 2017 yılında ilk deposu açılmıştır. Tesisin 2021 yılında tamamen devreye alınması planlanmaktadır. Tuz Gölü'nde inşa edilen 12 deponun kapasitesi toplam 1.2 milyar metreküp olacaktır. Plana göre, Tuz Gölü Doğal gaz Depolama Tesisi 2021 yılında doğal gaz iletim hatlarına günde 40 milyon metreküp gaz verebilecektir. Bundan 2 sene sonra ise, kapasitesinin 5 milyar 400 milyon metreküpe, sisteme verilecek günlük üretimin ise 80 milyon metreküpe çıkması öngörülmektedir.³⁵

Aynı zamanda, Silivri'de faaliyette olan doğal gaz deposunun kapasitesinin de artırılması planlanmaktadır. Buna göre 2020 yılında bu deponun sisteme verebileceği günlük doğal gaz miktarı 20 milyon metreküp, kapasitesi ise 2 milyar 841 milyon metreküp olacaktır. 2021 yılı için Tuz Gölü Doğal Gaz Depolama Tesisinde planlandığı gibi, 2023'te de Silivri Tesisinin

²⁹TPAO, 2017: 36.

³⁰TPAO, 2018: 38.

³¹Necdet Pamir ile yazarın mülakatı, 26.10.2018, ODTÜ Mezunlar Derneği Vişnelik Tesisleri, Ankara

³²<https://www.setav.org/dogalgaz-depolamasi-neden-onemli/>(erişim tarihi: 02.01.2019).

³³<https://enerjiensitüsü.org/2017/01/09/turkiye-yilda-tukettigi-dogalgazin-yalnizca-yuzde-5ini-depoluyor/>(erişim tarihi: 02.01.2019).

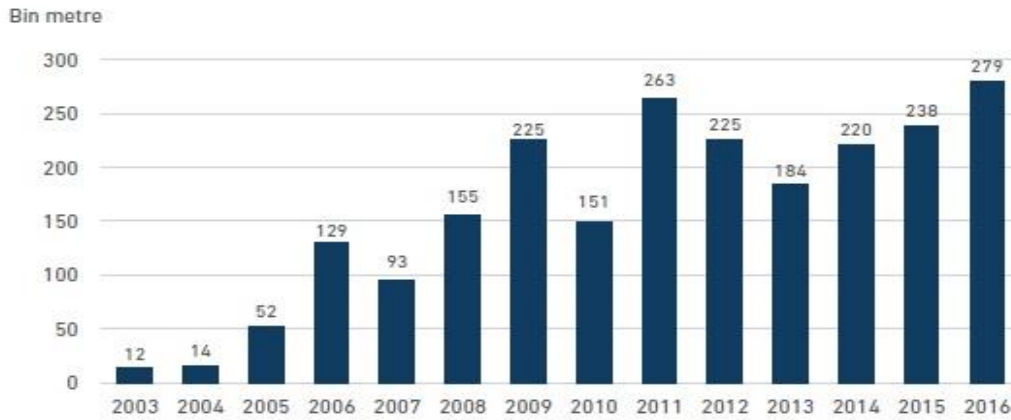
³⁴<https://silivrieht.botas.gov.tr/index.php/tr/>(erişim tarihi: 02.01.2019).

³⁵<https://enerjiensitüsü.org/2018/02/12/tuz-golu-yeralti-dogalgaz-depolama-tesisinde-dolum-islemi-baslatildi/>(erişim tarihi: 02.01.2019).

kapasitesinin artırılıp 4 milyar 287 milyon metreküpe çıkarılması öngörülmektedir. Bu durumda Silivri Tesisinin sisteme vereceği günlük üretimin 75 milyon metreküp olacağı beklenmektedir. İşlerin beklendiği gibi gitmesi durumunda 2023 yılında Türkiye’de doğal gaz depolama kapasitesi 9 milyar 687 milyon metreküpe ulaşacaktır.³⁶ Bütün depoların günlük gaz verme kapasitesi ise 155 milyon metreküp olacaktır. Bu miktarda depolanmış doğal gaz, herhangi bir kriz sırasında Türkiye’nin elini rahatlatabilecek niteliktedir.

1.1.4 Kömür

Türkiye’nin kömür rezervleri ve üretim kapasitesi linyitte dünya genelinde orta düzeyde, taşkömüründe ise alt düzeyde değerlendirilmekte, dolayısıyla Türkiye kömür sektöründe önemli potansiyele sahip bir ülke konumundadır. BP Statistical Review of World Enerjy (Haziran 2018) raporuna göre, 2017 yılı sonunda, 378 milyon tonu astraşit ve bitümlü, 10,9 milyar tonu bitüm altı ve linyit olmak üzere, toplam 11,3 milyar ton (dünya rezervlerinin %1’i) kömür rezervine sahiptir.³⁷ Buna karşın, Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ) Kurumunun 2017 Yılı Faaliyet Raporu’na göre, Türk kömür rezervleri toplam dünya linyit rezervlerinin %7,8’ini, linyit ile alt bitümlü kömür (bitümlü şeyl) rezervinin yaklaşık %3,2’sini ve Antrasit dahil toplam dünya yüksek kalorili kömür rezervinin yaklaşık % 1,9’unu oluşturmaktadır.

Şekil 1.6 Kömür Arama Sondaj Metraji³⁸

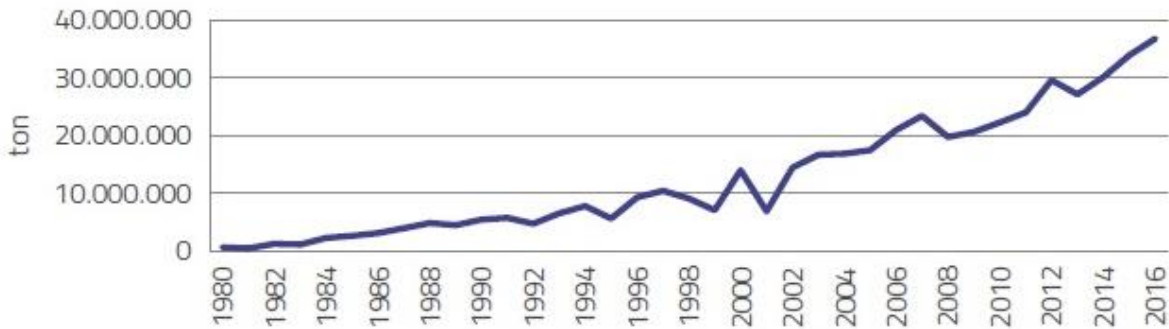
³⁶[https://enerjienstitusu.org/2017/01/09/turkiye-yilda-tukettiği-dogalgazin-yalnizca-yuzde-5ini-depoluyor/\(erişim tarihi: 02.01.2019\).](https://enerjienstitusu.org/2017/01/09/turkiye-yilda-tukettiği-dogalgazin-yalnizca-yuzde-5ini-depoluyor/(erişim tarihi: 02.01.2019).)

³⁷ BP, 2018: 36

³⁸T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2017: 180.

2004 yılında ETKB'nin yerli kaynakları kullanma ve dışa bağımlılığını azaltmaya yönelik politikası çerçevesinde, çalışmaya ilişkin kamu kurumları arasında bilgi paylaşımı ve ek sondajlar yapılması başlatılmıştır (Şekil 1.6). 2004'e kadar 8,2 milyar ton olarak değerlendirilen Türkiye içi linyit rezervleri, gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda linyitin toplam 7,65 milyar tonluk yeni rezervi tespit edilerek yüzde 93,3 oranında artırılmıştır. Ayrıca, Türkiye'de 1,52 milyar ton taşkömürü rezervi de bulunmaktadır.³⁹

Türkiye'nin en büyük linyit havzası toplam ülke rezervlerinin yaklaşık %46'sını oluşturup Afşin-Elbistan bölgesinde, en önemli taşkömürü havzası ise Zonguldak bölgesinde bulunmaktadır.⁴⁰ 2017 yılında Türkiye Cumhuriyeti, 2016 yılına göre %10 artış göstererek 44,6 milyon ton petrol eşdeğerinde kömür tüketmiştir.⁴¹

Şekil 1.7 Türkiye Kömür İthalatı⁴²

Son yıllarda, doğal gaz ve petrol üretiminin yanında, elektrik üretimi amaçlı kullanılacak buhar kömürlerine olan talepteki ciddi artışın ortaya çıkmasından dolayı kömür ithalatında hızlı bir artış söz konusu olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kömür ithalatı 1980 yıllarından öncesinde çok düşük miktarlarda başlayıp, 1990'larda 10 milyon tonun, 2000'lerde de 20 milyon tonun üzerine çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin kömür ithalatı artıştan inişe ve geriye doğru geçip durmakta ve bu şekilde oldukça düzensiz bir biçimde gelişmektedir. 2012 yılında Türkiye'nin kömür ithalatı 29,6 milyon ton miktarında yükselip geçen yıla göre yaklaşık %23 artış göstermiş, 2013 yılında ise 27,2 milyon ton olarak gerçekleşip bir önceki yıla göre %8,4 azalmıştır. 2014 yılında

³⁹ BP, 2018: 36.

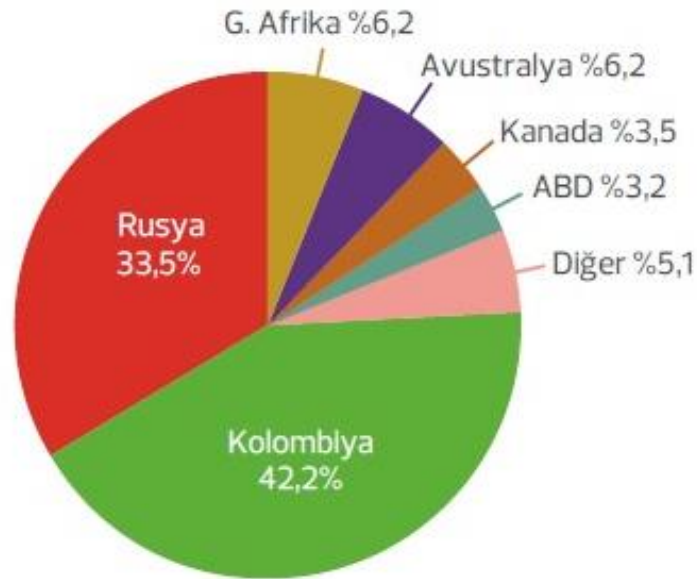
⁴⁰ <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Komur>(erişim tarihi: 5 Şubat 2018).

⁴¹ BP, 2018: 39.

⁴² Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, 2017: 21.

Türk kömür ithalatı %11 artışla 30,2 milyon ton olmuştur. Günümüzde bu veriler düzenli olarak artmaya devam etmektedir. 2015 yılında Türkiye'nin kömür ithalatı 34 milyon ton olup 2016'da ise bu rakam 37 milyon tona çıkmıştır (Şekil 1.7).

2016 yılında, 15,6 milyon ton kömür ithalatı ile Türkiye'nin en fazla kömür satın aldığı ülke Kolombiya olmuştur. 12,4 milyon ton ile Rusya ikinci sıraya geçmiştir. Bu iki ülke, Türkiye'nin toplam kömür ithalatının yaklaşık %75'ini oluşturmuştur. Kalan %25'lik kısmı ise Güney Afrika Cumhuriyeti'nin 2,3 milyon tonluk payı, Avustralya'nın 2,3 milyon tonluk payı, Kanada'nın 1,3 milyon tonluk payı, ABD'nin 1,2 milyon tonluk payı ve az miktarda diğer ülkelerin paylarından oluşturulmuştur (Şekil 1.8).⁴³

Şekil 1.8 Türkiye'nin Kömür İthalatında Ülke Payları (2016)⁴⁴

Bu şekilde, Türkiye'nin kömür sektörüne bakıldığında, ülkenin kömür ithalatında da doğal gazda olduğu gibi, Rusya'ya bağımlılığı yüksek (%33,5) oranlardadır.

1.1.5 Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Yenilenebilir enerji, genelde doğal süreçlerden yararlanıp alınan ve aynı zamanda sürekli tekrardan yenilenebilen bir enerji kaynağı olarak tanımlanmaktadır. Yenilenebilir enerjinin diğer enerji türlerinden ayrılan en önemli özelliği doğal bir yolla kendisini yenileyebilmesi ve her

⁴³Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, 2017: 21.

⁴⁴ Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, 2017: 22.

zaman mevcut olmasıdır.⁴⁵ Yenilenebilir enerji, üretildiği kaynaklara göre çeşitlilik göstermektedir. Bunlar genellikle rüzgar enerjisi, güneş enerjisi, dalga enerjisi, biyokütle enerjisi, hidrojen enerjisi, hidrolik enerji ve jeotermal enerji gruplarına ayrılmaktadır. Bu enerji çeşitlerinin en büyük bölümü ve hatta ana kaynağı olan güneş enerjisinin diğer enerji türlerine dolaylı veya dolaysız etkide bulunduğu görülmektedir. Ayrıca mineral yakıt olarak bilinen kömür, petrol ve doğal gaz da bir anlamda güneş enerjisinin şeklinin değiştirilmiş halleridir. Bu yüzden güneşin dünyanın en önemli enerji kaynağı olduğunu söylemek mümkündür.

Yenilenebilir enerjinin ciddi ölçüde büyük bir potansiyele sahip olduğuna rağmen, günümüz dünyasında genellikle tercih edilen enerji kaynaklarından biri değildir. Günümüz dünyasında tüketilen enerji çeşitlerinin sıralamasının ilk 3'ünü sırayla petrol, kömür ve doğal gaz oluşturmaktadır. Söz konusu enerji kaynakları ise, insanlığın toplam birincil enerji tüketimi içerisinde sadece %9,5 paya sahiptir.⁴⁶

Enerjide dışa bağımlılığı %70 civarında olan Türkiye özellikle son 15 yılı boyunca yenilenebilir enerji alanına önemli gelişmelere başlatmıştır. 2002 yılında Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarının potansiyel gücü 12. 277 MW olup, 2016 yılında bu rakam %172 oranında artış göstererek 33. 352 MW seviyesine çıkmıştır. 2002 yılında yenilenebilir kaynaklardan yararlanarak elde edilen elektrik üretimi 34 milyar kWh olup 2015 yılında 84 milyar kWh düzeyine yükselmiştir. Bu şekilde, 2000'lerde yenilenebilir enerji alanında ciddi bir ilerleme gerçekleştirilmiştir.⁴⁷

2014 yılında ETKB tarafından yayımlanan "Ulusal Yenilenebilir Enerji Eylem Planı"na göre 2023 yılında Türkiye'nin toplam 1,2 trilyon MWh enerji tüketeceği tahmin edilmektedir. Plana göre bu tüketim miktarının 252 milyar MWh'lik kısmı ise yenilenebilir kaynaklardan karşılanacaktır. Bu şekilde, Türkiye 2023 yılına kadar toplam ülke enerjisi tüketiminin minimum üçte birinin yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılanacağını hedeflemektedir.

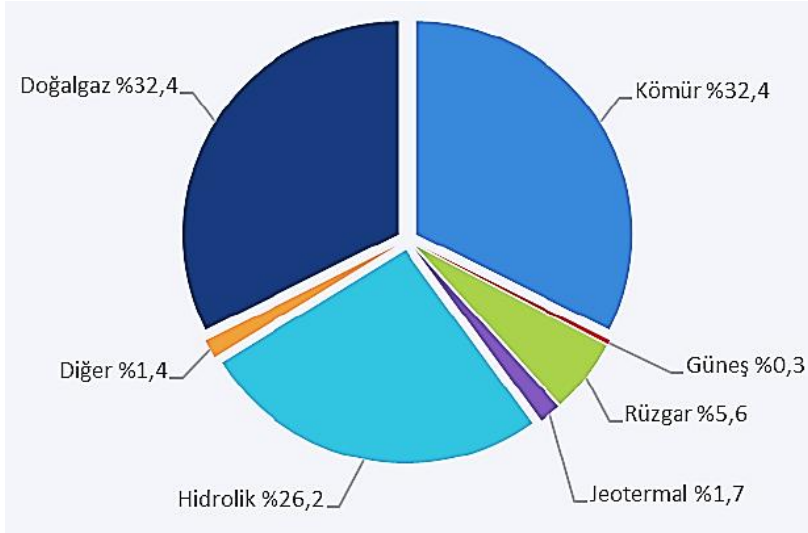
Türkiye'de elektrik enerjisi üretiminde ilk sırada kömür ve doğal gaz gelmektedir. Bunların ardından ise barajlar ve hidroelektrik santraller vasıtasıyla elde edilen elektrik üretimi gelmektedir. Ancak rüzgar, güneş, jeotermal gibi diğer yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik enerjisi üretimindeki payları ise %10'u geçmemektedir (Şekil 1.9). Genel olarak Türkiye'nin elektrik enerjisi üretiminin birincil enerji kaynaklarına göre dağılımına bakıldığında toplam

⁴⁵<http://www.mfa.gov.tr/yenilenebilir-enerji-kaynaklari.tr.mfa>(erişim tarihi: 13 Mayıs 2018).

⁴⁶Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2017: 8.

⁴⁷Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2017: 11.

üretim yaklaşık %35'lik kısmının yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılandığı izlenmektedir.

Şekil 1.9 Türkiye'nin Elektrik Enerjisi Üretiminin Birincil Enerji Kaynaklarına Göre Dağılımı (2016)⁴⁸

2016 yılı itibarıyla Türkiye, Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) üyelerinin sıralamasında elektrik üretimindeki yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranı açısından 13'üncü sırada yer almaktadır. Türkiye tahmin edilen elektrik tüketimini göz önüne alarak 2023 yılına doğru elektrik üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının payının en az %30 seviyesine çıkarmayı hedeflemektedir.⁴⁹

1.1.6 Hidroelektrik

Suların akış ve düşüş hızı üzerine elde edilen bir enerji türüne Hidrolik enerji denir. Diğer bir deyişle hidrolik enerji, su enerjisini kullanarak onu elektrik enerjisine dönüştürme yöntemiyle elde edilmektedir. Hidrolik enerji masraflar açısından diğer yenilenebilir enerji türlerine göre çok daha avantajlı olmakla birlikte günümüz dünyasında en yaygın bir şekilde kullanılan yenilenebilir enerji kaynağı konumundadır.⁵⁰

Türkiye'de yıllık ortalama yağış miktarı 574 mm civarında olmakla birlikte mevsimlere ve bölgelere bağlı olarak çok büyük değişiklikler göstermektedir. Bu miktar, örneğin, Doğu Karadeniz'de 2500-3000 mm olup İç Anadolu'da 250-300 mm arasında olabilir. Buna göre

⁴⁸Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2017: 13.

⁴⁹T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2014: 14.

⁵⁰Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2017: 13.

ülkede ortalama yağış 450 milyar metreküp suya tekabül etmektedir. Günümüzde Türkiye'nin brüt yerüstü suyu potansiyeli 172 milyar metreküp olup, çağdaş teknik ve ekonomik şartlar kapsamında, çeşitli maksatlara yönelik olarak tüketilebilecek yerüstü suyu potansiyeli yılda ortalama 94 milyar metreküptür. 2018 yılında Türkiye'nin yeraltı suyu potansiyeli ise 18 milyar metreküp olarak belirlenmiş ve bu şekilde ülkenin tüketilebilir yerüstü ve yeraltı su potansiyeli yılda ortalama 112 milyar metreküp olarak gerçekleşmiştir. Günümüzde Türkiye, bu 112 milyar metreküplük miktarın 54 milyar metreküpünü kullanmaktadır.⁵¹ Bu da Türkiye'nin tüketilebilir yerüstü ve yeraltı su potansiyelinin tam olarak değerlendirilmediğini göstermektedir.

2017 yılında Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı tarafından yapılan araştırmalara göre, Türkiye'nin brüt hidroelektrik enerji potansiyeli 433 milyar kWh/yıl mertebesinde dir. SETA'nın yayımladığı verilere göre ülkenin teknik yönden değerlendirilebilir hidroelektrik enerji potansiyelinin ise 216 milyar kWh/yıl miktarında olması tahmin edilmiştir. Ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan var olan yatırımlarla yapılabilir olarak geliştirilebilecek potansiyelin ise 158 milyar kWh/yıl olarak hesaplanmıştır.⁵²

ETKB tarafından hazırlanan "2015-2019 Stratejik Planı"nda bu dönemde kurulu güç içerisinde 8 514 MW miktarında %36 bir artış öngörülmektedir.⁵³ Stratejik Planı'nın hidroelektrik santraller (HES) için planlanan kurulu güç artışının hayata geçirilmesi için, Ocak 2015 itibariyle Enerji Piyasası Düzenleme Kurumundan ilgili lisansı almış ve toplam 10 2813 MW kurulu gücüne sahip olan yatırım aşamasında bulunan bütün HES projelerinin %83'ünün planlanan 5 yıllık dönemin içinde sonuçlanması gerekmektedir. Ancak Ocak 2015 tarihinde EPDK tarafından yayınlanan verilere göre, lisans alan HES projelerinin %6'sı EPDK'ya bilgi bile vermedikleri halde, %34'ünün yatırım gerçekleştirme oranı %10'un altındaydı. Diğer bir deyişle, bu projeler 2015'te henüz yatırıma başlamamış durumundadır. Bu dönemde yatırım yapma oranı %35'in üzerinde olan projelere toplam 4 135 MW kurulu gücüne sahiplerdir.⁵⁴

Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğünün 2016 yılı Faaliyet Raporunda yayınladığı verilere göre; Türkiye'de 2016 yılının sonunda toplam kurulu gücü 26.819 MW ve yıllık üretim ortalaması ise 93.653 milyar kWh olan 596 adet hidroelektrik santral faaliyette bulunmuştur. Bu da toplam geliştirilen potansiyelin yaklaşık %59'una karşılık gelmektedir. Mevcut olan 26.819 MW kurulu gücün %46,2'sini oluşturan 12.380 MW'lık gücü ise DSİ'nin geliştirdiği ve inşa

⁵¹ TMMOB Makina Mühendisleri Odası, 2018: 309.

⁵² Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2017: 313-314.

⁵³ 2015-2019 Stratejik Planı, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2014: 21.

⁵⁴ Pamir, 2016: 409.

ettiği Hidroelektrik Santraller oluşturmaktadır. Tüm geliştirilen potansiyele bakıldığında kurulu gücü 47.573 MW'ı olan projelerden toplam kapasitesi 29.625 MW olan 1.150 proje özel sektöre aittir. 2016 yılında bu 596 hidroelektrik santralin 12.106 MW'lık 454 adedi işletimde, 3.504MW'lık 80 adedi ise inşa halindedir.⁵⁵ Buna kıyasla 2017 yılında Türkiye'de hidroelektrik güç aracılığıyla 58,2 milyar kWh elektrik üretilmiştir. Bu şekilde 2017'de Türk HES'leri global hidroelektrik enerji sektöründe kurulu kapasitesini bir önceki yıla kıyasla 31 bin 500 MW miktarında artırarak 1 milyon 246 bin MW'a ulaşmış, dünya hidroelektrik enerjide kurulu güç bakımından 9'uncu olmuştur.⁵⁶ Haziran 2018 verilerine göre ise Türkiye'de devrede olan ve 27.912 MW'lık kurulu güce sahip 636 hidroelektrik santralin işletilmesi izlenmektedir. Bu 636 hidroelektrik santral Türkiye'nin toplam kurulu gücünün %32'sini oluşturmaktadır.⁵⁷

1.1.7 Rüzgar Enerjisi

Sıcak ve soğuk havaların yer değiştirmesi sayesinde elde edilen rüzgar enerjisi, yenilenebilir enerji kapasitesine bakıldığında en kullanışlı kaynaklardan biridir. Üstelik rüzgar enerjisi elektrik üretiminde büyük bir etken konumunda olmakla birlikte insanlığın elektrik talebini karşılama konusunda her geçen gün gelişen bir role sahiptir. Son zamanlarda ülkeler elektrik üretiminde rüzgar enerjisi kullanım oranlarını giderek artırma eğilimi göstermektedir. IEA tarafından yayımlanan verilere göre 2050 yılında dünyada kullanılan elektriğin %18'i rüzgar enerjisi ile karşılanacağı tahmin edilmektedir.⁵⁸

Türkiye, Avrupa ülkelerinde rüzgar enerjisi potansiyeli açısından, oldukça şanslı bir ülke konumundadır. Sınırlarının üç tarafı deniz kıyısı olan ve 3500 kilometre civarında kıyı şeridi olan Türkiye'de, başta olmak üzere Marmara ve Ege kıyı şeritleri, sürekli ve düzenli bir şekilde rüzgar esmektedir. 2006 yılında Türkiye'de elde edilebilen rüzgar kaynaklarının karakteristiklerini ve dağılımını belirlemek üzere "Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü (YEGM)" tarafından "Türkiye Rüzgar Enerjisi Potansiyel Atlası (REPA)" kurulmuştur. Yıllık ortalama değerler açısından, Türkiye'de bulunan kıyı şeritleri, yüksek bayırlar ve dağların tepesinde veya açık alanların yakınları en iyi rüzgar kaynağı alanlarıdır. Bu şekilde Türkiye'nin en şiddetli yıllık

⁵⁵ TMMOB Makina Mühendisleri Odası, 2018: 313-314.

⁵⁶ <https://enerjienstitusu.org/2017/03/27/turkiye-hidroelektrik-enerjide-dunya-9-su-oldu/> (erişim tarihi: 03 Ocak 2019).

⁵⁷ <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Hidrolik> (erişim tarihi: 03 Ocak 2019).

⁵⁸ Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2017: 15.

ortama rüzgar hızları Marmara Denizi ve Antakya yakınlarında küçük bir bölgede yer almaktadır.⁵⁹

ETKB'nin 2018 yılında yayımlanan raporuna göre, Ekim 2017 dönemi itibarıyla Türkiye'de toplam 160 adet rüzgar santralinden oluşan şebekeye bağlı lisanslı rüzgar elektrik kurulu gücü 6.353,8 MW'ye ulaşmıştır. Bu da 2017'de Türkiye'nin toplam kurulu gücünün %7,7'sini oluşturup 2016 yılı verileriyle kıyaslandığında %1.1 artış anlamına gelmektedir (Şekil 1.9).⁶⁰

1.1.8 Güneş Enerjisi

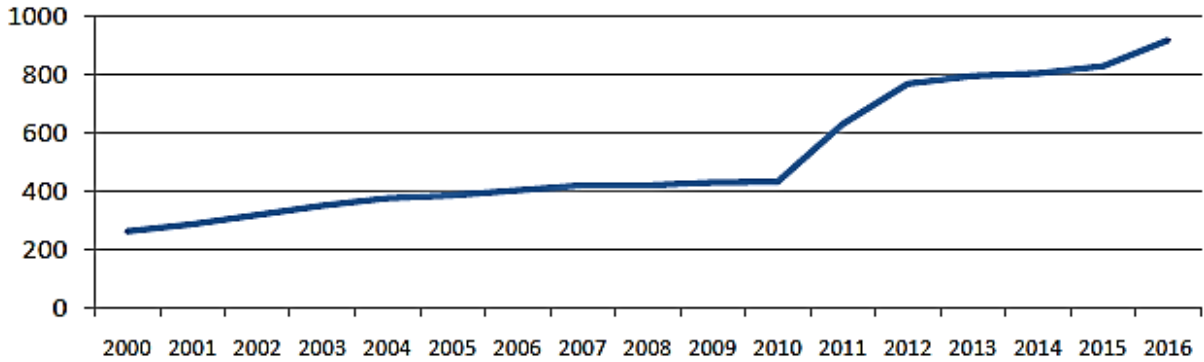
36 ile 42 derece kuzey enlemleri arasında yer alan Türkiye'nin güneş enerjisi potansiyeli açısından oldukça şanslı konumda olduğunu söylemek mümkündür. “Güneş Enerjisi Potansiyeli Atlasına (GEPA)” verilerine göre, Türkiye'nin ortalama yıllık toplam güneşin gökyüzünde görülebildiği süre 2.737 saat (günlük ortalama 7,5 saat) olmakla birlikte yıllık toplam ışınım şiddeti ise metre karede 1.527 kW (günlük toplam 4,2 kW/m²) olarak hesaplanmıştır. Güneş enerjisi potansiyeli ise yılda 380 milyar kW olarak hesaplanmıştır.⁶¹

Türkiye Cumhuriyeti'nin güney bölgelerinden kuzey bölgelerine doğru gidildikçe güneşlenme potansiyeli azalmaktadır. Örneğin; Karadeniz Bölgesi'nde yağışlı gün sayısının fazla olmasından dolayı ülkenin bu bölge Türkiye'nin en az ışınım alan bölgesidir. Bunun aksine ise; Marmara ve Ege orta seviyede, İç Anadolu, Doğu Anadolu, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu ise Türkiye'nin büyük miktarda ışınım alan bölgeleridir. Türkiye'nin bulunduğu konumun sağladığı bütün avantajlara rağmen ülkenin güneş enerjisinin kullanım oranı oldukça düşüktür. Güneş enerjisi kullanımında lider ülke olan Almanya yıllık en fazla ışınım değeri metrekarede 1200 kW elde edebiliyorken bu değer Türkiye'deki en düşük ışınım seviyesine sahip olan Karadeniz Bölgesi'nin ışınım değeriyle neredeyse eşittir.

⁵⁹ Pamir, 2016: 410.

⁶⁰ TMMOB Makina Mühendisleri Odası, 2018: 331-332.

⁶¹ <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Gunes>(erişim tarihi: 14 Mayıs 2018).

Şekil 1.10 Güneş Enerjisinin Yıllara Göre Değişimi (bin tep)⁶²

Türkiye'nin sadece sıcak su üretiminde değil, elektrik üretiminde de kullanılabilecek en önemli kaynağı güneş enerjisi olarak öne çıkmaktadır. Ancak elektrik üretimi amaçlı güneş enerjisi kullanımı 'yok' denecek kadar düşük seviyededir. Şekil 1.10'de gösterilen Türkiye'deki birincil enerji kaynaklarından güneş enerjisinin yıllara göre değişimine bakıldığında, bu ülkede güneş enerjisi kullanımının özellikle 2010 yılından sonra hızla arttığı izlenmektedir. 2014 yılına kadar Türkiye'de güneş enerjisi sadece konutlarda ve sanayide sıcak su elde etme veya kurutma gibi işlemler için kullanılmaktaydı. 2014 yılından itibaren bunlara güneş enerjisinden elektrik enerjisi üretimi için faydalanmak da eklenmiştir.

2015 yılında Türkiye 380 milyar kW'lik güneşenerji potansiyelinin farkına varsa da bu enerji alanının gelişimine tam olarak başlayamamıştır. Uluslararası Enerji Ekonomisi Birliği (IAEE) Başkanı Prof. Dr. Gürkan Kumbaroğlu, kurulu güneş enerjisi gücü 38000 MegaWatt olan Almanyayı örnek vererek Türkiye'nin potansiyelini anlatmış ve ülkenin güneş enerjisi gücünün hala sadece 45 MegaWatt olduğunu vurgulamıştır. Son yıllarda (2017) Rusya'nın yenilebilir enerji kaynaklarına olan ilgisini dikkate alınarak ilerleyen zaman Türkiye'nin güneş enerjisi potansiyelini başarılı bir şekilde geliştirebildiği takdirde bu alanda Rusya ile işbirliğine başlama durumundan bahsetmemiz mümkündür. Prof. Dr. Kumbaroğlu buna ilişkin: "Almanya'da yaklaşık 850 kat daha fazla bir güçten bahsediyoruz. Rusya, dünyanın en zengin petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip. Buna rağmen Rusya'nın gelecek döneme ilişkin çok önemli güneş enerjisi yatırım planları var. Bugün itibariyle 5 MegaWatt güneş enerjisi gücüne sahip Rusya, yıl sonuna kadar güneş enerjisi hacmini 60 MegaWatt'a 2020 yılında ise 1500 MegaWatt'a çıkarmayı hedefliyor. Rezerv zengini Rusya'nın dahi bu tür planlamalar yaptığı bir dönemde,

⁶²<http://www.eigm.gov.tr/tr-TR/Denge-Tabloları/Denge-Tabloları>(erişim tarihi: 14 Mayıs 2018).

maalesef ülkemiz sahip olduğu potansiyeli avantaja dönüştürebilecek üretimi gerçekleştiriyor” ifadesini kullanmıştır.⁶³

Kasım 2017 dönemi verilerine göre Türkiye'nin toplam güneş enerjisi kurulu gücünün 2016 yılıyla kıyasladığında %5,91 artışla 83.138,9 MW'ye ulaştığı görülmektedir. Kurulu güç içerisinde güneş enerji santrallerin payı ise bir önceki yıla kıyasla %169 artış göstererek 2.245,7 MW'ye ulaşmıştır.⁶⁴ 2017 yılın sonunda Türkiye Elektrik İletim A.Ş. (TEİAŞ) tarafından yayımlanan verilere bakıldığında lisansı olan santral sayısının 2016 yılına kıyasla 2'den 3'e, lisansı olmayan santral sayısının ise 1043'ten 3613'e çıkması izlenmektedir.⁶⁵ Lisanssız santral sayısında bu artışı dikkate alınarak Türkiye'nin son dönemde güneş enerjisi üzerine yapılan elektrik üretmeye olan talebinin ne kadar fazla olduğu anlaşılmaktadır. 2016 yılı sonu döneminde ülkedeki lisanslı güneş santrallerinin toplam kurulu gücü 12,9 MW iken, 2017'nin sonunda bu rakam 17,9 MW'ye çıkmıştır. Lisanssız güneş santrallerinin kurulu gücü ise 2016 yılında 819,6 MW iken, 2017 yılının sonunda 3.402,8 MW olmuştur. Bu şekilde 2016 yılında Türkiye'nin toplam kurulu gücünün %1'ini karşılayan lisanssız güneş santrallerin kurulu gücü 2017'de toplam kurulu gücün %4'ünü oluşturmuştur.⁶⁶

1.1.9 Jeotermal Enerji

Yer kabuğunun bazı kısımlarında sıcak su, buhar ve gazlar yoğunlaşmaktadır. Bunlar ise kaynağı ısı olan jeotermal enerji oluşturmaktadır. Maliyeti düşük, çevreye zarar veremeyen ve enerji arz güvenliğine önemli katkıları sağlayan jeotermal enerji ülkelerin coğrafi yapılarına bağlı olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Jeotermal enerji iklim ko-şullarından etkilenmemekle birlikte hava şartlarına bağımlı bir durumda olmadığı için rüzgar veya güneş gibi diğer yenilenebilir enerji kaynaklarına göre daha avantajlı görülmektedir.⁶⁷

Türkiye'deki tektonik hareketliliğinin yoğun olduğundan dolayı jeotermal enerji önemli bir yerli ve yenilenebilir enerji kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Bu ülkenin jeotermal potansiyelinin değerlendirilmesini gerçekleştirmek üzere ilgili araştırma ve inceleme faaliyetleri Maden Teknik ve Arama (MTA) Genel Müdürlüğü tarafından yapılmaktadır. 2016 yılına kadar MTA tarafından toplam 227 jeotermal alan tespit edilmiş, jeotermal enerjiyi doğrudan kullanım

⁶³<https://tr.sputniknews.com/ekonomi/201507131016531177/> (erişim tarihi: 12 Mayıs 2019).

⁶⁴ TMMOB Makina Mühendisleri Odası, 2018: 358.

⁶⁵<https://www.teias.gov.tr/tr/elektrik-istatistikleri>(erişim tarihi: 14 Mayıs 2018).

⁶⁶ TMMOB Makina Mühendisleri Odası, 2018: 359.

⁶⁷ Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2017: 24-25.

ve bu enerjiden elektrik üretimi amaçlı 650'si MTA tarafından olmak üzere, toplam yaklaşık 1250 sondaj kuyusu açılmıştır.⁶⁸

Özellikle elektrik üretimi için, 2007 yılı ile Ocak 2016 arasında açılan jeotermal sondaj sayısı yaklaşık 600 adet olmuştur. MTA'nın yaptığı hesaplamalara göre 2016'da Türkiye toplam 31 bin 500 MW termal ısı potansiyeline sahiptir. Bu özelliği, 2016 yılında Türkiye'nin 2016 yılında jeotermal enerji potansiyeline sahip olan ülkelerin sıralamasında Avrupa'da 1'inci dünya genelinde ise 7'inci sırada yer almasına neden olmuştur.⁶⁹

2016 yılına kadar keşfedilen 186 adet jeotermal sahası daha çok Batı Anadolu'da yer almaktadır. Türkiye'de bulunan jeotermal sahaların %95'ini orta ve düşük entalpili sahalar oluşturmaktadır. Bu sahalar doğrudan kullanıma veya diğer bir ifadeyle bölgesel konut ısıtılması, seracılık ve kaplıca turizmüne uygundur. MTA tarafından en düşük 35°C kuyu başı sıcaklığına göre ispatlanmış jeotermal ısı kapasite toplamı 5046 MWt düzeyindedir. Bu kapasitenin 2 705 MWt'lik kısmı ispatlanmış kapasitedir. İlk başta Türkiye'nin elektrik üretiminde kullanılmaya uygun teknik potansiyeli 600 MWe (4 milyar kWh/yıl) olarak kabul edilmekteydi. Daha sonra ise mevcut teknoloji ve gelişmeler dikkate alınarak 1000 MWe olarak yenilenmiş ve hatta yeni keşifler ile 1500-2000 MWe aralığına çıkması planlanmıştır. Aralık 2017'de devredeki santrallerin kurulu gücü toplamı 1037.3 MWe'ye ulaşmış dünyada dördüncü sırada yer almıştır.⁷⁰

1.1.10 Biokütle Enerjisi

“Biokütle (veya biyoyakıt), 100 senelik dönemden daha kısa sürede yenilenebilen, biyolojik kökenli, fosil olmayan organik madde kitlesi olarak bilinmektedir. Diğer bir ifadeyle biyokütle; yaşayan ya da yakın zamanda yaşamış canlılardan elde edilen fosilleşmemiş tüm biyolojik malzemenin genel adıdır. Bu kapsamda biyokütle için mısır, buğday gibi özel olarak yetiştirilen bitkiler, denizdeki algler, hayvan dışkıları, yosunlar, otlar, gübre ve sanayi atıkları, evlerden atılan tüm organik çöpler (meyve ve sebze atıkları) kaynak oluşturmaktadır.”⁷¹

2013 yılında Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü Türkiye'nin ilk Biyokütle Enerjisi Potansiyel Atlasını (BEPA) oluşturmuştur. Ancak günümüzde biyoyakıtların ve atıkların azalış göstermesi veya doğal gaz ve kömür kullanımının ciddi bir artışın olması gibi çeşitli nedenlerden dolayı biyoyakıt sektörünün potansiyeli yeterince değerlendirilememektedir.

⁶⁸Pamir, 2016: 412.

⁶⁹Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2017: 25.

⁷⁰TMMOB Makina Mühendisleri Odası, 2018: 383-384.

⁷¹Pamir, 2016: 413-414.

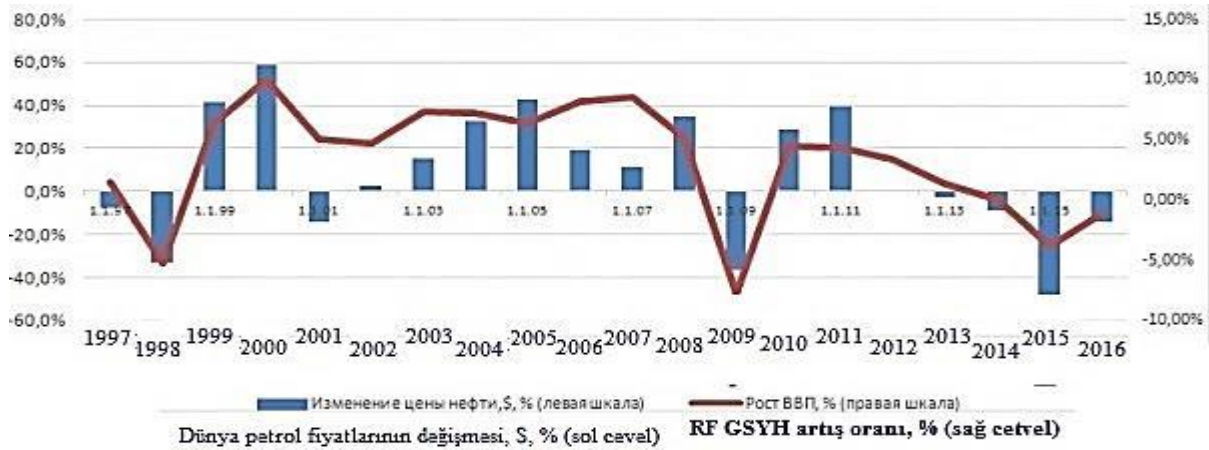
2016 yılı sonunda Türkiye'nin biyokütle enerjisi kurulu gücü yaklaşık 467 MW olmuştur. Bu doğrultuda Türkiye 2023 yılı geldiğinde biokütleyle dayalı enerji üretim miktarının 2 bin MW'ye ulaşmasını hedeflemektedir.⁷²

1.2 Rusya Federasyonu'nun Enerji Kaynaklarının Genel Olarak Değerlendirilmesi

1.2.1 Rusya Federasyonu'nun Enerji Profili

Toplam nüfusu 146.5 milyon olan ve dünya nüfusunun yaklaşık %3'ünü oluşturan, 17,075,389 kilometre kare yüzölçümü ile dünyanın en büyük ülkesi olan Rusya, 2017 yılının sonunda yapılan değerlendirmelere göre küresel petrol rezervlerinin %6,3'üne, doğal gaz rezervlerinin %18,1'ine ve kömür rezervlerinin %15,5'ine sahiptir.⁷³

Bugün enerji sektörü Rusya ekonomisinin en önemli, dinamik ve hızlı gelişen sektörü konumundadır. İç üretimin %25'i, sanayi üretimin %33'ü, GSMH, ihracat, ithalat ve döviz gelirlerin ise %50'lik payı enerji sektörü tarafından karşılanmaktadır.⁷⁴ Aynı zamanda enerji faktörü Rusya'nın yaklaşık 80 ülkeyle olan ilişkisini de etkilemektedir. Günümüzde Rus ekonomisi petrol, doğal gaz ve maden ihracatına bağlıdır. 2017 yılının ilk 3 ayında enerji ihracatı toplam Rus ihracatının %57'sini oluşturmuştur.⁷⁵

Şekil 1.11 Senelere Göre Rusya Gsyh Oranı İle Dünya Petrol Fiyatlarının Karşılaştırılması (1997-2016)⁷⁶

⁷²Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2017: 25.

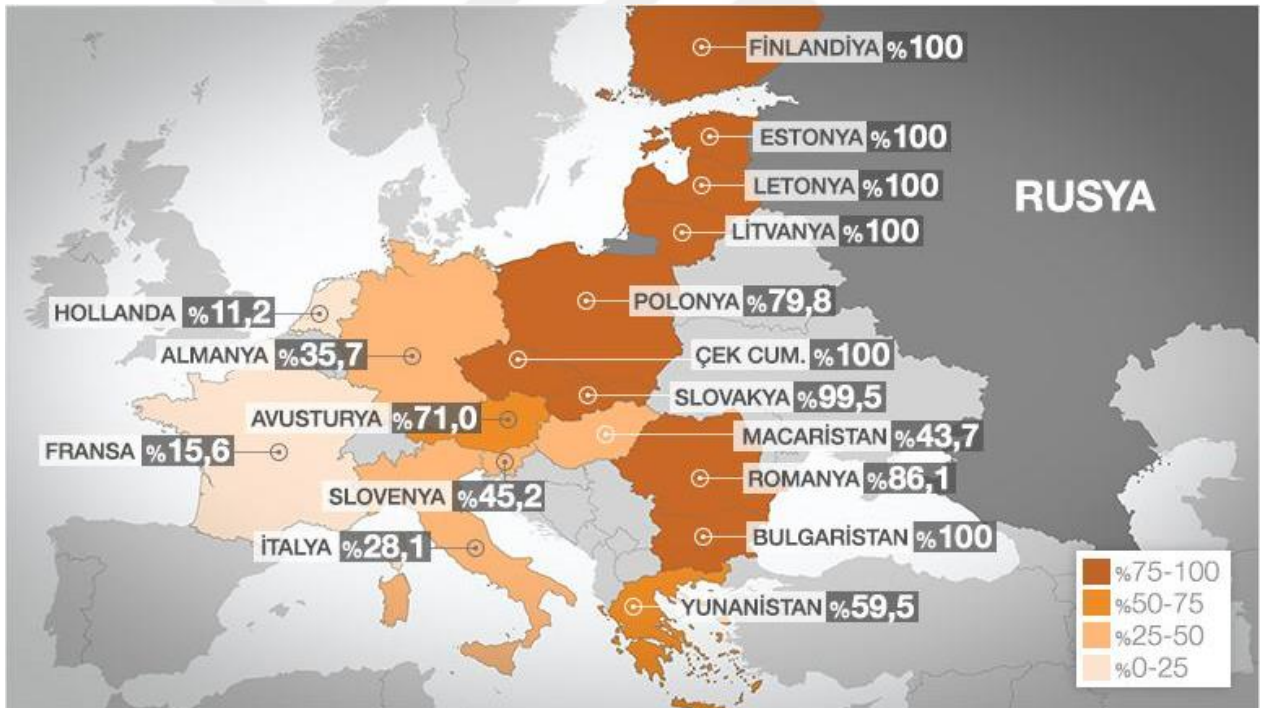
⁷³<https://minenergo.gov.ru/node/11279>(erişim tarihi: 06 Ocak 2019).

⁷⁴<http://rusyaenerji.blogspot.ru/2009/02/dunya-enerji-piyasalarinda-rusyann.html>(erişim tarihi: 7 Ocak 2018).

⁷⁵Novavak, 2016: 2.

⁷⁶Analiticheskij Centr Pri Pravitelstve Rossijskoj Federacii, 2017: 9.

Rusya, enerji kaynaklarının ihracatına bağımlı bir durumda bulunduğu için dünya enerji piyasasındaki değişimler ve dalgalanmalar Rus ekonomisini en yüksek seviyede etkilemektedir. Uluslararası enerji pazarında petrolün ve doğal gazın fiyatı yükseldiği zaman Rus ekonomisindeki büyüme hızlanmakta; fiyatlar düştüğü zaman ise ekonomi küçülmekte ve daralmaktadır. Örneğin, Şekil 1.11’de görüldüğü üzere Rusya’nın GSYH’si dünya petrol fiyatlarına neredeyse tamamen bağlı durumdadır. Kuralı tekrar doğrulayan istisna 2001 olmuştur. Bu sene dönemin Ticaret ve Sanayi Bakanı Evgenii Primakov’un ithal ikamesi politikasını uygulama çabaları dünyada petrol fiyatlarının %14,7 oranında düşüş göstermesine rağmen Rus ekonomisinin %5,7 artışa geçmesine neden olmuştur.⁷⁷ Ancak 2000’li yılların Rusya’sı ithal ikamesi politikasını tam olarak algılayamamıştır ve kendi ekonomisini enerji kaynakları ihracatına bağlamaya devam etmiştir.

Şekil 1.12 Avrupa’nın Rusya’ya Doğal Gaz Bağımlılığı (2016)⁷⁸

Rusya elde ettiği mineralenerji kaynakları açısından dünya çapındaki enerji piyasasının en büyükoyunculardan biridir. Bu ülke dünyanın en geniş doğal gaz rezervlerine sahip olup kömür açısından dünya sıralamasında 3’üncü, petrolde ise ilk on ülke arasında yer almaktadır. 21. yüzyılda enerji unsuru Rusya’nın dış politikalarını şekillendiren bir temel olmakla birlikte ülkenin

⁷⁷<https://www.nakanune.ru/articles/112389/>(erişim tarihi: 06 Ocak 2019).

⁷⁸<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/ukrayna-krizinin-enerji-boyutu-ve-turkiye> (erişim tarihi: 8 Ocak 2018).

uluslararası rolünü artırmaktadır. 2004 yılında meydana gelen Ukrayna Renkli Devriminin ardından Rusya ile bu ülke arasında yaşanan enerji krizi, AB ülkelerinin enerji kaynaklarında yaklaşık %50 oranında Rusya'ya bağımlık tehlikesinin yeniden dile getirilmesine neden olmuştur (Şekil 1.12). Bu dönemde Avrupa, Rusya'ya alternatif arayışlara yönelmiştir.⁷⁹

2000'lerden sonra Rusya'nın yeniden süper güce dönüşmesi sıkça tartışılan konulardan biri olmuştur. Çünkü bu sefer bu gücün eskisinden farklı olduğu ortaya çıkmakta, bu güç artık nükleer silah ve olanaklara değil, petrol ve doğal gaza dayanmaktadır. Bu şekilde 21. yüzyılda enerji faktörü uluslararası ilişkilerde temel konuma geçmiş, Rusya ise bu alanda en önemli oyuncuların arasında yer almıştır. Rusya Federasyonu'nun Türkiye'ye yönelik enerji politikalarını incelemek için Rus enerji sektöründe öne çıkan doğal kaynakların analizini yapmak gerekmektedir.

1.2.2. Doğal gaz

Doğal gaz ihracatı, Rusya'ya sadece ekonomik güç sağlamakla kalmayıp, başta Avrupa olmak üzere dünyanın birçok ülke ve bölgesine olan erişimleriyle, Rusya'ya çok ciddi bir jeopolitik güç katmaktadır. Haziran 2017'de BP tarafından hazırlanan Dünya Enerji Raporuna göre, Rusya Federasyonu toplam 32,3 trilyon metreküp doğal gaz rezervine sahiptir.⁸⁰ Bu rakamın %72'sini, Rus enerji devi olan RAO Gazprom elde etmektedir.

2016 yılında PRMS standartlarına dayanarak DeGolyer & MacNaughton şirketi tarafından yapılan, Gazprom'un elde ettiği toplam enerji rezervlerinin değerlendirilmesine göre, Rus enerji devinin 23 855,1 milyar metreküp doğal gaz, 1 018,9 milyon ton gaz kondensatı ve 1 378,7 milyon ton petrol rezervine sahip olduğu ispatlanmıştır.⁸¹ RAO Gazprom ise A+B1+C1 kategorilerinde (Rus sınıflandırmasına göre⁸²) olan kendi rezervlerini doğal gazda 36 443,9 milyar metreküp, kondensatta 1534,9 milyon ton ve petrolde 2078,5 milyon ton hacminde değerlendirmektedir (Şekil 1.13).

Şekil 1.13'te görüldüğü üzere Rusya'da enerji hammaddelerinin en zengin kaynakları Ural bölgesine aittir. Toplam Gazprom'un doğal gaz rezervlerinin neredeyse %60'ı Ural bölgesinde değerlendirilmektedir. Enerji hammaddelerinin yeniden üretimini genişletmek

⁷⁹<http://rusyaenerji.blogspot.ru/2009/02/dunya-enerji-piyasalarnda-rusyann.html>(erişim tarihi: 7 Ocak 2018).

⁸⁰BP, 2018: 26.

⁸¹<http://www.gazprom.ru/about/production/reserves/> (erişim tarihi: 8 Ocak 2018).

⁸²A – hazırlanmış enerji rezervleri, B – keşfedilmiş enerji rezervleri, C – tahmin edilen enerji rezervleri (yazar notu), <http://www.gazprominfo.ru/articles/estimate/> (erişim tarihi: 8 Ocak 2018).

amacıyla RAO Gazprom, Rusya Federasyonu'nda ve ülke dışında aralıksız jeolojik keşif çalışmaları sürdürmektedir. 2005 yılından itibaren Gazprom şirketi, doğal gazın üretim hacmine göre onunrezervlerinin çoğalmasını sağlamaktadır. 2017 yılında doğal gaz rezervlerinin yeniden üretim katsayısı 1,82, gaz kondensatı ve petrolün ise 1,64 olup geçen 2016 yılına kıyasla neredeyse %50 oranında artış göstermiştir.⁸³

Şekil 1.13 Rusya Federasyonu'nun Bölgelerine Göre RAO Gazprom'un İspatlanmış Enerji Rezervlerinin Dağılımı⁸⁴ (31 Aralık 2017)

RAO Gazprom Rusya Federasyonu'nun neredeyse bütün enerji kaynaklarının bulunduğu bölgelerde faaliyet göstermektedir. 2016 yılında Rusya toprakları kapsamında gerçekleştirilmiş enerji hammaddelerinin yeniden üretimi için şirketin ayırdığı finanse 179 milyar ruble (yaklaşık 3 milyar dolar)⁸⁵ tutmuştur. 2016 yılı boyunca Gazprom tarafından Rusya topraklarında toplam 457,4 milyar metreküplük yeni doğal gaz rezervleri keşfedilmiştir. Buna karşın 2017 yılında hammaddelerinin yeniden üretimi için şirketin ayırdığı finanse 2 kat azalmış olmasına rağmen

⁸³<http://www.gazprom.ru/about/production/reserves/> (erişim tarihi: 11 Ocak 2018).

⁸⁴<http://www.gazprom.ru/about/production/reserves/> (erişim tarihi: 8 Ocak 2018).

⁸⁵Ocak 2017 dolar/ruble kuruna göre, 1 dolar = 60,6569 ruble,http://www.cbr.ru/currency_base/daily.aspx?date_req=01.01.2017 (erişim tarihi: 11 Ocak 2018).

toplam 4 doğal gaz yatağında (Yuzhno-Lunskoye (Okhotsk Denizi sahanlığı), Salairskoye (Krasnoyarsk Bölgesi), A. Zhagrin (Hantı-Mansi Özerk Okruğu), Novozarinskoe (Orenburg Bölgesi)) bulunan 852,9 milyar metreküplük yeni doğal gaz rezervleri keşfedilmiştir.⁸⁶

Rusya Federasyonu'nun doğal gaz üretim miktarı 2000 yılından itibaren, 2003 ve 2007-2009 kriz dönemleri hariç, düzenli bir artış göstermektedir. Bunun yanı sıra genelde Rusya, ürettiği doğal gazının yaklaşık üçte ikisiyle kendi ihtiyaçlarını karşılamakta, üçte birini ise ihraç etmektedir. Bu şekilde, 2016 yılında Rusya Federasyonu toplam 580 milyar metreküp doğal gaz üretmişken, onun yaklaşık 179,3 milyar metreküplük payını yurt dışına ihraç etmiştir. 2017 yılında Rusya'da 580 milyar metreküp doğal gaz üretilmişken Gazprom 2016 yılına kıyasla %8,1 artışla doğal gazın 193,9 milyar metreküpü yurt dışına ihraç edip ülke çapında yeni rekor kurmuştur.⁸⁷

Gaz üretiminde lider olan devlet şirketi Gazprom'un ardından Rusya'da üretilen doğal gazın kalan yaklaşık %30'luk payı bağımsız NOVATEK, özel şirket Lukoil, devlet şirketi Rosneft, özel şirket TNK-BP Holding ve Surgutneftegaz firmaları tarafından elde edilmektedir.⁸⁸

1.2.3. Petrol

Yaşanan bütün krizlere rağmen dünya petrol üretimi yıldan yıla sapmadan artmaktadır. 1970 yılından itibaren dünya petrol üretiminin ortalama yıllık artışı %1,7'dir.⁸⁹ SSCB'nin petrol üretiminin zirvesi 1986-1988 yılları arasında yaşanmıştır. O zamanlarda Sovyetler, dünya petrol üretiminin %21'ini oluşturmakta; Rusya SSC'nin payı yaklaşık 570 milyon ton olmak üzere, SSCB toplam 625 milyon ton petrol üretmekteydi.⁹⁰

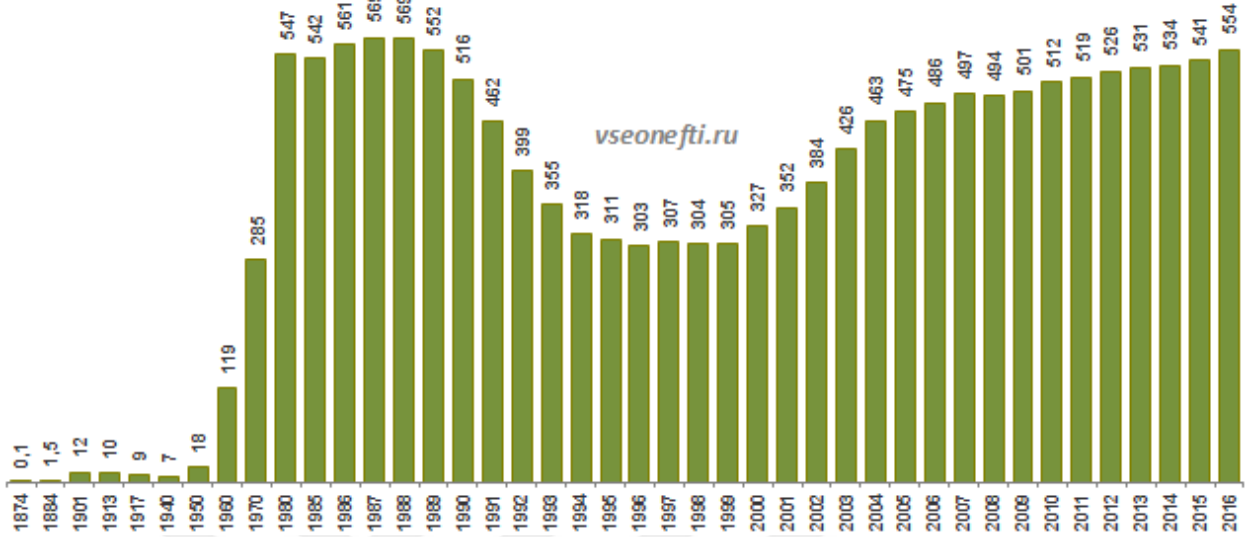
⁸⁶<http://www.gazprom.ru/about/production/reserves/> (erişim tarihi: 11 Ocak 2018).

⁸⁷<https://www.interfax.ru/business/594346>(erişim tarihi: 11 Ocak 2018).

⁸⁸http://turkish.ruvr.ru/2013_02_02/Rusyada-dogalgaz-uretimi-artti/ (erişim tarihi: 11 Ocak 2018).

⁸⁹<http://vseonefti.ru/upstream/> (erişim tarihi: 11 Ocak 2018).

⁹⁰<http://burneft.ru/archive/issues/2011-04/1> (erişim tarihi: 11 Ocak 2018).

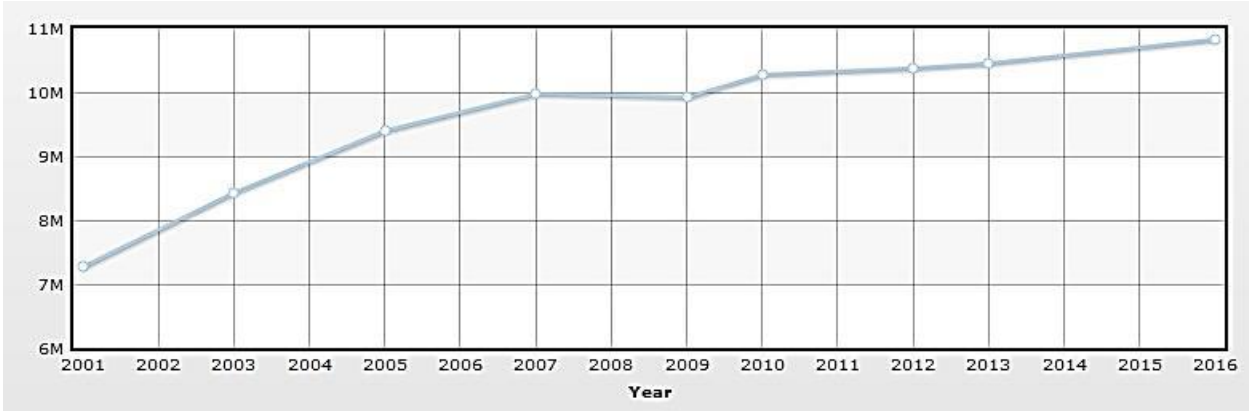

Şekil 1.14 Yıllara Göre Rusya Federasyonu'nun Petrol Üretimi⁹¹ (Milyon Ton)

1989 yılından itibaren Rusya'nın yavaş yavaş düşmeye başlayan petrol üretimi, 1991'de SSCB'nin dağılması ile tamamen çökmeye başlamıştır. Ülkenin ekonomik bağlantılarının koparılması, genel olarak enerji alanında yaşanan örgütsel yapıdaki değişimler, bazı büyük petrol yataklarının doğal olarak tükenmesi, dünya petrol fiyatlarının düşmesi ve ülke iç talebinin ve yatırımlarının azalması gibi çeşitli faktörler Rusya'nın enerji sektöründe ciddi bir krize yol açmıştır. 1996'da Rusya Federasyonu, tarihte ilk kez üretiminin en alt seviyesini oluşturan 303 milyon ton petrol üretmiştir (Şekil 1.14).

2000'lerin başında, yeni örgütsel-ekonomik koşulların oluşturulmasının tamamlanması, uluslararası piyasada petrol fiyatlarının artması, yeni yoğunlaştırma teknolojilerinin yığmsal uygulanması ve yatırımların çoğalması gibi nedenler sayesinde Rusya Federasyonu'nun petrol ihracatında yeni bir dönem başlamıştır. 5 yıllık dönemde, 2005 yılına kadar Rusya petrol üretiminde yıllık 475 milyon varil göstergesine varmıştır. Ancak sonraki 2006-2007 yıllarında Rus petrol üretiminin artışı neredeyse durmuş, 2008'de ise inişe geçmiştir. Bunun temel nedenlerinde ise; hammadde kaynaklarının tükenmesi ve Rus petrol üretiminin geleneksel bölgelerindeki (Batı Sibiry, Privoljskiy ve Ural bölgeleri, Kuzey Kafkasya) bu kaynakların çoğunun suya kavuşturulmasıdır. Bu dönemde Rusya'da gerçekleştirilen jeolojik keşif çalışmalarının yeterince sürdürülmemesi ve dolayısıyla ülkenin mineral kaynak temelini yavaş ve yetersiz seviyede yenilenmesi gündeme gelmiştir.

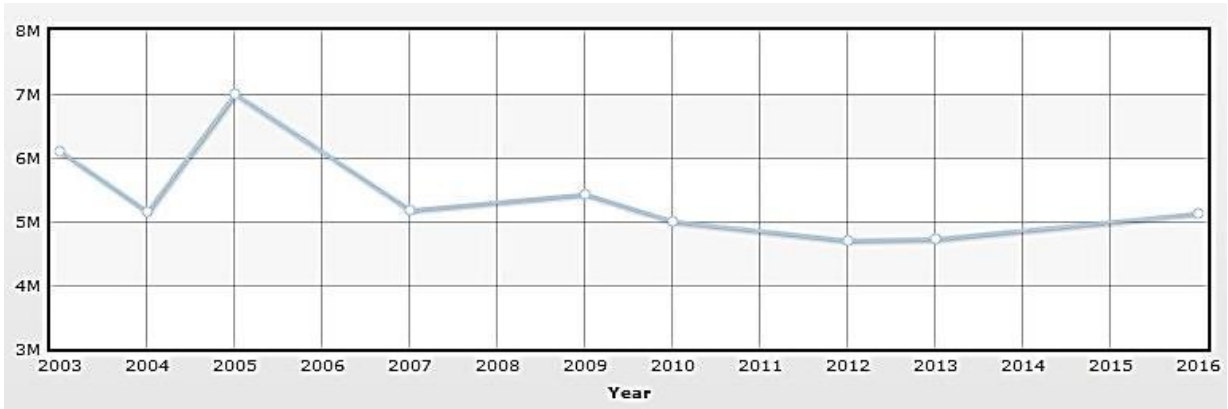
⁹¹<http://vseonefti.ru/upstream/> (erişim tarihi: 11 Ocak 2018).

Şekil 1.15 Rusya Federasyonu'nun Günlük Petrol Üretimi (Milyon Varil)⁹²

2009 ile 2011 yılların arasında, başta Doğu Sibirya, Timan-Pechor ve Sakhalin bölgeleri olmak üzere, bu bölgelerde petrol ve doğal gaz üretecek yeni projelerinin yürürlüğe girmesi ile Rusya'nın petrol üretimi yeni bir boyut kazanmıştır. Ayrıca, 2010 yılında SSCB'nin dağılmasından sonra ilk defa günlük petrol üretimi 10,4 milyon varile varmıştır.⁹³

Rusya Federasyonu'nun petrol profili son on yılda günlük ortalama 10,5 milyon varil üretimiyle (Şekil 1.15) ve onun yarısını yurt dışına ihraç etmesiyle (Şekil 1.16) çok fazla değişiklik göstermemiş ve yavaş ama düzenli artışına devam etmiştir.

Şekil 1.16 Rusya Federasyonu'nun Günlük Petrol İhracatı (Milyon Varil)⁹⁴

2000-2017 yılları arasında, petrol rezervleri dünyanın petrol rezervlerinin %6,4'ünü⁹⁵ oluşturan Rusya Federasyonu'nun dünya petrol üretimindeki payı %8,9'dan %12,2'ye yükselmiş

⁹² <https://www.indexmundi.com/g/g.aspx?v=88&c=rs&l=en> (erişim tarihi: 11 Ocak 2018).

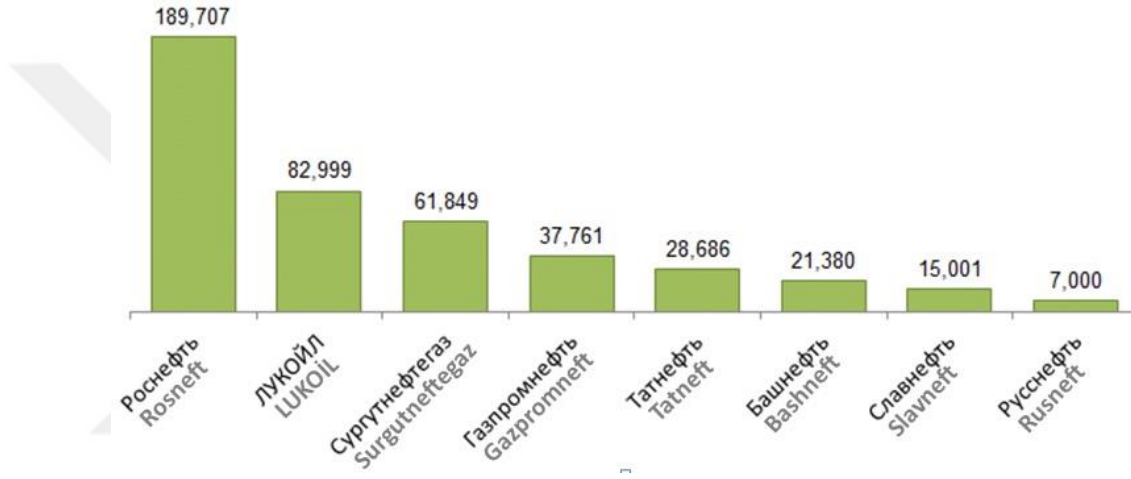
⁹³ <http://burneft.ru/archive/issues/2011-04/1> (erişim tarihi: 11 Ocak 2018).

⁹⁴ <https://www.indexmundi.com/g/g.aspx?v=95&c=rs&l=en> (erişim tarihi: 11 Ocak 2018).

⁹⁵ BP, 2018: 12.

ve bu ülkeyi dünyanın üçüncü petrol üreticisi konumuna getirmiştir.⁹⁶ Bu şekilde 2017 yılında Rusya, dünya petrol piyasasında petrolün fiyatını belirleyen 3 ülke arasında (Suudi Arabistan ve ABD'den sonra) yer almaktadır.

Rusya Federasyonu, Avrupa'nın petrol ve petrol ürünlerinin genel müteahhidi konumundadır. AB'nin enerji ithalatında %70 olan bağımlılığının %36'sını Rusya doğal gaz ve petrol ihracatı karşılamaktadır.⁹⁷ Bunun yanısıra, son zamanlarda Rusya, Pasifik Kıyıları ülkelerine petrol ihracatını çoğaltmaya başlamıştır.

Şekil 1.17 2016 Yılında Rusya'da Dikey Bütünleşme Petrol Şirketlerinin Petrol Üretimi (Milyon Ton)⁹⁸

Rusya Federasyonu'nun dünya petrol piyasasında büyük bir paya sahip olması, bu ülkenin global uluslararası enerji güvenliği sisteminin lider üyeleri arasında yer almasına neden olmuştur. Günümüzde (2017) Rusya Federasyonu'nda petrol çıkarımı ve işletmesi 8 büyük Dikey Bütünleşme (Vertical Integration olarak da bilinen) Petrol Şirketi⁹⁹ tarafından gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda Rusya'da yaklaşık 150 küçük ve orta boyutlu petrol üretim şirketi faaliyet göstermektedir. Dikey Bütünleşme Petrol Şirketleri ülkenin toplam petrol üretiminin %90'ını karşılamaktadır. Devlet şirketi olan RAO Gazprom'un payı bunun yaklaşık %2,5'ini oluşturmaktadır. Kalan %87,5'i ise bağımsız şirketler tarafından değerlendirilmektedir. Rus petrol piyasasında yıllar boyunca Rosneft ile Lukoil şirketleri liderliğini korumaktadır (Şekil 1.17).

⁹⁶ BP, 2018: 14.

⁹⁷ Haytun, 2015: 10.

⁹⁸ <http://vseonefti.ru/upstream/> (erişim tarihi: 11 Ocak 2018).

⁹⁹ Dikey Bütünleşme Petrol Şirketi (rusçası: Вертикаль'но-интегрированная нефтяная компания) – anonim şirket olan ve diğer daha küçük şirketlere siparişlerini ithaleye veren büyük petrol şirketleri (yazar notu)

1.2.4. Kömür

Rusya Federasyonu'nun kömür profiline bakıldığında kömür rezervlerinin de dikkat çekici bir büyüklükte olduğu görülmektedir. 31 Aralık 2016 tarihine ait olan göstergelere göre Rusya, toplam dünya kömür rezervlerinin %14,1'ini elinde bulundurmaktadır. Dolayısıyla, kömür rezervlerine sahip olan ülkeler arasında, ABD ve Çin'den sonra üçüncü konumdadır. 2017'nin başında Rusya toplam 160.364 milyon ton ispatlanmış kömür rezervlerine sahipti.¹⁰⁰ Ayrıca 2017 yılında Rusya Federasyonu, dünya kömür üreticileri arasında Çin, ABD, Avusturalya, Hindistan ve Endonezya'dan sonra altıncı; dünya kömür tüketicileri arasında ise Çin, Endonezya, ABD ve Japonya'dan sonra beşinci sırada yer almaktadır.¹⁰¹

Şekil 1.18 Rusya Federasyonu'nun Kömür Hammaddelerinin Yayılması¹⁰²

Rusya'da linyit, antrasit, taşkömürü ve koklaşmaya elverişli kömür gibi, kömür çeşitleri mevcuttur. Ancak bu ülkenin kömür sektöründe uzlaşma alanının taşkömürü olduğu açıktır. Taşkömürü, toplam Rus kömür üretiminin %81,1'ini, teknolojik yakıt olan ve koklaşmaya elverişli kömür yaklaşık %10'unu oluşturmaktadır. Kalanları ise kömürün diğer çeşitlerine

¹⁰⁰ BP, 2018: 36.

¹⁰¹ BP, 2018: 38-39.

¹⁰² <https://ecportal.info/krupnejshie-mestorozhdeniya-uglya-v-rossii-i-mire/> (erişim tarihi: 14 Ocak 2018).

aittir.¹⁰³ Ülkenin kömür rezervleri geniş alana son derece düzensiz bir biçimde yayılmış durumdadır. Rusya'nın kömür üretimi genelde Sibirya Federal bölgesinde gerçekleşmektedir. 2016 yılında Rusya'nın toplam kömür üretiminin %85'ini Sibirya Federal bölgesi karşılamıştır. Nitekim, bu bölgede büyük kömür üretim kurumları bulunmaktadır. Kemerov bölgesi (rus. Kemerovskaya oblast) toplam Rus kömür üretiminin %59'unu, Krasnoyarsk bölgesi (rus. Krasnoyarskiy kray) %10'unu ve Zabaykalsk bölgesi (rus. Zabaykalskiy kray) %6'sını sağlayan diğer bölgelerdir. Bunun yanı sıra, Rusya Federasyonu'nun uzakdoğu bölgesi olan Yakutya'da (%4), Avrupa'daki kuzeybatı bölgesinde bulunan Komi'de kömür üretimi sürdürülmektedir (Şekil 1.18).¹⁰⁴

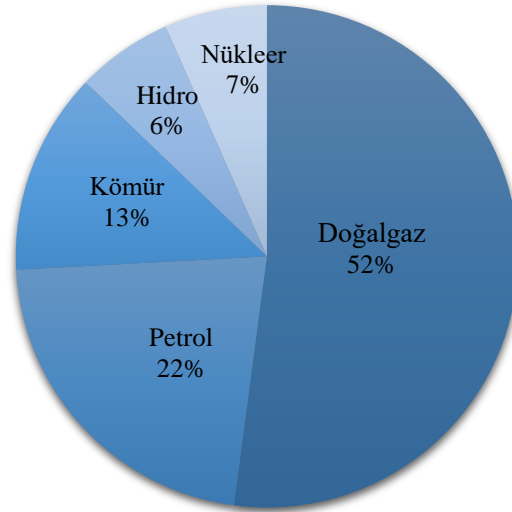
Rusya Federasyonu'nun en büyük hammaddeleri ise şunlardır:

- Kuznetskiy – kömür havzasının büyük kısmı Kemerov bölgesine aittir. Koklaşmaya elverişli toplam Rus kömür üretiminin %80'i, taşkömürünün ise %56'sını sağlamaktadır.
- Kansko-Achinskiy – linyitin %12'sini üretmektedir.
- Tungusskiy – Doğu Sibirya'da bulunan bu havza antrasit, linyit ve taşkömürü hammaddelerine sahiptir.
- Pechorskiy – bu havzada zengin koklaşmaya elverişli kömürün hammaddeleri bulunmaktadır.
- İrkutskiy – İrkutsk şehrindeki fabrikalar (İrkutsk Uçak Fabrikası dahil) için kömür teslimi sağlamaktadır.¹⁰⁵

¹⁰³http://www.ng.ru/ng_energiya/2017-09-12/15_7071_coal.html (erişim tarihi: 14 Ocak 2018).

¹⁰⁴http://www.ng.ru/ng_energiya/2017-09-12/15_7071_coal.html (erişim tarihi: 14 Ocak 2018).

¹⁰⁵<https://ecportal.info/krupnejshie-mestorozhdeniya-uglya-v-rossii-i-mire/> (erişim tarihi: 14 Ocak 2018).

Şekil 1.19 RF Enerji Tüketiminde Kaynakların Payları (2017)¹⁰⁶

Bugün (2017) kömür sektörü, Rus enerjisi için temel yakıt kaynaklarından biri konumundadır. Ancak 21. yüzyılda Rusya Federasyonu'nda üretilen toplam enerjide kömür ile çalışan termik santrallerinin ürettiği enerjinin payı gittikçe azalmaktadır. 2000'lerin başında ülkenin enerji üretiminin %19-20'sini oluşturan kömür, 2010'larda %15'e inmiştir. 2017 yılında Rusya Federasyonu'nda üretilen enerjinin %52'sini doğal gaz ve %22'sini petrol karşılamakla birlikte %13'lük paya sahip olan kömür sektörü, üçüncü sırada yer almaktadır (Şekil 1.19). Bunun yanısıra, Sibirya ve Uzak Doğu bölgelerinde kömür, toplam enerji üretiminin yarısını karşılamaktadır.¹⁰⁷

Ağustos 2017'de Rusya Enerji Bakan Yardımcısı olan Anatoliy Yanovskiy, İnterfax Haber Bürosu'na verdiği mülakatta Rusya'nın iç piyasadaki kömür tüketiminin azalmasının devam edeceğini anlatmıştır. Bunun genel nedeni ise, doğal gazla artan rekabettir.¹⁰⁸ 2014 yılında metal madenlerinin fiyatlarının düşmesi ve kömürü en çok tüketen Hindistan ve Çin'in ithalat politikalarının değişmesi ile dünya kömür piyasası çökmüştür. 2014'ten itibaren dünya kömür üretimi azalmakta, fiyatı ise %50 iniş göstermektedir. Buna rağmen dünya yakıt tüketiminin %29'unu oluşturan kömür, petrol'den sonra en tüketilen enerji hammaddesi konumunda kalmıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁶ BP, 2018: 9.

¹⁰⁷ http://www.ng.ru/ng_energiya/2017-09-12/15_7071_coal.html (erişim tarihi: 16 Ocak 2018).

¹⁰⁸ <http://www.finmarket.ru/interview/?id=4590411> (erişim tarihi: 16 Ocak 2018).

¹⁰⁹ http://www.ng.ru/ng_energiya/2017-09-12/15_7071_coal.html (erişim tarihi: 16 Ocak 2018).

Rusya Federasyonu, iç tüketimini azaltmasına rağmen, kömür üretiminin hızını arttırmaktadır. 2018 yılında ülkede kömür üretiminin 400 milyon tona varacağı beklenmektedir. Bu artışın temel nedeni ise Rus kömür ihracatının çoğalmasındır. Anatoliy Yanovskiy'in açıklamalarına göre, yurt dışındaki kömür talebi varlığını koruyacaktır. Rus kömürü, gelişen ülkeler için bütün hammaddelerden daha uygun ve bu ülkelerde yaşanan enerji açığı sorununu çözebilen önemli bir enerji kaynağıdır. 2016 yılında Pasifik Kıyılarında bulunan ülkelere yapılan Rus kömür ihracatı toplam 86 milyon ton olmuştur. Bu ihracatın 17 milyon tonluk payı, yani neredeyse %20'si, Çin Cumhuriyeti'ne yapılmıştır.¹¹⁰

Rusya'da kömür sanayi 140 bin kişi için iş olanağı sağlamaktadır. Ayrıca, kömüre bağlı sektörlerde toplam yaklaşık 500 bin kişi çalışmaktadır. Kömür, petrol ve doğal gazdan sonra Rusya Federasyonu'nun hammadde ihracatının en büyük unsuru konumundadır. 2016 yılında Rus kömür ihracatının hacmi 9,1 milyar dolara ulaşmış, yani toplam Rus ihracat gelirlerinin %3,2'sini oluşturmuştur.¹¹¹

1.2.5. Nükleer Enerji

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından SSCB, ABD ile giriştiği silahlanma yarışında hammaddelerin sınırsız olmadığına bilincine varmıştır. İlk başta, Sovyet atom projesinin temelinde, SSCB bilim adamları ve uzmanları iki genel amaç – nükleer silahın icat edilmesi ve barış atomunun incelenmesi – ile görevlendirilmiştir. Araştırmaların ikisi de aynı anda başlamıştır.

Başlangıçta, Sovyet bilim adamlarının çabalarının çoğu askeri alan üzerine olmuştur. Atom bombası araştırmaları, 29 Ağustos 1949 tarihinde bombanın denemelerinin başarılı bir şekilde gerçekleşmesiyle dönüm noktasına ulaşmıştır.¹¹² SSCB, ABD'den sonra nükleer silaha sahip devletler listesinin ikinci, ilerleyen senelerde ise termonükleer silaha sahip devletler listesinin birinci sırasına girmiştir. Barış atomu araştırmaları da ilk başta hızlı bir şekilde geliyordu. Gelişmelerin ilk kazanımları ise 27 Haziran 1954 tarihinde meydana gelen dünyanın ilk Nükleer Santrali Obninskaya'nın işletilmeye başlaması, 1957 yılında ise dünyanın ilk nükleer denizaltısının ve ilk nükleer buzkıran gemisinin denize indirilmesiyle olmuştur.¹¹³

¹¹⁰<http://www.finmarket.ru/interview/?id=4590411> (erişim tarihi: 16 Ocak 2018).

¹¹¹http://www.ng.ru/ng_energiya/2017-09-12/15_7071_coal.html (erişim tarihi: 16 Ocak 2018).

¹¹²<http://militaryrussia.ru/blog/topic-728.html> (erişim tarihi: 16 Ocak 2018).

¹¹³ Voloshilin, 2009: 117.

Soğuk Savaş döneminde Sovyet bilim adamları tarafından yapılan en başarılı araştırmalar, nükleer santrallerin yapılmasının temelini atacak olan Yüksek Güçlü Kanal-Tipi Reaktör (RBMK) ve Su-Su Enerji Reaktörü (VVER) üzerine yapılmıştır. Soğuk Savaşın sonuna doğru SSCB’de toplam 36,6 gigavat kapasiteye sahip 46 nükleer enerji bloğu faaliyette olmakla birlikte ülkenin tükettiği enerjinin yüzde 12,5’ini karşılamaktaydı (daha fazlasına ihtiyacı yoktu)¹¹⁴.

Bugün (2017) Rusya Federasyonu’nun nükleer enerji sektörü, 350’den fazla kurum ve örgütten oluşan, bu kurumlarda çalışan toplam 250 bin kişiden fazla insanı kapsayan güçlü bir kompleks oluşturmaktadır. Günümüz koşullarında atom enerjisi, Rusya ekonomisi için en önemli sektörlerden biridir. Nükleer enerji dalının dinamik bir gelişmeye sahip olması, ülkenin enerji bağımsızlığının ve ekonomisinin dengeli artışı sağlayan temel şartların arasında yer almaktadır. Nisan 2017’de Rusya Federasyonu’nda 10 nükleer santral kapsamında toplam 35 enerji bloğu işletilmektedir (Şekil 1.21). Bu enerji bloklarının; 18’i VVER tipinde olan reaktörle (12 blok VVER-1000 ile, 5 blok VVER-440’ın farklı modifikasyonlarıyla ve 1 blok VVER-2000 ile), 15 enerji bloku kanal-tipi reaktörleri ile (11 blok RBMK-1000 ile ve 4 blok EGP-6 ile), 2 enerji bloku ise hızlı nötronlara dayanan BN-600 ve BN-800 reaktörlerle çalışmaktadır. Bu enerji bloklarının toplam saptanmış üretim kapasitesi 27,9 megavattır.¹¹⁵

2007 yılında Rusya’da, o zamana kadar ülkedeki nükleer alanında faaliyet gösteren ‘Rosenergoatom’, ‘TVEL’, ‘Tehsnabeksport’ ve ‘Atomstroieksport’ şirketleri bir araya girip, sivil nükleer endüstrisi kısmı ve nükleer silah alanı dahil olmak üzere Rusya Federasyonu’nun tüm nükleer varlıklarını denetleyen ‘Atomenergoprom’ (Atomniy energo-promishlenniy kompleks) isimli devlet holding ortaklığını kurmuşlardır. OAO ‘Atomenergoprom’un sermaye paylarının %100’ü, bu kurumun hemen ardından kurulan ‘Rosatom’ Devlet Nükleer Enerji Şirketi’ne geçmiştir.¹¹⁶

¹¹⁴ Voloshilin, 2009: 123-138

¹¹⁵ <http://www.rosatom.ru/about-nuclear-industry/atomnaya-otrasl-rossii/> (erişim tarihi: 20 Ocak 2018).

¹¹⁶ <http://atomenergoprom.ru/ru/corp/> (erişim tarihi: 20 Ocak 2018).

Şekil 1.20 Rusya Federasyonu'nda İşletilmesi Devam Eden Nükleer Santralleri ve Özel Nükleer Bölgeleri (2016)¹¹⁷

Rosatom, Rusya'nın en büyük elektrik üreticilerinden biridir. 2016 yılında bu şirket 196,37 milyar kilovat elektriği, yani Rusya'da o sene toplam üretilen elektriğin %18,3'ünü üretmiştir.¹¹⁸ 2017 yılında ise Rus nükleer santralleri, toplam 202,868 milyar kilovat elektrik üretilip, Rusya Federasyonu Nükleer Enerji tarihinin, elektrik üretimindeki rekorunu kırmışlardır. Bu rakam da Rusya'yı, SSCB'de 1989 yılında kırılan 212,58 milyar kilovatlık oluşturan mutlak dünya nükleer enerji üretim rekoruna yaklaştırmıştır.¹¹⁹

Bugün Rosatom Rusya'da 8 yeni nükleer enerji bloğunun inşasını sağlamaktadır. Aynı zamanda bu şirket, yurt dışında proje elde eden nükleer şirketler arasında birinci sırada yer almaktadır. 2017 yılında Rosatom, Türkiye'de Akkuyu Nükleer Santrali, Beyaz Rusya Nükleer Santrali, Çin'de 'Tianwan' Nükleer Santrali gibi büyük projeler dahil, 12 ülkede toplam 34 enerji bloğunun inşasını sürdürmektedir. Bunun yanı sıra Rosatom, dünya uranyum rezervlerini elde edenler arasında ikinci, dünya uranyum üretiminde ise dördüncü konumundadır. Ayrıca Rus nükleer devi, dünya uranyumu zenginleştirme hizmetleri piyasasının %36'sını, nükleer yakıt piyasasının ise %17'sini sağlamaktadır. Aynı zamanda, nükleer tıbbın ihtiyacını karşılayan izotop

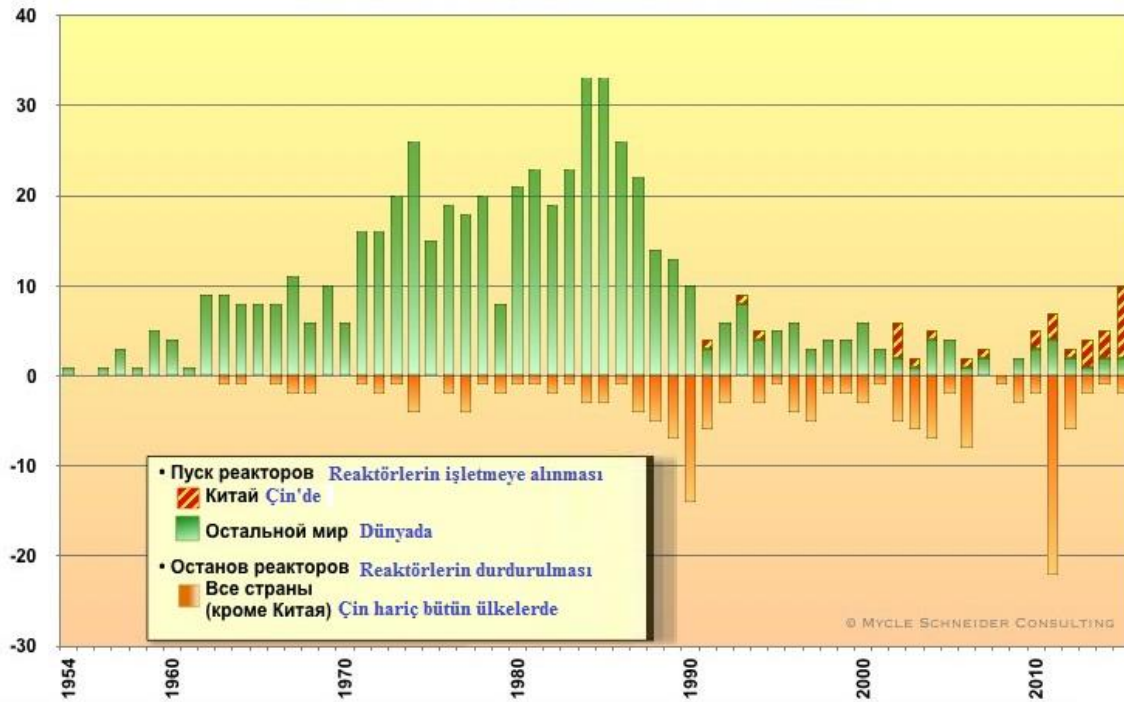
¹¹⁷<http://www.atomic-energy.ru/news/2016/05/27/66246>(erişim tarihi: 20 Ocak 2018).

¹¹⁸<http://www.rosatom.ru/journalist/news/rosatom-vypustil-godovoy-otchet-za-2016-god/> (erişim tarihi: 20 Ocak 2018).

¹¹⁹<http://www.rosatom.ru/journalist/news/-v-2017-godu-aes-rossii-ustanovili-absolyutnyy-rekord-vyrabotki-202-868-mlrd-kvt-ch/> (erişim tarihi: 20 Ocak 2018).

ürünleri ve donatımının üretimi, bilimsel araştırmaların düzenlenmesi, nükleer ve nükleer olmayan çeşitli inovasyon ürünlerinin üretimi gibi eylemler Rosatom'un faaliyet alanında yer almaktadır.¹²⁰

1986 yılında dünya Çernobil felaketi ile karşılaşmıştır. O zamanlarda insanlığın yaşadığı şok ve sonrasında atoma karşı yayılan güvensizlik Sovyet nükleer araştırmalarını neredeyse tamamen durdurup 10 sene geride bırakmıştır. Bu dönemde toplumun nükleer güce karşı oluşan korkudan ve güvensizlikten dolayı yeni dünya çapında nükleer reaktörlerin işletmeye alınması %50 oranında azalmış, devrede olanların kapatılması ise %50 oranında yükselmiştir (Şekil 1.21). Yine 2011 yılında Japonya'da Fukuşima nükleer santrali kazası sonrasında yaşanan felaket sonucunda Almanya gibi nükleer enerjiye büyük önem veren bazı ülkeler, atom enerjisinden vazgeçmeyi öngören son derece radikal kararlar almışlardır. Şekil 1.21'de görüldüğü üzere, Fukuşima felaketi sonrası 2012 yılında tüm dünyada 22 nükleer reaktör işletmeden alınmıştır. 2017 yılında nükleer enerjinin kullanılması hala en tartışılan konulardan biridir.

Şekil 1.211954–2016 Yılları Boyunca Dünyada Nükleer Enerji Bloklarının İşletilmeye Başlaması Ve Kapatılması¹²¹

¹²⁰<http://www.rosatom.ru/about-nuclear-industry/atomnaya-otrasl-rossii/> (erişim tarihi: 20 Ocak 2018).

¹²¹<http://greenbelarus.info/articles/02-05-2016/mezhdunarodnye-eksperty-yadernaya-promyshlennost-stoit-naporoge-bankrotstva>(erişim tarihi: 20 Ocak 2018).

Bu dönemde Halkın nükleer enerji konusundaki sosyal kabul sorunu ya da NIMBY(‘Not-In-My-Back-Yard’, yani ‘Arka bahçemde olmasın’) sendromu yeni boyut kazanmaktadır. Çok sayıda ülke ise “bekle ve gör” tavrı içine girmiş ve diğer ülkelerin alacağı kararları izlemeye almışlardır. Buna rağmen, Çin, Rusya ve Hindistan gibi bazı ülkeler nükleer programlarına devam etme kararı vermişlerdir.¹²²

Rus nükleer sektörü, reaktörün proje hazırlanma alanında bilim-teknik çalışmaları, nükleer yakıt üretimi, nükleer santrallerin işletilmesi ve bu santrallerde çalışacak kalifiye elemanların hazırlanması açısından dünyada öncü bir rol oynamaktadır. Rusya Federasyonu, dünyadaki en yetkin zenginleştirme teknolojilerine sahiptir. Sovyet mühendislerin icat ettikleri su soğutmalı ve yönetmeli basınçlı Su-Su Enerji Reaktörü, yani VVER, seneler boyunca arızasız çalışırken ne kadar dayanıklı ve güvenli olduğunu göstermiş ve bugünkü dünya nükleer santrallerinin yapılmasının temeline atmıştır. Nükleer enerji sektörü, diğer alanlar için lokomotif bir rol oynamaktadır, çünkü makine sanayi, metalürji, inşaat ve diğer sektörlerle düzenli bir sipariş, yani talep sağlamaktadır.

1.2.6 Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Rusya Federasyonu dünya genelinde mineral kaynakları açısından en zengin ülke konumundadır. Ancak uzmanların hesaplamalarına göre bu ülkenin hidroelektrik, rüzgar, güneş, jeotermal ve biokütle gibi yenilenebilir enerji kapasitesi onun yıllık enerji tüketiminin %30’unu karşılayabilmektedir. Ancak 2017 yılında Rusya’daki faaliyette olan büyük HES’leri dikkate almadığımız halde elektrik üretiminde ülkenin yenilenebilir enerji potansiyeli olan %30’un sadece %1’ini, ısı enerjisinde %2’sini elde ettiğini görmekteyiz. Diğer bir ifade ile, 2017 yılında Rusya’nın enerji üretiminin %90’ı halen petrol, doğal gaz ve kömür aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.¹²³

Bu şekilde Rusya’nın yenilenebilir enerji potansiyelinin oldukça yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Hatta bu potansiyelinin hayata geçirilmesi ülkenin ekonomisine zarar vermeden ülkenin yıllık elektrik üretiminin %25’ini rahat bir şekilde karşılayabilirdi. Çünkü Rusya bu sektörün gelişmesi için gereken bütün teknoloji ve kaynakları zaten elde etmektedir.¹²⁴

¹²²Güner, 2013: 65.

¹²³<https://minenergo.gov.ru/node/387>(erişim tarihi: 20 Haziran 2019).

¹²⁴<http://www.foreignpolicy.ru/analyses/potensial-voznovlyaemoy-energetiki-v-rossii/>(erişim tarihi: 20 Haziran 2019).

2009 yılında uluslararası çevreci sivil toplum kuruluşu olan Greenpeace Rus enerjisinin alternatif gelişme senaryosunu hazırlayıp 2020 yılına kadar yenilenebilir enerji kaynaklarının Rusya'nın yıllık elektrik üretiminin %13'ünü oluşturabileceğini ispatlamıştır. Ancak bu planı hayata geçirmek Rusya'nın yeni HES ve NGS'lerin inşalarına ayrılan bütçeyi kısıtlamak anlamına gelmektedir. Diğer ülkelerin tecrübelerine bakıldığında Greenpeace'in senaryosu gayet gerçekçi görünmektedir. 2020 yılına kadar Çin ülke elektrik üretimindeki yenilenebilir enerjinin payını %15'e, Mısır %20'ye, AB %30'a çıkarmayı planlamaktadır. 2009 yılında Rusya'nın bu konuda yaptığı plan ise çok daha mütevazı görünmekle birlikte yenilenebilir enerjinin ülke üretimindeki payının mümkün olan %13 yerine %4,5'e çıkarılmasını öngörmektedir. 2013 yılında bu oran %2,9'a indirilmiştir.¹²⁵

Rusya'nın yenilenebilir enerji konusunda ilgisizliğinin kökleri ülkenin geçmişinden kaynaklanmaktadır. 1960 yıllarından itibaren SSCB bir enerji devleti olarak gelişmeye başlamıştır. Mineral kaynaklarının bol olması Sovyetlerin kendi enerji politikasını alternatif enerji kaynakları arayışına yönlendirmemesine neden olmuştur.

Buna rağmen son dönemde Rusya yenilenebilir enerji üzerine yapılan araştırmalarını sıkılaştırmaya başlamıştır. 2017 yılında ülke genelinde toplam 140 MWt kapasitesini oluşturan yenilenebilir enerjiye dayanan istasyon devreye girmiştir. Bunun yaklaşık 100 MWt'ını güneş enerji istasyonları, 35 MWt'ını ise Rusya'da ilk büyük rüzgar istasyonu karşılamıştır.¹²⁶

Bu şekilde bu çalışmanın söz konusu olan ülkelerin yenilenebilir enerji potansiyeli çok yüksek olup tam anlamıyla değerlendirilmemektedir. Yine de Türkiye'nin bu konuda Rusya'ya karşı bir üstünlüğü vardır. Turist cenneti olan bu ülke güneş enerjisini uygulama tecrübesine sahiptir. Bu yüzden Rusya'nın yenilenebilir enerjiye karşı artan ilgi ilerleyen zaman iki ülke arasında bu alanda yeni bir işbirliğine yol açmaktadır.

¹²⁵<http://www.greenpeace.org/russia/ru/campaigns/nuclear/accidents/chernobyl/25yrs/renewable-energy/>(erişim tarihi: 20 Haziran 2019).

¹²⁶<http://www.windrussiaconference.com/v-rossii-otkryli-pervyj-promyshlennyj-vetropark/>(erişim tarihi: 20 Haziran 2019).

İKİNCİ BÖLÜM

1991-2008YILLARI ARASINDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ

2.1 1991 – 2000 Yıllarında Türk-Rus İlişkileri ve Enerjinin Rolü

Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler oldukça zor dönemlerden geçmiştir. Bir taraftan, bu ilişki yüzyıllar süren bir tarihe sahip olmakta, diğer taraftan, ülkelerimizde yaşanan çeşitli anlaşmazlıklardan, savaşlardan ve siyasal sarsıntılardan dolayı Türk-Rus ilişkileri uzun zamandır bir istikrara varamamaktadır. İki ülke arasındaki bu işbirliği sürekli değişmekle birlikte, bazen neredeyse sona ermiş, bazen de coşkun bir yükseliş göstermiştir. Ancak yakın komşu olan Türkiye ile Rusya her zaman bu ikili ilişkilere karşılıklı ilgi göstermiştir. Ülkelerin ortak işbirliğinin de büyük potansiyele sahip olduğunu söylemek mümkündür.

1920 yılına kadar hem Türkiye hem de Rusya monarşist bir iktidar tarafından yönetilmiştir. İki İmparatorluk arasında sürekli çatışmalar olmuştur. Ancak ülkeler arasında yaşanan bu anlaşmazlıklar karşılıklı ticaret hacminin gelişmesine ve ortak ticaret heyet zincirinin oluşmasına engel olmamıştır.

Günümüzdeki Türk-Rus işbirliğinin oluşması daha 1920’lerde başlamıştır. O dönemde hem Türkiye hem de Rusya kendi tarihinin yeni sayfalarını açmışlardır; ikisi de devrimi ve iç savaşı yaşamış, İmparatorluktan vazgeçip cumhuriyet yönetim biçimine geçmişlerdir. Şunu da belirtmek gerekir ki, o zamanlarda iki ülke arasındaki işbirliği genelde ekonomik ve ticaret üzerine oluşmaktaydı. 20. yüzyılın tarihsel tecrübesine bakacak olursak, bu ticari ilişkilerin üzerine kurulmuş işbirliği, siyasi anlaşmazlık zamanlarında veya Soğuk Savaş döneminde azalmış olsa da asla kesilmemiştir. Bu da ikili diyalogun genel özelliklerinden biridir.

Rusya, İmparatorluktan sonraki Türkiye ile ticarete başlayan ilk ülkelerden biridir. Ayrıca, ortaya çıkan Sovyet Rusya, Türkiye’ye önemli destekte bulunmuştur. Ancak ülkelerin farklı ideolojileri ve siyasi faktörleri Türk-Rus işbirliğinin gelişimini engellemiştir. Bu yüzden 1980’lerin sonuna kadar iki ülke arasında ciddi bir ticari hacminin olduğunu söylemek mümkün değildir.

Günümüzdeki Türk-Rus işbirliğine yol açan antlaşma 16 Mart 1921 tarihinde Moskova’da imzalanıp ‘Moskova Antlaşması’ (veya ‘Arkadaşlık ve Kardeşlik antlaşması’) olarak adlandırılmıştır. Ülkelerin resmi ticari ilişkilerini başlatan ‘Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması’ ise

Ankara’da 11 Mart 1927’de imzalanmıştır.¹²⁷ Ancak bu antlaşma iki ülke arasındaki ekonomik sorunları tam anlamıyla çözemediği için. Yukarıda vurgulanan ideolojilerin ve siyasi çizgilerin farklılıkları Türk-Rus işbirliğini olumsuz etkilemiştir.

2. Dünya Savaşı öncesi ikili ilişkiler çok yoğun olmasa da, dönemin şartları bu ülkelerin birbirine ihtiyacı olduğunu göstermiştir. Türkiye çeşitli Rus uzmanları eğitimi için çağırıyordu, Sovyet Birliği ise Türkiye’de fabrikaların yapılması için çok avantajlı kredilerle finans yardımı veriyordu (senede toplam 60 milyon metre kumaş üretim kapasitesine sahip olan ve Türkiye’yi Orta Doğu’da bu sektörde birinci sıraya getiren Kayseri (1935) ve Nazilli’deki (1937) tekstil fabrikaları yapılmıştır).¹²⁸

2. Dünya Savaşı döneminde Türk-Rus işbirliği hem Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye karşı toprak talepleri ile hem de Türkiye’nin Truman doktrinini kabul etmesi ile karşılaşmıştır. Bu dönemde Türk-Rus işbirliği en düşük göstergelere sahiptir. 1957 yılında Türkiye ile Sovyet Birliği arasındaki ilişkileri geliştirmeye başlayacak olan N. Ryzhov büyükelçi olarak görevine atanmıştır. Onun sayesinde 1958’de Türkiye Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği’nden yeni kredi alıp Çayırova’da ülkenin cam ithalatına son veren ve hatta cam ihracatını başlatan cam fabrikasını kurmuştur. İlerleyen yıllarda Türkiye ile Rusya arasında ekonomi ve ticari işbirliğine ilişkin birkaç anlaşma imzalanmıştır. 1962’de ise ‘Çay Barajı’nın inşası için yapılan anlaşmasının imzalanmasıyla iki ülke arasında ilk enerji projesinin yapılmasına yol verilmiştir.¹²⁹

25 Mart 1967 tarihinde imzalanan Türk-Sovyet Ekonomik ve Teknik anlaşması Türk sanayisi için büyük bir önem taşımaktaydı. Bu anlaşmanın sonucu olan Sovyetlerin Türkiye’de iş faaliyetlerinin yoğunlaşması Batılı yatırımcıların ilgilerini çekmiş ve Türk piyasasında etki mücadelesine yol açmıştır. Kasım 1976’da enerji sektöründe 10 yıllık işbirliğine ilişkin ikili bir anlaşma hazırlanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Türkiye 10 yıl içinde Sovyetler Birliği’nden 3,8 milyar dolar değerinde makina ve donanım alacaktı. 5 Haziran 1979 tarihinde gereken protokoller imzalanmıştır.¹³⁰

18 Eylül 1984 tarihinde ise Türkiye ile SSCB arasında yurt dışından doğal gaz teminine yönelik ilk anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, Türkiye Cumhuriyeti 1987’den itibaren doğal gaz almaya başlamıştır. Bu hat “Batı Hattı” olarak da bilinen bu hat aracılığıyla doğal gaz

¹²⁷ Armaoğlu, 2017: 164.

¹²⁸ Kalugin, 2014: 27-28.

¹²⁹ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic_yazici?P4=1298&P5=B&page1=35&page2=35 (erişim tarihi: 22 Aralık 2017).

¹³⁰ Kaygusuz, 2016: 29-30.

Rusya'dan çıktıktan sonra Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan topraklarından geçerek Tekirdağ bölgesi üzerinden Türkiye'ye ulaşmaktadır¹³¹. 16 Şubat 1986'da ise Türk BOTAŞ ile Rus Soyuzgazeksport şirketleri arasında 25 yıllık doğal gaz alım-satım sözleşmesi imzalanmıştır. 'Batı koridoru' olarak bilinen ve Bulgaristan sınırından başlayan 842 km. uzunluğundaki Burgaz-Dedeağaç Boru hattının inşasına 26 Ekim 1986'da başlanmıştır¹³². Bu şekilde, 1987 yılından beri, her geçen gün artan miktarda doğal gaz alınmaya başlamış, 1993'te ise alınan doğal gazı toplamı 6 milyar metreküp olup dönemin rekor seviyesine ulaşmıştır. İlerleyen zamandagerçekleştirilen geliştirmeler ile söz konusu hattın kapasitesi yıllık 4 milyar metreküpe BOTAŞ tarafından, yıllık 10 milyar metreküpe özel sektör tarafından olmak üzere toplam 14 milyar metreküpe kadar yükseltilmiştir¹³³. 1990'ların başında Rusya'nın Türkiye'ye olan tüm ihracatının %36'nı doğal gaz oluşturmaktaydı.

Sovyetler Birliği için önemli bir nokta olan anlaşmanın 3. maddesi, doğal gazın ihraç gelirlerinin pamuk, tahıl, et, yağ, demir ve demir dışı metaller ve diğer endüstriyel Türk mallarını ticari şartlar üzerinden satın almak için kullanımını öngörmekteydi.¹³⁴

Bir yandan Batı Hattı'nın inşaat çalışmaları devam ediyordu, diğer yandan ise Türkiye ile SSCB arasında bir başka boru hattı ("Doğu Hattı") için görüşmelere başlanmıştır. 21 Kasım 1986'da Moskova'da düzenlenen "9. Türk-Sovyet Ekonomik İşbirliği toplantısı" sırasında SSCB'nin Kafkas bölgesinden uzanıp Türkiye'deki Doğu bölgesine ulaşacak boru hattı projesi dile getirilmiştir. Ancak Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra proje askıya alınmıştır. Bu proje, ilk dile getirildikten 20 sene sonra 2006 yılında, "Güney Kafkasya Boru Hattı" adıyla, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye (Bakü-Tiflis-Ceyhan) güzergahında hayata geçirebilmiştir.¹³⁵

1990'larda gelişmeyi görmüş olan Türk-Rus işbirliğinin diğer önemli alanı ise inşaatır. 1970'lerde Orta Doğu'da inşaat sektörü yeni bir boyut kazanmıştır. İlk başta Türk inşaat şirketleri bu alanda en güçlü oyuncular arasında yer almışlardır. 1980'lerde Türk şirketler Orta

¹³¹<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/548-mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik> (erişim tarihi: 3 Ocak 2017)

¹³²BOTAŞ, 2015: 18.

¹³³<http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> (erişim tarihi: 25 Aralık 2017).

¹³⁴<http://allturkey.narod.ru/rusturkgaz1984.html> (erişim tarihi: 3 Ocak 2017).

¹³⁵<http://enerjiuzmani.blogspot.ru/2015/07/july-08-2015-turkiye-rusya-iliskisinin.html> (erişim tarihi: 22 Aralık 2017).

Doğu'da ve Kuzey Afrika'da artık başrolü oynamaktaydı. 1980'lerin sonuna doğru ise Türk inşaat sektörü Sovyet Birliği'nin yeni piyasasını kazanmaya başlamıştır.¹³⁶

1987 yılında Türkiye ile Sovyetler Birliği (Soyuzvneshstroyimport ve Tehnoeksport şirketleri) arasında 10 tane sosyal tesisinin yapılmasını öngören 550 milyon dolarlık ortak bir proje hazırlanmıştır.¹³⁷ Ancak asıl 1990 yılında meydana gelen Alman Yeniden Birleşmesi SSCB'de faaliyet yapan Türk inşaat şirketleri için bir dönüm noktası oldu. 1994 yılında son Sovyet askerler Almanya'yı terk etti. Almanya bu askerlerin SSCB'de yeni evlerinin yapılması için 8 milyar mark ayırmıştır.¹³⁸ Bu paranın büyük kısmını ise Türk müteahhitleri kazanmıştır. Türk müteahhitleri, şimdiye kadar Sovyetler Birliği'nde ve yeni doğan Rusya Federasyonun'da inşaat nüfuz alanını elinde tutan Finlandiya, Yugoslavya, Bulgaristan ve Alman Demokratik Cumhuriyeti (sonra Almanya Federal Cumhuriyeti) gibi müteahhitleri ile aynı sıraya girmiş ve onlar için büyük bir rakip olmuştur

Tablo 2.1 Türk Taahhüt Firmalarının Rusya'da Üstlendikleri İşler¹³⁹

	Kontrat Tutarı (Milyon dolar)	Proje Sayısı	İşçi Sayısı	Firma Sayısı	Ortalama Kontrat Değeri (Milyon dolar)
1992 ve Öncesi	3.538	97	50040	28	36.5
1993	671	33	30740	23	20.3
1994	1.055	91	35835	41	11.6
1995	1.674	124	48230	66	13.5
1996	717	56	23317	42	12.8
1997	1.126	80	23677	36	14
1998 *	465	52	13523	25	8.9
TOPLAM	9.246	533		138	17.3

¹³⁶ Starchenkov, 2003: 104.

¹³⁷ Starchenkov, 2003: 104.

¹³⁸ <http://www.aif.ru/archive/1652092>(erişim tarihi: 22 Aralık 2017).

¹³⁹ TÜSİAD, 1999: 127.

Rusya’da Enka, Alarko, Baytur, Mir ve saire toplam yaklaşık 80 farklı Türk inşaat şirketi faaliyet göstermekteydi.¹⁴⁰ Rusya Federasyonu, 1990-97 yılları arasında Türkiye’nin yurtdışı taahhüt hizmetlerinin %42’sini oluşturmuş ve Türkiye için bu alanda en büyük pazar olmuştur.¹⁴¹

1980’lerin sonunda hızla artış gösteren Türk-Rus ticari ve ekonomik ilişkilerinin diğer önemli unsuru da finans sektörüdür. 1987 yılında Türkiye’deki ihracatçılar, ihracata yönelik üretim yapan imalatçılar ve yurt dışında faaliyet gösteren müteahhit ve girişimciler kısa, orta veya uzun süreli nakdi/gayrinakdi kredi, sigorta veya garanti gibi programlar ile destekleyecek olan “Türk Eximbank” kurulmuştur.

1989-1991 yılları arasında Türk Eximbank SSCB için toplam 1,15 milyar dolar tutacak 5 kredi zinciri¹⁴² açmıştır. Bu paranın büyük kısmı (800 milyon dolar) ihracat kredilerinden, yani SSCB’nin Türkiye’den ithal ettiği malların ödenmesine giden kredilerden oluşturulmuştur (toplam yaklaşık 600 milyon dolar harcanmıştır). Türk Eximbankın ihracat kredileri 1990’larda gelişen Türk-Rus ilişkileri için büyük önem taşımaktaydı. Hatta ileride Rusya Federasyonu bu kredilerin 90 milyon dolarlık kısmına mahsuben Türkiye’ye Rus savaş araçları teslim edecektir.¹⁴³

Tablo 2.2 Rusya’nın Türk Ticaretindeki Yeri (1992-1998)¹⁴⁴

Yıl	Rusya’ya İhracat (Milyon dolar)	Toplam ihracattaki Pay (%)	Sıra	Rusya’dan ithalat (Milyon dolar)	%	Sıra	Ticaret Hacmi (Milyondolar)	%	Sıra
1992	439	3.00	8.	1.040	4.95	8.	1.479	3.92	6.
1993	499	3.29	8.	1.542	5.24	8.	2.041	4.55	6.
1994	820	5.24	6.	1.045	4.50	7.	1.865	4.50	6.
1995	1.238	5.72	4.	2.082	5.83	4.	3.320	5.78	4.
1996	1.494	6.42	3.	1.900	4.30	6.	3.394	5.15	6.
1997	2.049	7.87	2.	2.048	4.38	6.	4.097	5.63	5.
1998	1.348	5.01	5.	2.155	4.68	6.	3.503	4.81	6.

¹⁴⁰<http://www.turkofis.narod.ru/turkrus.htm> (erişim tarihi: 22 Aralık 2017).

¹⁴¹TÜSİAD, 1999: 127.

¹⁴²*Kredi zinciri (yazar notu, en. Credit line) – işlenmesi hukukça yapılmış, müşteriye belli bir süreç içinde belli hacimli bir kredinin verilmesini öngörülen bankanın vecibesi.*

¹⁴³<http://www.turkofis.narod.ru/turkrus.htm>(erişim tarihi: 23 Aralık 2017).

¹⁴⁴TÜSİAD, 1999: 116.

1990'larda hızlı bir şekilde gelişen Türk-Rus ticari ilişkilerinin serbest (konvertibl) döviz aracılığıyla gerçekleşmesi hem Türkiye'nin hem de Rusya'nın gelirlerinin artmasına sebep olmuştur. Bazı Sovyet ürünlerinin düşük fiyatları ve yüksek kaliteleri Türk ithalatçı firmalarının dikkatini çekmiştir. 1990'larda Rusya'dan Türkiye'ye yapılan doğal gaz, çelik, gübre, ahşap malzemeleri, sentetik maddelerin ve polivinil klorürün ithalatı artırılmıştır. Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracat ise tekstil ürünleri, giyim, kürk, ayakkabı, gıda, nakliyat araçları gibi çeşitli tüketim mallarından oluşmaktaydı.

Tablo 2.2'de görüldüğü üzere 1992 yılından 1997 yılına kadar Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı yüzde 366,7, ithalatı yüzde 96,9, ticaret hacmi de yüzde 177 artmıştır. Bu şekilde çok kısa bir dönem içerisinde Rusya Türkiye'nin ikinci ihracat pazarı konumunu elde etmiş, ithalatta ise 5. sırayı almıştır. Toplam ticarete Rusya Türkiye'nin 4. ortağı konumuna gelmiştir. Rus kaynaklarına göre ise Rusya'nın 1996 yılı ticaretinde Türkiye; ihracatta %1,9 ile 18'nci, ithalatta da %1,3 ile 20'nci sırada bulunmaktadır.¹⁴⁵

Bu şekilde, 1990'lı yıllarda Türk-Rus ikili ticari ilişkileri sürekli büyüyen bir düzene girmiştir. Rusya'nın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, ülkede meydana gelen ekonomik kriz ve rafların boşalmasından (mal açığı) dolayı ikili ticarete bavul ticaret olayı ortaya çıkmıştır. Rusya'dan gelenler yanlarındaki bavullarla getirdikleri malları Türkiye'de satıp geri dönerken buradan aldıkları mallarla dönmüşlerdir. Bu şekilde bavul ticareti gümrüksüz ithalat ve ihracat olayı olarak gerçekleşmiştir. Bu alanda Türkiye Rusya'nın en önemli ticaret ortaklarından biri olmuştur.

Tablo 2.3 Rus Dış Ticaretinde Bavul Ticaretinin Yeri (Milyar dolar)¹⁴⁶

Bavul Ticareti		1994	1995	1996	1997
	İhracat	0.8	1.3	1.5	1.8
	İthalat	11.9	14.4	16.1	14.7
Toplam Ticaret					
	İhracat	68.1	81.3	88.4	87.9
	İthalat	50.5	60.9	61.5	67.6

¹⁴⁵ TÜSİAD, 1999: 116.

¹⁴⁶ TÜSİAD, 1999: 123.

1999'da yayınlanmış TÜSİAD'ın 'Türk-Rus İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri' raporunun (Tablo 2.3) Rusya Federasyonu Devlet İstatistik Kurumuna (Rosgoskomstat) dayanarak yaptığı değerlendirmesinde 1997 yılında Rus Dış ticaretinde bavul ticaretinin ithalat payı toplam 14,7 milyar doları bulmuştur. Bu da ülkenin toplam ithalatının neredeyse dörtte birini oluşturmuştur. Bazı değerlendirmelere göre 1990'lı yıllarda Türk-Rus bavul ticaretinin hacmi 2 – 6 milyar dolara varmaktaydı.¹⁴⁷ Yani, bu dönemde, Türkiye, Rusya'nın bavul ticareti ile gerçekleştirdiği ithalatın %20'sini karşılamaktaydı.

WTO ile üyelik müzakereleri sırasında Rusya'nın eski Başbakan Yardımcılarından Oleg Davidov Rusya için bavul ticaretinin önemini şöyle açıklamıştır: “Bavul ticaretinin çok hassas bir konu olduğunu ve ani, şiddetli hareketlerle bozulacağını söylemek istiyorum. Bavul ticareti milyonlarca insana yaşama yolu sağlıyor. Rusya'daki kitlesel işsizlik için geçici bir çözümdür”.¹⁴⁸

Bu şekilde, 1990'ların sonunda Türk-Rus ilişkilerinde özel ticaret ve ardından gelen turizm sektörü yeni bir önem kazanmaya başlamıştır. Türkiye'ye turist vizesi ile gelen bavul ticaretçileri yavaş yavaş bu ülkeyi keşfedip onun turizm potansiyelinin olduğunu anlamışlardır.

Asıl bavul ticaretçileri Türkiye'yi Ruslara bir dinlenme tesisi olarak göstermiştir. 1985 yılına, yani Mihail Gorbaçov'un Komünist Parti Sekreterliğine girmesine kadar, Sovyetlerden yurt dışına yolculuklar ve özellikle Doğu Bloku dışına seyahatler KGB (Devlet Güvenlik Komitesi) tarafından kısıtlanmaktaydı. Örneğin, 1960-1970 yıllarında yurtdışına seyahat edebilmiş Sovyet vatandaşlarının sayısı sadece %0,4'tür. Gorbaçov “glasnost politikası”nı uygulamaya başladıktan sonra KGB denetlemeleri oldukça azalmış ve Sovyet vatandaşlarının ülke sınırından geçmesi oldukça kolaylaşmıştır. Ancak 1990'lara kadar SSCB-Türkiye arası seyahatler sınırlı sayıda kalmıştır.

24 Aralık 1991'de Türkiye Cumhuriyeti, Rusya'nın bağımsızlığını tanımıştır. Bundan sonra Türkiye-SSCB değil, Türkiye-Rusya Federasyonu ilişkileri meydana gelmiştir. Sovyetler sonrası, bağımsız Rusya Federasyonu'nun ilk Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin döneminde Rus vatandaşları Türkiye'yi önce bavul ticareti için ziyaret etmişler sonrasında ise Türkiye'ye tatil maksatlı gelmeye başlamışlardır.

Yeltsin döneminde, 24 Mart 1995 tarihinde turizme münhasır ilk “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması”

¹⁴⁷ Rusya Federasyonu Ankara Büyükelçiliği, 2012: 43.

¹⁴⁸ Kalugin, 2014: 37.

imzalanmıştır. Onun hemen ardından ise T.C. Moskova Büyükelçiliğinin bağlı birimi olarak “Kültür ve Tanıtma Müşavirliği” kurulmuştur.¹⁴⁹

Ulaşım maliyetleri, vize almadaki kolaylıklar ve ucuz ve kaliteli tatil imkanları Rus turistlerin sayısının hızlı artmasını sağlamıştır. Üstelik 1990’ların sonunda yapılan bir anket sonucuna göre Rusya’da Türk turizm acentalarının en güvenilir ortak olduğu belirtilmiştir. Tablo 2.4’te gösterilen TÜSİAD değerlendirmelerine göre, 1997 yılında Türkiye, Rus vatandaşlarının en çok tercih ettikleri dinlenme bölgesi olmuştur. Bunun yanısıra, Rus turistler, Türk turizm sektöründe önemli rol oynamaya başlamışlardır. 1997 yılında Antalya’ya 2,9 milyon turist gelmiştir. Bu rakamın 1,5 milyonunu oluşturan Almanlar, Türk turizmin birinci en büyük müşterisi olmuş, Ruslar ise 238.000 kişi ile ikinci olmuştur.¹⁵⁰

Tablo 2.4 Rus Turistlerin En Çok Ziyaret Ettikleri Ülkeler (1997)¹⁵¹

Ülke	Sayı (bin kişi)	Yüzde
Türkiye	1,048	13.5
Finlandiya	741	9.5
Polonya	636	8.1
Çin	554	7.1
Almanya	483	6.2
BAE	322	4.1
Japonya	207	2.6
İtalya	207	2.6
Diğer	3,573	46.3
Toplam	7.771	100

Böylece 1990’ların ortasından itibaren Türkiye’ye gelen Rus uyruklu ziyaretçilerin sayısı hızla artmıştır. Rus vatandaşlarının bir kısmı Türkiye’de yaşamaya başlamışlardır. Zamanla

¹⁴⁹Başaran ve Akdevelioğlu, 2017: 249-250.

¹⁵⁰TÜSİAD, 1999: 130-131.

¹⁵¹TÜSİAD, 1999: 130.

evlenen karışık çiftlerin sayısı artmış, onların çocukları doğmuştur. Bu yeni kuşak da zamanla ülkelerin yumuşak gücü haline gelmiştir.

Turizm ile birlikte Türkiye’de çalışan Rusya Federasyonu vatandaşlarının da sayısı artmıştır. Bunlar oturdukları şehirlerde küçük gruplar oluşturmaya başlamışlardır. 1998 yılında Türkiye’de resmi olarak 2.080 Rus vatandaşı çalışmaktadır. Kaçak olarak çalışanların sayısı ise bilinmiyordu, ancak 2000’lerin başındaki göstergelere göre o zamanlarda Türkiye’de 19.856 Rus kökenli kişi yaşıyordu, 13.806 kişi ise Rusya tabiiyetindeydi. Dolayısıyla, 2000 yılında Türkiye’ye (ve özellikle en büyük Rus diasporanın olduğu şehir olan Antalya’ya) yerleşen ailelerin çocukları için ilköğretim ve turizm lisesi gibi bölümleri içeren Özel Rus Uluslararası Okulu faaliyete geçmiştir.¹⁵²

Rusların Türkiye’ye yerleşmeye başlamasıyla Türk-Rus kültürel işbirliği de gelişmeye başlamıştır. 6 Temmuz 1992 tarihinde Rusya Federasyonu Kültür Bakanlığı ile T.C. Kültür Bakanlığı arasında İşbirliği Protokolü düzenlenmiştir. 19 Temmuz 1994 tarihinde ise, “T.C. Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Bilimsel ve Kültürel İşbirliği Yapılmasına İlişkin Anlaşma” imzalanmıştır.¹⁵³

1990’ların ortalarında, Karaçay-Çerkesya’dan Buryatya ve Tuva’ya kadar, yani Rusya’nın genelde nüfusun çoğu müslüman olan bölgelerinde (Dağıstan, Başkurdistan, Tataristan) 50’den fazla özel Türk okulu açılmıştır. Okullar erkek ve kız cinsiyetine göre ayrılıp yatılı okul olarak eğitim vermişlerdir. Verdikleri eğitimin yüksek kalitesi Türk okullarının popülarlığını hızla artırmıştır. Kısa bir süre sonra Türk okuluna girme kontejanlarının her biri için 6-7 kişi yarışmaya başlamıştır. Özellikle de Tataristan’da açılan Türk-Tatar okulları başarılı olmuştur. Öğrencileri Uluslararası ve Rusya Devlet Bilgi Yarışmalarında genelde birinci sıralarda yer almış, en prestijli yüksek öğretimi de alma hakkı kazanmıştır. Türk okullarından mezun olanların birçoğu yüksek öğretimi bitirip büyük şirketlere girmiş, bölge yönetiminde veya Rusya Dış İşleri Bakanlığında çalışmışlardır.¹⁵⁴

Bu dönemde ilk defa Türkiye ile SSCB arasında sağlık alanında işbirliği başlatılmıştır. İki ülke tarafından imzalanan anlaşma, SSCB’nin Türkiye’den ilaç ithalatını öngörmekteydi. Bu

¹⁵²Başaran ve Akdevelioğlu, 2017: 250.

¹⁵³Başaran ve Akdevelioğlu, 2017: 250.

¹⁵⁴<https://www.bbc.com/russian/features-37442210> (erişim tarihi: 03. Mart 2019).

ilaçlar için Sovyet topraklarında 15 tane depo hazırlanmıştır. Ancak uygulama sırasında bu proje yeterince ilerleme görmeyip dondurulmuştur.¹⁵⁵

1989 yılında, Türk Havayolları'nın Moskova'ya düzenli seferler başlatması ülkelerin ziyaretçilerinin artmasına neden olup, Türk-Rus siyasi ve sosyo-kültürel ilişkilerinin gelişmesini sağlamıştır.¹⁵⁶ İstanbul-Moskova seferi Türk Havayolları için en önemli istikametlerden biri olmuştur. Ülkeler arasında sürekli seferlerin başlamasından sonra ikili görüşmelerin sayısı da artmıştır.

1990'larda Türkiye ile Rusya, ulaşım işbirliğine başlamışlardır. 1-6 Mart 1991'de SSCB Ulaştırma İnşaatı Bakanı Sn. Brejnev Türkiye'ye ziyareti sırasında Türk bakanları ve uzmanları ile SSCB ile Türkiye arasında demiryolları ve limanlar konularında kapsamlı görüşmeler yapmıştır. Görüşmeler sırasında, 2 Mart 1991 tarihinde taraflar Çerkezköy-Kapıkule Demiryolu Elektrifikasyonu Anlaşmasını imzalamıştır. Bunun dışında, demiryollarının yol yenilemeleriyle tünel ve köprülerin rehabilitasyonu konularında Türk-Rus işbirliğinin geliştirilmesi için 1991 yılı içinde teknik düzeyde görüşmelerin başlatılmasına karar verilmiştir. Ayrıca, SSCB, İstanbul Metro projesine katılmak istediğini belirtmiş, SSCB'nin liman tarama konusunda da işbirliğine açık olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda da İskenderun körfezindeki inşası düşünülen yeni limanın anahtar teslimi yapımıyla ilgili ön çalışmaların başlatılması kararlaştırılmıştır.¹⁵⁷ Bahsedilen sektörde bu ilk Türk-Rus anlaşmaları günümüzdeki ülkeler arasındaki yoğun işbirliğinin başlangıcıydı. Bugün yeraltı ulaşım döşemesi alanında Rus şirketleri, Türkiye'de faaliyet gösteren en büyük döşeme şirketlerinin arasında yer almaktadır.

Genel olarak, 1980'lerin sonunda – 1990'ların başındaki dönem Türkiye ile Rusya'nın çok hızlı yakınlaştığını göstermektedir. 1987'de Rus doğal gazının Türkiye'ye teslim edilmeye başlaması ülkeler arasındaki ilişkilerin yeni alanlara çıkmasını sağlamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya ihracatının artması Türk ekonomisi için önemli bir katkı olmuştur. Çeşitli alanlara yayılan Türk-Rus işbirliği düzenli bir nitelik taşımaya başlamıştır. Bu işbirliğinde özel şirketler yeni boyut kazanmaktadır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çökmesi, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişme sürecini çok yüksek bir seviyede etkilemiştir. SSCB'nin dağılmasından sonra birçok yeni devlet uluslararası arenaya çıkıp dünyanın dikkatini kendi enerji kaynaklarına çekmiştir. Orta

¹⁵⁵Kalugin, 2014: 38.

¹⁵⁶<https://p.turkishairlines.com/> (erişim tarihi: 25 Aralık 2017).

¹⁵⁷T.C. Resmi Gazete, 1991: 2-3.

Asya’da bulunan bu devletler artık Sovyetler Birliği’ne bağımlı olmayan bir dış politikayı uygulamaya başlamışlardır. Enerji konusunda Türkiye’nin Rusya’ya bağımlılığının yarattığı tehlike daha SSCB döneminde doğmuştur. Bu yüzden, bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti, enerji ithalini çeşitlendirmek amacıyla Karadeniz ve Hazar Denizi bölgelerinde meydana gelen yeni devletlerle ilişki kurmaya başlamıştır.

Bu politikanın en iyi örneği; Türkiye’nin, 18 Ekim 1991 tarihinde Azerbaycan’ın Sovyetlerden bağımsızlığını ilan etmesiyle onu bağımsız devlet olarak tanıyan ilk ülke olması ve iki devlet arasındaki ilişkilerin gelişmeye başlamasıdır. 24-25 Ocak 1992’de Türkiye ile Azerbaycan arasında “Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması”nın imzalanması, ülkelerin çok yoğun işbirliğine yol açmıştır.¹⁵⁸ Bu şekilde SSCB’nin çökmesi Türkiye’ye enerji ithalatını çeşitlendirme şansı vermiştir. Ayrıca Ekim 1999’da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Azerbaycan ziyareti sırasında Türkiye’nin doğal gaz stratejisi ile ilgili yapmış olduğu açıklamada “biz kimde doğal gaz varsa alacağız” diye açıkça söylemiştir.¹⁵⁹

1990’lı yıllarda siyaset çıkarları ile enerji çıkarları iç içe geçmeye başlamıştır. Dolayısıyla, 1990’larda enerjinin Türk-Rus ilişkilerinde jeopolitik araç olarak kullanılması geleneği doğmuştur. Bunun en parlak örneği bağımsızlığını yeni ilan eden Rusya Federasyonu ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerdir. 20. yüzyılın son 10 yıllık döneminde Türk-Rus siyasi ilişkileri oldukça gerginleşmiştir. Rusya, Türkiye’yi Çeçen ayrılıkçıları gerek mal gerek moral açısından desteklemesiyle; ayrıca Türkiye’nin bazı Çeçen sahra komutanlarını kendi topraklarında saklamasıyla suçlamıştır.¹⁶⁰ Rusya’nın buna karşılık oynadığı kart ise, PKK desteği olmuştur. Yani, Türkiye Çeçenleri desteklediği sürece, Rusya da PKK’ya destek vereceğini belirtmiştir. Ayrıca Çeçenlerin bağımsızlığını ilan etmesinden kısa bir süre sonra, “sürgündeki Kürt Parlamentosu” Rusya’nın ulusal meclisi olan Duma’nın desteğiyle Moskova’da toplanmıştır. 1996 ile 1997 yıllarında Duma, birkaç daha PKK toplantısının Rus başkentinde gerçekleştirilmesinde desteklemiştir. Hatta 1990’lı yılların ortasında Rusya, Türkiye’yi Kürtlere karşı soykırım uygulamakla suçlamıştır.¹⁶¹ Diğer örnek; 1997 yılında Türkiye’de terör ile suçlanan PKK’nın kurucularından biri ve bilinen ilk lideri Abdullah Öcalan’ın Rusya

¹⁵⁸ Babayeva, 2013: 15.

¹⁵⁹ <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/548-mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik> (erişim tarihi: 6 Ocak 2017).

¹⁶⁰ Savelyev, 2000: 97-98.

¹⁶¹ Yılmaz, 2010: 35-36.

Parlamentosu'ndan sığınma hakkı elde etmesidir. Ancak dönemin Rusya Başbakanı Primakov, Öcalan'ın Rusya'dan İtalya'ya gönderilmesini sağlamıştır.¹⁶²

Bütün anlaşmazlıklara rağmen, Rus-Çeçen savaşları döneminde, 1990'ların ortasında, Türk-Rus işbirliğinin en önemli projesi olacak 'Mavi Akım' doğal gaz boru hattının yapılması kararı verilmiştir. Asıl 1990'larda enerji üzerine yapılan görüşmelerin sayısı defalarca arttırılmıştır. Bu görüşmelerden biri 22-25 Ocak 1995 tarihlerinde düzenlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanı Nahit Menteşe'nin Moskova'yı ziyareti kapsamında 24 Ocak'ta 'Terörizmi Önleme Protokolü' imzalanmıştır. Bu da Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında güvenlik alanında ikili işbirliğini başlatan ilk anlaşma olmuştur.¹⁶³ Enerji sektöründe yeni gelişen işbirliği Ankara'nın Rusya politikasını etkilemiştir. Türkiye'nin Çeçenleri desteklemesine rağmen, Türk sanayi sektörünün Rus enerjisine artan bağımlılığı, Türkiye'nin resmi olarak Çeçenistan'ın bağımsızlığını tanımama kararı vermesine neden olmuştur. Bu dönemde Türk dış politikasını etkileyen diğer önemli faktör ise ülkenin bölgede etkilerini çoğaltmak amacıyla Rusya Federasyonu ile İsrail arasında bir enerji köprü rolü oynama özlemidir.¹⁶⁴

25 Mayıs 1992'de "Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkındaki Antlaşma"nın imzalanması sonraki Türk-Rus ilişkilerinin temelini oluşturmuştur.¹⁶⁵ Bu zamandan itibaren iki ülke arasında kurulacak ilişki artık daha çok siyasete değil ülkelerin ekonomilerine dayanarak gelişecektir. Yani, artık dış politika enerjiyi değil, enerji ilişkileri iki ülkenin dış politikalarını dikte ettirecektir.

Çeşitli kaynaklara göre 1990'lı yıllarda Türkiye'nin enerji açığı her yıl yaklaşık %10 oranında artmaktaydı. Rus başbakanı V.S. Chernomırdin, Türk gaz piyasasında kendi konumunu daha da güçlendirmek için Türkiye'nin Rusya'dan yeni bir doğal gaz tedariki projesinin inşası konusunda bir anlaşma yapmak amacıyla Türkiye'ye bir ziyaret serisi başlatmıştır. 1997'de Chernomırdin'in ziyareti sırasında, ileride Türk-Rus enerji işbirliğinin temelini oluşturacak "Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı"nın inşası ile ilgili anlaşma imzalanmıştır. Aynı zamanda, Türkiye Cumhuriyeti, Kazak veya Türkmen'den alınacak doğal gazını Hazar Denizi dibinden döşenecek bir boru hattıyla Azerbaycan ve Gürcistan topraklarından geçirerek Avrupa'ya ulaştıracak Hazar Geçişli Doğal Gaz Boru Hattının inşası konusunda görüşmeler

¹⁶² Vertyaev, 2015: 267.

¹⁶³ Çulha, 2017: 288.

¹⁶⁴ Aydın, 2005: 108-109.

¹⁶⁵ Pirinçci, 2009: 36.

yapmıştır.¹⁶⁶ Ancak, söz konusu olan projenin gerçekleştirilmesi çeşitli nedenlerden dolayı mümkün olamamıştır.

1997 Doğu Asya Mali Krizi ve ardından gelen 1998 Rusya Ekonomik Krizi Türk-Rus işbirliğini zor bir durumda bırakmıştır. İşbirliğinin bütün sektörlerindeki ekonomik göstergeleri inişe geçmiş ve ilişkilerin perspektifleri oldukça kuşku ve belirsiz görünmeye başlamıştır. O dönemde bavul ticareti, turizm ve Rusya’da Türk şirketlerinin yatırımları iki ülke arasındaki ticaret dengesinde onların önemli bir rol taşıdıklarını göstermişlerdir.¹⁶⁷

Tablo 2.5 Türkiye’nin Ham Petrol ve Doğal gaz İthalatında Rusya’nın Payı¹⁶⁸

Yıl	Ham petrol		Doğal gaz	
	Milyon dolar	%	Milyon dolar	%
1986	45,3	2,7	-	-
1987	49,9	2,0	9,0	9,6
1988	58,6	2,6	80,7	67,1
1989	97,6	4,3	179,7	66,3
1990	337,6	10,4	234,0	58,8
1991	24,5	1,1	312,4	63,4
1992	32,5	1,3	282,7	54,9
1993	192,2	6,3	350,2	59,6
1994	41,9	1,5	371,6	59,1
1995	197,9	6,0	522,3	51,8
1996	178,6	4,5	521,0	40,6
1997	107,5	2,9	637,7	59,0
1998	60,5	2,9	503,6	57,0

Bu suretle, 1990’lı yılların sonunda ülkelerin ikili ilişkilerinde karşılıklı ilginin olduğu izlenmektedir. Ayrıca enerji işbirliğinde bu ilgi fiilen karşılıklı bağımlılığa dönüşmektedir. Ancak bu dönemde iki ülkenin stratejilerinde büyük bir fark yer almaktadır. Bu da Türk hükümetinin enerji konusunda belli bir çizgisinin olmasının yanısıra yeni kurulan Rus hükümetinin enerji stratejisini henüz hazırlık aşamasında olmasıdır. Üstelik, eğer Rusya’nın enerji ihracatı ülkenin GSYH’ni oluşturuyorsa, Türkiye’nin GSYH’si de enerji ithalatını gerektirmektedir.

¹⁶⁶<http://www.pcsu-ca.ru/транскаспийский-газопровод-проблем> (erişim tarihi: 4 Ocak 2017).

¹⁶⁷ Pirinçci, 2009: 43.

¹⁶⁸TÜSİAD, 1999: 133.

Tablo 2.5'te görüldüğü üzere, Türkiye ile Rusya arasında petrol ve doğal gazın satış hacmi düzensiz bir şekilde değişmektedir. Rusya'nın petrol ihracatına bakıldığında, onun göstergelerinin sürekli artıp azaldığı izlenmektedir. Ayrıca iki ülkenin coğrafi yakınlığına rağmen Rusya, 1990 yılında alınan yüzde 10,4'lük payın dışında diğer yıllarda Türkiye'nin ithalatının ortalama ancak yüzde 2-3'ünü karşılayabilmiştir. Doğal gazın satışlarının ise ötelenme hareketi niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür. 1988 yılından itibaren Rusya'nın Türkiye'nin doğal gaz ithalatında olan payı 1996 yılı hariç asla %50'den az olmamıştır.

1990'lar dönemi Türk pazarında faaliyet gösteren Rus kömür üreticilerinin hızla artan önemini göstermiştir. 1997 yılında Rusya'dan gelen kömür, Türkiye'nin 150 milyon dolara ulaşan kömür ithalatının yüzde 24,8'ini oluşturmuştur (Tablo 2.6).

Tablo 2.6 Türkiye'nin Kömür İthalatında Rusya'nın Payı¹⁶⁹

Yıl	Rusya (Milyon dolar)	Toplam (%)
1993	44.6	14.4
1994	31.8	8.4
1995	53.9	19.8
1996	160.1	28.3
1997	154.2	24.8

Böylece, 21. yüzyılın başına doğru Rusya, Türkiye için en büyük doğal gaz ihracat piyasasını oluşturmuştur. Diğer taraftan ise, Rus petrol satışları Türk pazarında o kadar başarılı olamamıştır. Türkiye Cumhuriyeti, kendi topraklarında yeterli enerji kaynaklarına sahip olmamasına rağmen, dünya petrol rezervleri açısından çok avantajlı bir konumda bulunmaktadır. Türk jeopolitik konumu, bu ülkenin Irak, İran ve Suudi Arabistan ile on yıllarca süren petrol işbirliğinin gelişmesini sağlamıştır.

Tablo 2.7'de görüldüğü üzere, 1987'de Türkiye'nin petrol ithalatını başlıca 3 ülke oluşturmaktadır: Irak, İran ve Libya. Türk hükümetinin bu ülkelerle başarılı dış politikası, petrolün indirimli ithal edilmesini sağlamıştır. 1990'larda ise Rus petrolünün rolü biraz yükselmiş

¹⁶⁹TÜSİAD, 1999: 136.

olsa da bu dönemde Rusya Türkiye'ye petrol ihracatı yapan ülkelerin listesinde ancak 4'üncü sırada yer almaktadır.¹⁷⁰

Tablo 2.7 Türkiye'nin Petrol İthalatı (1987)¹⁷¹

Ülke	Bin ton	Milyon dolar	%	Ücreti, dolar/ton
Irak	7909,5	1060,5	40,2	134,1
İran	6678,8	945,3	33,9	141,5
Libya	2060,1	289,4	10,5	140,5
Cezayir	864,5	128,3	4,3	148,4
Suudi Arabistan	823,9	110,0	4,2	133,5
ÇHC	673,3	85,7	3,4	127,3
SSCB	418,2	54,3	2,2	129,8
BAE	263,7	37,6	1,3	142,7
Toplam	19 692,0	2711,1	100,0	137,7

Tablo 2.8'de gördüğümüz gibi Türkiye, Rusya'nın petrolünü oldukça düşük fiyatla ithal etmekteydi. Burada dikkate almamız gereken nokta ise, Rus petrolünün çıktığı çoğu bölgenin donmuş topraklardan meydana gelmesidir. Dolayısıyla, bu petrolün çıkartılması ve nakliyesi, Türkiye'ye daha yakın olan Arap ülkelerinin kuyularından fişkıran petrole göre çok daha masraflıdır. Aynı zamanda Rus petrolü normal petrolden ağırdır. Bu da onun işletilmesini zorlaştırmakla birlikte onun fiyatını da düşürmektedir. Bu yüzden bu dönemde Türkiye'ye yapılan petrol ithalatı Rusya için pek kazançlı olmamıştır, hatta hammadde kaynaklarının tükenmesi açısından Rusya'ya zarar bile vermiştir.¹⁷²

Tablo 2.8 Türkiye'nin İthalat Ettiği Petrolün Fiyatları (Dolar/Ton)¹⁷³

Yıl	Rusya	Libya	Suudi Arabistan	Birleşik Arap Emirlikleri	İran
1990	202	188	230	254	153
1991	142	151	133	156	145
1992	135	144	131	159	135
1993	115	124	113	136	117
1994	115	118	110	129	114
1990-1994	142	145	144	167	133

¹⁷⁰ Kireev, 2010: 171.

¹⁷¹ Starchenkov, 2003: 101.

¹⁷² Starchenkov, 2003: 147-148.

¹⁷³ Starchenkov, 2003: 147.

Gene de 1990'lı yıllarda Türk-Rus petrol işbirliğinin gelişmesi için önemli adımlar yer almıştır. 15 Aralık 1997'de "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde modern teknolojiler üzerine çalışacak ve Rusya'dan Türkiye'ye petrol nakliyeti sorununu inceleyecek ortak araştırma gruplarının oluşturulması öngörülmektedir.¹⁷⁴

Enerji sektöründe başarılı ve hızlı geliştirilen ikili Türk-Rus işbirliği ve iki millet arasında artan güven, ülkeler arasındaki sermaye yatırımlarının çoğalmasına yol açmıştır.

Tablo 2.9 Türkiye'den Rusya Federasyonu'na Sermaye İhracının Sektörel Dağılımı (1993-1997)¹⁷⁵

	Bankacılık	İmalat	İnşaat	Ticaret	Turizm	Toplam
Milyon dolar	17.0	28.8	1.9	3.0	0.1	50.8
Toplamdaki Pay (%)	33.5	56.7	3.7	5.9	0.2	100

TÜSİAD'ın 1999 yılındaki raporuna göre, 1997 yılına kadar Türkiye'nin Rusya'da yaptığı yatırımlarının çoğu imalat sektörüne yönelmiştir. Bu dönemde Rusya Federasyonu, Türkiye'nin sermaye ihracında; 50,8 milyon dolar ile İngiltere, Almanya, Hollanda, Luxemburg, Azerbaycan ve ABD'den sonra 7. sıradaydı. Bu miktar ise toplam Türk sermaye ihracatının sadece yüzde 4,3'ünü oluşturmaktaydı.

Ancak 1997 yılında, Türk Doğal Gaz İthalatında Rusya'nın Payı %55'i aştıktan sonra Türkiye'nin Rusya'ya yönelik yatırımları hızla artmaya başlamış ve Nisan 1998 itibarıyla hazinede kayıtlı sermaye ihracı 86,1 milyon dolara ulaşmıştır. Bu rakamın 26 milyon dolarlık kısmı dört bankaya aittir: Garanti Bank Moskow, Russian Turkish Bank, Yapı Tokyo Bank ve Finansbank Moscow.

Bu dönemde Rus firmalarının Türkiye'deki faaliyetleri ise oldukça sınırlıdır. 2 Şubat 1998 itibarıyla Türkiye'de toplam 144 Rus şirketi faaliyet göstermekteydi. Bunlardan 133'ü de hizmet sektöründeydi. Toplam sermayesi ise 1.885 milyar tl (8,5 milyon dolar) bulmuştur.¹⁷⁶

¹⁷⁴“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması'nın tam metni, http://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuat/uluslararası_mevzuat/RUSYA.htm (erişim tarihi: 30 Aralık 2017).

¹⁷⁵TÜSİAD, 1999: 146.

¹⁷⁶TÜSİAD, 1999: 146.

Aralık 1997’de dönemin Rusya Başbakanı Viktor Çernomirdin, Türkiye Cumhuriyeti’ni ziyaret etmiştir. İkili görüşmeler sırasında gelecek 15 yıllık dönemde izlenecek ekonomik işbirliğini kapsayan anlaşmalar imzalanmıştır. Çernomirdin, ziyareti esnasında yaptığı basın toplantısında, bu dönemde yaşanan iki ülke arasındaki Çeçenistan ve PKK sorunları ile ilgili anlaşmazlıkların Türk-Rus işbirliğinin gelişmesine engel olmamasının gerektiğini vurgulamıştır. Yaptığı açıklamada Çernomirdin aynı zamanda iki ülke liderlerinin ikili ilişkilerde yeni bir sayfa açma isteklerini ifade etmiştir. Ziyaret sırasında ikili işbirliğinde büyük önem taşıyacak ve yıllık ikili ticaret hacminin 4,5 milyar dolardan 9 milyar dolara çıkarılması amaçlayacak yedi ekonomik belge imzalanmıştır. Bu anlaşmalar şöyledir:

- Uzun Vadeli Ekonomik İşbirliği Programı;
- Çifte Vergilendirmeyi Önlemeye İlişkin Anlaşma;
- Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması;
- Enerji Alanında İşbirliği Protokolü;
- Doğal gaz Alımlarına İlişkin Anlaşma;
- Yüksek Teknolojiler Alanında İşbirliği Anlaşması;
- Adli Yardımlaşma Anlaşması’dır.

Ayrıca, V. Çernomirdin’in ziyareti kapsamında: Gaztransit Projesi, önceden ele aldığımız Mavi Akım Projesi, TÜBİTAK ve Rusya Bilim Bakanlığı Ortak Projeleri, Türk-Rus nükleer işbirliğine yeni bir itki verecek Netaş-Rus Nükleer Enerji Bakanlığı Ortak İmalat Projesi, Türkiye’de Rus firmaları tarafından doğal gaz santralleri tesisi projesi gibi çeşitli inşaat projeleri bu ziyaret ile işlerlik kazanmıştır.¹⁷⁷

1990’larda Rusya’nın petrol piyasasında durumu, ABD’nin yardımı¹⁷⁸ olmayınca daha da karmaşık bir hale gelmiştir. Bu dönemde petrol fiyatları yine düşmeye başlamıştır. 1990 yılında 1 varilin fiyatı 175,9 dolar iken 1995’te bu rakam 115 dolara kadar inmiştir. Bunun ardından gelen ve Rusya dahil bütün Avrasya’ya yayılan 1997 Doğu Asya Mali Krizi, petrol piyasasının çökmesine neden olmuştur. 1 varilin fiyatı 9 dolara kadar düşmüştür. Rus petrolün 1 varillik maliyeti 7-8 dolar iken Rusya, döviz gelirlerinin temel kaynağını kaybetmiştir. Rus petrolünün şirketleri hükümetin desteğini talep etmiştir. Ancak bütçesi zaten 5 milyar dolar eksik kalan Rusya Federasyonu Hükümet Başkanı S.V. Kiriyenko Ağustos 1998’de ülkede default (borç yükümlülüklerini yerine getirememeye) ilan etmek zorunda kalmıştır. Böylece 1998 yılında

¹⁷⁷TÜSİAD, 1999: 146-147.

¹⁷⁸Örneğin, ABD, Venezuela ve Nijerya’nın petrol çıkarım kotalarını yükseltmelerini teşvik etmekteydi (yazar notu)

Rusya'daki ekonomik kriz zirveye ulaşmıştır.¹⁷⁹ Rusya'da faaliyet gösteren veya Rusya'ya bağlı Türk firmaları bundan öncesi döneminde yaşanan ufak krizleri başarılı bir şekilde atlatabilmişlerdir. Ancak bu sefer Rus pazarına artık daha çok önem veren bu şirketler bu krizden önemli bir ölçüde etkilenmiştir.

Taahhüt alanında çalışan yabancı şirketler ülkede yaşanan devalüasyondan pek etkilenmemiştir. Ancak Türk inşaat şirketleri için başka bir sıkıntı yer almıştır. Bu da yeni proje alma imkanlarının daralmasıdır. Bunun karşısına Türk firmalarının bir kısmı Rusya'ya komşu olan BDT ülkelerine ağırlık vermeye başlamıştır.

1998'de Türk taahhüt şirketlerinin Rusya'da gerçekleştikleri inşaat işlerin toplamı 440,7 milyon dolar seviyesine inmiştir. Ayrıca projelerin büyük bir kısmı krizden dolayı askıya alınmıştır. Açıkçası, sadece Türk Eximbank'ın finanse ettiği projeler devam ettirilebilmiştir.¹⁸⁰ Devalüasyonun ardından Rusya'daki bankacılık sektörünün çökmesi bu ülkeye yapılan ihracatın azalmasına neden olmuştur. 1998 yılında Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı 1997 yılına göre yüzde 34 gerilemiştir. Rusya'dan yapılan ithalatta ise 1997 yılının hacmi korunmuştur.

Türk-Rus işbirliğinde krizden en çok etkilenen sektör ise bavul ticareti olmuştur. 1998 yılındaki kriz neticesinde bavul ticareti 1997 yılına göre yüzde 36,2 azalmıştır. 1997 yılında Rusya ile bavul ticareti 4 milyar dolar civarı tutmuşken, 1998 yılında bu rakam 2-2,5 milyar dolara inmiştir.¹⁸¹ Ancak 1999 yılına doğru OPEC ülkelerinin yardımıyla dünya petrol fiyatlarının yükselmeye başlaması Rusya'nın krizden kurtulmasına neden olmuştur. 2000'lerin başında Rusya Federasyonu'nun ekonomisi neredeyse normalleşmiştir.¹⁸²

Rus petrolü Türk pazarına büyük miktarlarda ulaşamazken, başta Lukoil şirketi olmak üzere büyük Rus şirketlerinin Türkiye'de kurdukları şirketler ihracatı arttırma imkanları yaratmaktadır. Türkiye'de 1995 yılından beri bu yana faaliyet göstermeye başlayan Lukoil 1990'ların sonuna doğru Türk petrol piyasasında birinci firma konumunu elde edebilmiştir.¹⁸³

2000'li yıllardan itibaren Türkiye ile Rusya arasında gerçekleşen ithalat ve ihracat göstergeleri yine hız almaya başlamıştır. Böylece, kriz döneminde doğmuş olan ikili işbirliğinin geleceğine ilişkin şüpheler çürütülmüştür. Rusya, Türkiye'ye doğal gaz, yakıt, petrol ürünleri,

¹⁷⁹Starchenkov, 2003: 148.

¹⁸⁰TÜSİAD, 1999: 155-156.

¹⁸¹TÜSİAD, 1999: 156.

¹⁸²Starchenkov, 2003: 148-149.

¹⁸³TÜSİAD, 1999: 137.

demir, çelik ve savaş araçları gibi malları ihraç etmeye devam etmiştir.¹⁸⁴ Türkiye ise Rusya'ya tekstil, gıda, kimyasal ve demir ürünleri, elektrik makinaları, donatım ve taşıma araçları satmıştır.¹⁸⁵ Aynı zamanda Türkiye, Rus gıda sanayi için büyük önem taşıyan meyve, sebze ve tahılların teslimini sağlamıştır.¹⁸⁶

Bu şekilde, 1990'larda Türk-Rus işbirliğinde yeni bir durum ortaya çıkmış; büyük politikanın çıkarları enerji ile çatışmaya başlamıştır. Aslına bakılırsa, enerji bir jeopolitik etki aracı konumuna geçmiştir. 1980'lerin sonuna kadar Türk-Rus ikili işbirliği genelde iki temel doğrultuda gelişmiştir: ekonomi ve siyaset. Ancak 1986 yılından itibaren, Batı Hattı'nın inşasıyla Türk-Rus ilişkilerinin ana çizgisinin enerji olduğunu söylemek mümkündür.

Türk-Rus enerji işbirliğinin hızlı ve başarılı gelişmesi, iki ülke arasındaki güveni sağlamlaştırmış ve ilişkilerin yeni alanlarda yeni boyut kazanmasına neden olmuştur. 1992 yılından itibaren Rusya Federasyonu, Türkiye ile askeri ve teknik alanda işbirliği sağlamıştır¹⁸⁷. Bunun dikkate alınması gereken özelliği ise, Rusya'nın askeri-teknik işbirliğine başladığı ilk NATO üyesinin Türkiye olmasıdır. Aynı dönemde Türk-Rus ilişkileri turizm, ticaret, bankacılık, imalat, inşaat ve sağlık gibi alanlarda yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır. Yaşanan bu gelişimler iki ülke arasında kültürel değişimi de sağlamıştır. 1990'lardan sonra karma Türk-Rus ailelerinin yanısıra Türkiye'ye yaşamak için gelen Rus vatandaşlarının sayısı düzenli bir biçimde artmıştır. Bu evliliklerden doğacak Rus kökenli Türk vatandaşlarının yeni kuşağı, ileride iki ülkenin yumuşak gücünün temelini oluşturacaktır.

İkili işbirliğinde gerginlik yaratan Çeçen ve Kürt sorunları, Türk-Rus enerji ilişkilerinin gelişmesini engelleyememiştir. Ayrıca bunun tam tersine enerji unsuru, bu ülkeleri aralarındaki anlaşmazlıkların çözümünü aramaya itmiştir. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığı sorunu açıkça ortaya çıkmasa da artık uzmanlar arasında hararetle tartışılan bir gündem maddesi olmuştur. İnşası 1997 yılında onaylanan 'Mavi Akım' projesi, 2002'de yürürlüğe girip Rus doğal gazını Türkiye'ye teslim etmeye başladıktan sonra, Türkiye'nin Rusya'ya olan bağımlılığını giderek artırmıştır. Bu da ileride Rusya'nın Türk dış politikasını yönlendirebilmesine sebep olmuştur.

¹⁸⁴<http://www.propertyturkey.ru/rustur.htm> (erişim tarihi: 30 Aralık 2017).

¹⁸⁵ Starodubtsev, 2010: 94.

¹⁸⁶ Pirinçci, 2009: 42.

¹⁸⁷<http://roe.ru/export/turtsiya/> (erişim tarihi: 2 Ocak 2018).

2.2 2001-2008 Yılları Arasında Türk-Rus İlişkileri ve Enerjinin Rolü

İkili işbirliğinde gerginlik yaratan Çeçen ve Kürt sorunları, Türk-Rus enerji ilişkilerinin gelişmesini engelleyememiştir. Ayrıca bunun tam tersine enerji unsuru, bu ülkeleri aralarındaki anlaşmazlıkların çözümünü aramaya itmiştir. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığı sorunu açıkça ortaya çıkmasa da artık uzmanlar arasında hararetle tartışılan bir gündem maddesi olmuştur. İnşası 1997 yılında onaylanan 'Mavi Akım' projesi, 2002'de yürürlüğe girip Rus doğal gazını Türkiye'ye teslim etmeye başladıktan sonra, Türkiye'nin Rusya'ya olan bağımlılığını giderek artırmıştır. Bu da ileride Rusya'nın Türk dış politikasını yönlendirebilmesine sebep olmuştur.

2000'lerin başında Rusya için özel birçok değişiklik yaşanacak ve bölge durumunu değiştirecek bir dönem başlamıştır. 2000'de Rusya Federasyonu'nun ilk devlet başkanı olan Yeltsin'in dönemi sona ermiş, yerine ise daha gerçekçi politikalar uygulayacak Vladimir Putin gelmiştir.

İktidara yeni gelen Putin'in ülkenin dış politikalarına yönelik attığı ilk adımlar; 10 Ocak 2000'de çıkan "Yeni Ulusal Güvenlik Doktrini" ve 10 Temmuz 2000'da çıkan "Yeni Dış Politika Doktrini" olmuştur.¹⁸⁸ Ulusal Güvenlik Doktrini; Rusya Federasyonu'nun varlığını, devletve toplungüvenliğini her türlü iç ve dış tehditlerden koruyacak önlemlerin bir bütünü toplamıştır.¹⁸⁹ Dış Politika Doktrini ise; ayrılıkçı ve terörizm faaliyetlerinin artışı, küreselleşme sürecinde bulunan ekonomide dışa bağımlılığın artması ve devlet egemenliğinin karşısına yeni aktörlerin ortaya çıkması ciddi tehditler olarak algılanmıştır. Bu tehlikeleri gidermek için hem Avrupa hem de Asya ülkeleri ile işbirliğini yaparak dengeli bir dış politikanın izlenmesi, ekonomik çıkarların ülke dışında da savunulması öngörülmüştür.¹⁹⁰

Putin'in ilk uyguladığı dış politika yaklaşımında medeni bir rekabet ve çikara dayalı işbirliğinin olduğu çok kutuplu dünya düzeninde Rusya'nın yeniden bir dünya gücü haline getirilmesi hedeflenmiştir. SSCB'nin çökmesinden sonra ABD, uyguladığı "süper güç stratejisi"nin çerçevesinde jeopolitik açıdan Avrasya'ya hakim olmak istemiştir. Buna karşın bölgenin önemini anlayan Putin, Avrupa Birliği, Çin Cumhuriyeti ve hatta ABD ile daha yoğun ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bunun yanısıra, artışa devam eden petrol fiyatlarını da dikkate

¹⁸⁸ Tecer, 2011: 12-13.

¹⁸⁹ <http://kremlin.ru/supplement/461> (erişim tarihi: 4 Mart 2018).

¹⁹⁰ Akgül, 2007: 132-133.

alınarak, enerji kontrolünün sağlanması Rus dış politikasının en önemli unsuru konumuna getirilmiştir.¹⁹¹

Bu şekilde 2000’de iktidara yeni gelen Putin, dünyada küreselleşme ile birlikte yaygınlaşan özelleştirme ve şirket birleşmelerinin tersine, kısa bir sürede Lukoil ve Gazprom gibi Rus enerji firmalarını dış politikasının önemli bir aktörleri konumuna getirmeyi başarmıştır. Bu da yeniden dirilen Rusya için diğer büyük güçlere karşı büyük bir üstünlük sağlamıştır.

Rusya’nın büyük bir devlet olduğunu her fırsatta dile getiren Putin, hem iç, hem dış politikada ‘Büyük Rusya’ imajını yeniden sağlayabilmek adına çalışmalar yapmıştır. Yeni Rusya Devlet Başkanının bu tutumu toplumda önemli yankılar yaratmış ve onun ‘birleştirici bir lider’ olarak nitelendirilmesini sağlamıştır.¹⁹² Putin’in gücü, halktan gelen sevgi ve destekten gelmektedir. Yerel liderler ona destek vermişler ve hatta onun partisine üye olmuşlardır. Bu da 2004 yılında gerçekleşmiş başkanlık seçimlerinde ciddi ölçüde Putin’in iktidarını elde tutabilmesini sağlamıştır.

Kasım 2001’de düzenlenmiş olan Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun dönem toplantısı sürecinde, dönemin Rusya Federasyonu Dış İşleri Bakanı İgor İvanov ve Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı İsmail Cem tarafından “Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasında Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa” adlı bir belge imzalanmıştır.¹⁹³ Bu plana göre, Türkiye ile Rusya’nın Avrupa’da evrensel bir güvenlik sisteminin oluşmasının sağlanması öngörülmektedir. Aynı zamanda, Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı ikili ilişkilerin üç temel çizgisini belirtmiştir. Bunlar da ülkelerin siyasi çıkarlarının alanı (Balkanlar’dan Orta Asya’ya, Güney Kafkasya’dan Akdeniz’e kadar kapsayan, Türkiye ve Rusya’ya komşu olan neredeyse bütün devletler); uluslararası terörizme karşı mücadele alanı; ekonomik çıkarların alanıdır (enerji, ticaret, kommunikasyon, turizm, çevre korunması v.b.).¹⁹⁴

2001’de Türkiye’nin inisiyatifiyle Karadeniz Donanma İşbirliği Görev Grubu (BLACKSEAFOR) kurulmuştur. Bu grup, lider konumdaki Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Fedrasyonu dışında; Gürcistan, Romanya, Bulgaristan ve Ukrayna dahil, Karadeniz kıyısında bulunan toplam 6 devleti kapsamıştır.¹⁹⁵ Bu şekilde, 2000’lerde Türk-Rus bölgesel askeri-siyasi işbirliği yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır.

¹⁹¹ Akgül, 2007: 134.

¹⁹² Caşın ve Derman, 2016: 201-202.

¹⁹³ Çulha, 2017: 289.

¹⁹⁴ Lapanovich ve Mihaylenko, 2016: 134-135.

¹⁹⁵ http://www.mid.ru/bleksifor/-/asset_publisher/0vP3hQoCPRg5/content/id/124942 (erişim tarihi: 14 Şubat 2018).

2000’li yılların başında, Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarının Avrupa piyasasına ulaştırma sorunu Türk-Rus ilişkilerinin gündemine gelmiştir. Bu dönemde Hazar bölgesinde iki proje rekabet ortamı oluşturmuştur. Bir yandan, Türkiye ile Azerbaycan’ın ortak projesi olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı (BTC) hızla gelişmeye başlamıştır. Öte yandan ise Rusya, Rus ve Kazak petrolünü taşıyacak ve Karadeniz’deki limandan bu petrolün ihracını yapacak Tengiz-Novorossiysk Petrol Boru Hattı (Caspian Pipeline Consortium, CPC) projesini gerçekleştirmiştir. Nisan 2003’te, CPC’nin ilk sırası işletmeye alınmıştır.¹⁹⁶

2000’ler Türkiye Cumhuriyeti için de yeni bir sayfa açmıştır. 2003 yılında Türkiye’de Başbakan Gül’ün istifasını sunmasıyla, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin genel başkanı Recep Tayyip Erdoğan Başbakanlığında yeni hükümet işbaşına geçmiştir.¹⁹⁷

Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni başbakanı, Türkiye’yi aydınlık ve sürekli kalkınan bir ülke olarak algılamaktaydı. Bu yüzden kısa bir süre içinde ülkenin gelişeceğini sağlayacak birçok reform paketini uygulamaya koydu. Hükümet için demokratikleşme, şeffaflaşma ve yolsuzlukların engellenmesi gibi kararlar hedeflendi. Aynı zamanda, bu dönemde Türkiye’nin ekonomisi ve toplum psikolojisini olumsuz bir şekilde etkileyen ve uzun süredir çözümü bulamayan enflasyon sorunu kontrol altına alındı, Türk parası olan Lira’dan 6 sıfır atılıp onun itibarını yeniden kazanması sağlandı. Türk devletinin borçlanma ve faiz oranları azaltıldı, kişi başına düşen milli gelir ise büyük bir artışa geçmiştir. Ayrıca Türkiye tarihinde bu zamana kadar görülmemiş çok sayıda okul, yol, hastane, baraj, konut ve enerji santrali açılmıştır. Bu şekilde 2000’lerde Türkiye Cumhuriyeti birçok olumlu gelişme yaşadı. Bazı yabancı gözlemciler ve Batılı liderler Türkiye için bu dönemi ‘Sessiz Devrim’ olarak nitelendirmişlerdir.¹⁹⁸

Türkiye’de AKP’nin iktidara gelmesi, Kremlin’de ‘Türkiye’de İslamcılar iktidara geldi’ diye bir korku ile karşılanmıştır. Bu korkunun kısa sürede boş olduğu anlaşılrsa da, Putin’in iktidarının ilk yıllarında yakın çevreye daha çok önem verdiği için dolayı, Türkiye, Rus dış politikasında fazla dikkat çekici bir ülke konumuna hemen geçememiştir. Ama ilerleyen zamanda Moskova, Karadeniz başta olmak üzere Balkanlar ve “Güney Hattı”nın önceliğini Ankara’ya verme kararı almıştır.

2000’lerde, başta Irak olmak üzere birçok bölgesel konuda söz konusu olan ülkelerin dış politikaları benzer nitelik göstermeye başlamıştır. 2003 yılında TBMM’de gerçekleştirilen

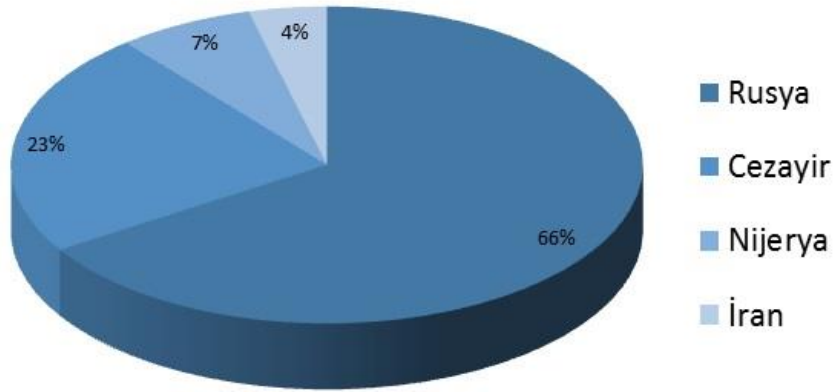
¹⁹⁶ Lapanovich ve Mihaylenko, 2016: 139.

¹⁹⁷ <https://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/> (erişim tarihi: 4 Mart 2018).

¹⁹⁸ <https://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/biyografi/> (erişim tarihi: 4 Mart 2018).

oylamada ABD askerlerinin Türkiye topraklarını kullanarak Irak'a kuzeyden müdahale etmesinin önünü açacak tezkere meclisten çıkmamıştır.¹⁹⁹ Türkiye'nin ABD'ye Irak vizesi vermeme kararı Moskova'nın Ankara'ya duyulan güvenini daha da artırmıştır. Bu olay, Moskova'nın Soğuk Savaş döneminden kalan "Türkiye bölgede NATO ve ABD'nin bir uzantısıdır ve her zaman onlarla beraber hareket eder" şeklindeki önyargısını yıkmıştır.²⁰⁰

2002 yılında Mavi Akım'ın Rus doğal gazını Türkiye Cumhuriyeti'ne sevkiyata başlamasıyla, ertesi yıl Türkiye ile Rusya arasında gerçekleşen ticaret hacmi 3 milyar dolardan 10 milyar dolara çıkmıştır. 2003'de Rus doğal gazı Türkiye'nin toplam doğal gaz ithalatında birinci konumda bulunmakla birlikte ülkenin gaz ihtiyacının %66'sını karşılamıştır (Şekil 2.1). Böylece, Mavi Akım'ın devreye girmesi, Türk-Rus ilişkilerinin gelişmesini ve genişlemesini sağlamıştır.²⁰¹

Şekil 2.1 Türkiye'nin Doğal gaz İthalatında Rusya'nın Payı (2003, %) ²⁰²

Aralık 2004 yılında Putin, bir Rus Devlet Başkanı olarak ilk defa Ankara'ya ziyarette bulunmuştur. Erdoğan-Putin görüşmeleri sırasında ikili işbirliğinin ekonomi alanındaki başarısı dile getirilmiş ve hatta ilerleyen 3 yıl boyunca ülkeler arasındaki ticaret hacminin 25 milyar dolara çıkarılma hedefi sunulmuştur.

¹⁹⁹ <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/putin-donemi-turk-rus-iliskileri> (erişim tarihi: 4 Mart 2018).

²⁰⁰ <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/466-rusya-da-devlet-baskanligi-secimleri-ve-turkiye-ye-etkileri> (erişim tarihi: 4 Mart 2018).

²⁰¹ Akkaya, 2008: 69.

²⁰² <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/548-mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik> (erişim tarihi: 14 Şubat 2018).

Bunun ardından ise, Başbakan Erdoğan Moskova'ya gitmiştir. Türk Başbakanının Rusya'yı ziyareti hem ekonomi sektöründeki ikili işbirliğinin daha güvenli olduğunu sağlamış, hem de diplomasiye önemli bir katkıda bulunmuştur. İkili görüşmeler sürecinde Putin, Rusya'nın Kıbrıs'la ilgili dış politika çizgisinin değiştirileceğini açıklamıştır. Şimdiye kadar Rusya Federasyonu Kıbrıs sorununda Yunanistan yanlıydı, ancak bu dönemde Moskova, Kıbrıs konusunda Ankara ile birçok noktada ortak bakış açısında bulunmuştur. Putin doğrudan Birleşmiş Milletler Genel Sekreterini arayıp Moskova'nın Annan Planını desteklediğini, aynı zamanda Birleşik Kıbrıs Cumhuriyeti'ni ekonomik ambargo altında bırakmanın adaletsiz olduğunu belirtmiştir. Rus liderin bu açıklaması Türk kamuoyunda büyük bir yankı bulmuş ve olumlu karşılanmıştır.²⁰³

Daha sonra ülkelerin liderleri Soçi görüşmelerinde ve Samsun şehrinde gerçekleştirilen Mavi Akım Hattı'nın açılış töreninde bir araya gelmiştir. Bu dönemde ilk defa Türkiye ve Rusya'nın liderleri arasında telefon hattı açılmış ve hatta Türk Başbakanı Rus Devlet Başkanının telefonda en çok görüştüğü liderler arasında yer almıştır.²⁰⁴

İkili ekonomik ve siyasi ilişkilerin derinleşmesi ve tarafların birbirine karşı artan güven duyguları Türkiye ile Rusya arasındaki işbirliğini daha sağlam hale getirmiştir. 2006 yılında Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Kurulu Genel sekreteri Yiğit Alpogan, Rusya Federasyonu Güvenlik Konseyi Sekreteri İgor İvanov'un davetiyle Moskova'da üç günlük çalışma ziyaretinde bulunmuştur. İki ülke arasındaki ilişkilerin tarihinde ilk kez böyle bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. MGK Genel sekreteri Yiğit Alpogan ile meslektaşı İgor İvanov arasında düzenlenen ve yaklaşık 5,5 saat süren ikili görüşmeler sırasında dile getirilen konular ise son derece önemlidir. Hem Türkiye hem de Rusya, Boğazları koruma amacı sunan NATO'nun Karadeniz'de bulunmasının gereksiz olduğunu savunmuşlardır. Ayrıca ikili görüşmeler kapsamında Kafkasya'daki durum, Orta Doğu çözüm süreci, Karadeniz bölgesinde güvenlik, terorizm ve aşırı dincilik ve ayrılıkçılık ile mücadele gibi Türk-Rus ilişkilerinde önemli rol taşıyan sorunlar ele alınmıştır.²⁰⁵

Ankara, Moskova ile arasında gelişen ikili ilişkilerde özellikle Kıbrıs sorunu konusunda Rusya'nın desteğini alma özlemiyle Kremlin'e özel bir dikkatle yaklaşmıştır. Bu dönemde ABD ile Rusya arasındaki rekabetin keskinleşmesi esnasında, Ankara'nın daha çok Rusya yanlısı dış

²⁰³ Akkaya, 2008: 70.

²⁰⁴ <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/466-rusya-da-devlet-baskanligi-secimleri-ve-turkiye-ye-etkileri> (erişim tarihi: 4 Mart 2018).

²⁰⁵ <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/535-rus-disisleri-bakani-lavrov-un-ankara-ziyareti-ve-gelisen-turk-rus-iliskileri> (erişim tarihi: 17 Nisan 2018).

politika uygulaması Rusya açısından Türkiye'nin önemini artırıp Türk-Rus ilişkilerinde yeni ufukları açmıştır.²⁰⁶

Türkiye Milli Güvenlik Kurulu Genel sekreteri Yiğit Alpogan, 2006 Moskova ziyareti sırasında ayrıca Rusya Dışişleri Bakanının birinci yardımcısı olan Andrey Denisov ile görüşmelerde bulunmuştur. Ayrıca görüşmelerden sonra Yiğit Alpogan Moskova'daki Uluslararası İlişkiler Devlet Üniversitesi (MGİMO) öğrencileri ve öğretim üyeleri için bir konuşma yapmıştır.²⁰⁷

30 Mayıs 2006 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen Rusya-Türkiye Karma Ekonomik Komisyon (KEK) toplantısına katılan Rusya Enerji Bakanı Viktor Hristienko, katıldığı sempozyumda Türk-Rus ilişkilerinde yeni boyut kazanan 'enerji güvenliği' sorunu ile ilgili net bir mesaj vermiştir. Hristienko, "Global enerji politikalarının yarısı, ekonomiye değil siyasete bağlıdır. Bu anlayış, bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Enerji güvenliğinde yeni eğilimler gözlüyoruz. Her ülke kendi milli enerji stratejisini, milli politikasını oluşturma hakkına sahiptir." demiştir. Bu şekilde Rusya Enerji Bakanı Hristienko Türkiye'de artık sık sık gündeme gelen 'enerjide Rusya'ya bağımlılık' tartışmalarına karşılık bir mesaj yollamıştır.²⁰⁸

2000'lerin yarısı sona erdiğinde Türk-Rus ilişkileri özellikle zirvede yer alan ikili enerji işbirliği sayesinde hızlı ve düzenli bir gelişim göstermiştir. Bu dönemde dünyaca ünlü ABD'li gazeteci Richard Holbrook Türkiye ile Rusya'nın yakınlaşmasını 'tehlikeli' olarak niteleyip, "Rusya şimdi de bizim çok önemli, ancak derin bir şekilde yabancılaşmış müttefikimiz Türkiye ile fazla dikkat çekmeyen yakın bir ilişki içinde. Bu ilişki sayesinde bu belirsiz bölgeye kadar nüfuzunu uzatmak istiyor."²⁰⁹ açıklamasını yapmıştır. Bir dahaki konuşmada ise Holbrook 'Rusya, ülkemizin önemli bir müttefiği olan Türkiye'nin sempatisini kazanıp bu devletle yeni ve çok özel bir ilişki kurmak peşindeyken ciddi bir atağa kalkmıştır'²¹⁰ demiştir. Bu da Türk-Rus işbirliğinin uluslararası arenada ne kadar büyük öneme sahip olduğunu göstermiştir.

Türk-Rus enerji işbirliğinin diğer önemli bir sektörü olan petrol bu dönemde önemli değişiklikler yaşamaktadır. 4 Haziran 2006'da Rusya'ya olan enerji bağımlılığını aşma arayışında olan, aynı zamanda Avrupa ile bir enerji köprüsü konumunu savunan Türkiye daha 1990'larda

²⁰⁶Akkaya, 2008: 70.

²⁰⁷<https://mgimo.ru/about/news/visits/118402/>(erişim tarihi: 07 Ocak 2019).

²⁰⁸<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/535-rus-disisleri-bakani-lavrov-un-ankara-ziyareti-ve-gelisen-turk-rus-iliskileri> (erişim tarihi: 17 Nisan 2018).

²⁰⁹<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/holbrooke-rusya-turkiye-yakinlasmasi-tehlikeli-38696935>(erişim tarihi: 17 Nisan 2018).

²¹⁰Akkaya, 2008: 70.

konuşulan “Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Petrol Boru Hattı (BTC)” Projesini işletim safhasına geçirmiştir. Bu hat ile Azerbaycan’da üretilen ham petrol Ceyhan terminaline ulaştırılarak Haydar Aliyev Terminali’nden tankerlerle uluslararası piyasalara sevk edilmeye başlamıştır.²¹¹

2007 yılında ise Azerbaycan’ın Şah deniz sahasından elde edilen doğal gazı BTC Boru Hattı’na koşut bir güzergahtan taşıyan “Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (BTE)” işletilmeye başlamıştır. Bu da ciddi anlamda Türkiye’nin doğal gaz ithalatını çeşitlendirmesini sağlamıştır.²¹² Aynı sene 24 Nisan tarihinde, 2009’da Rusya’nın katılacağı “Samsun-Ceyhan Petrol Boru Hattı” Projesinin temel atma töreni gerçekleştirilmiştir.²¹³

İncelenen dönemin sonuna doğru Rusya Federasyonu halen Türkiye’nin en büyük petrol ihracatçısı konumundadır. 2008 yılının ilk yarısında Türkiye, genel olarak petrol ithalatında inişe geçmiş olsa da, toplam 11 milyon 134 bin 496 ton ham petrolün ithalatı gerçekleştirilmiştir. Bu petrol miktarının 4 milyon 27 bin 388 tonu Rusya, 3 milyon 916 bin 228 tonu İran, 1 milyon 727 bin 845 tonu Suudi Arabistan, 760 bin 731 tonu Irak, 254 bin 162 tonu Kazakistan, 237 bin 729 tonu Suriye, 210 bin 413 tonu da İtalya tarafından teslim edilmiştir.²¹⁴

Ayrıca 1996 yılında Türkiye’de ilk petrol istasyonunu açan en büyük Rus petrol şirketlerinden biri olan Lukoil Türk petrol piyasasında hızla yayılmaya başlamıştır. 2007 yılının sonunda 70 adet Lukoil petrol istasyonu açılmıştır. 2008 yılında ise Rus petrol devi Türkiye’deki Akpet petrol istasyonlarının ağını 555 milyon dolara satın almıştır. Günümüzde Lukoil’in Türkiye’de 600’den fazla petrol istasyonu mevcuttur. Bu da ülkedeki pazarın yüzde 5’ini oluşturmaktadır.²¹⁵

2000’lerin başında Türkiye ile Rusya arasında gerçekleşen uzun vadeli enerji anlaşmalarının olumlu yönde ilerlemesinin yanı sıra Rus dev şirketlerinin Türk pazarında başarılı olması gibi faktörler de diğer Rus şirketlerinin Türkiye’ye yatırım yapmalarına neden olmuştur. Bu şekilde, 2007 yılında MMK Şirketler Grubu (Magnitogorsk Demir-Çelik Fabrikası A.Ş) Türkiye’ye yatırım yapmaya karar vermiştir. Bugün MMK Şirketler Grubunun Türkiye’deki yatırım projesi olan İskenderun’da bulunan MMK Metalurji Dörtyol ve İstanbul’da bulunan

²¹¹ Pamir, 2016: 344-345.

²¹² Pamir, 2016: 348.

²¹³ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2008: 45.

²¹⁴ <http://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/343464-hangi-ulkeden-ne-kadar-petrol-aldik>(erişim tarihi: 17 Nisan 2018).

²¹⁵ <http://www.lukoil.ru/Company/BusinessOperation/GeographicReach/Asia/LUKOILinTurkey>(erişim tarihi: 20 Nisan 2018).

Gebze sanayi bölgelerinde toplam 2,3 milyon ton çelik üreten üretim tesislerine sahiptir. Şimdiye kadar bu projeye yaklaşık 2 milyar dolar yatırılmıştır.²¹⁶

2000’lerde ikili ilişkilerin gelişme sürecinde diplomatik ulaşım, ticaret ve uluslararası konjonktür ile birlikte Türkiye’ye gelen Rus turistlerin çoğalması, Türk müteahhitlerin Rusya’daki inşaat pazarına yayılması, kültür değişimi ve karışık evliliklerin artması gibi çeşitli etkenler Türk-Rus işbirliğine önemli katkıda bulunmaktadır. 2007 yılının “Türkiye’de Rusya yılı” ve 2008 yılının “Rusya’da Türkiye yılı” olarak belirlenmesini iki ülke arasındaki ilişkilerde devam eden gelişimin olumlu bir simgesi olarak kabul edebiliriz.

Tablo 2.10 2000-2008 Yılları Arasında Türkiye-Rusya Dış Ticaret Değerleri (Milyon Dolar)²¹⁷

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2000	643.903	3.886.583	4.530.486	-3.242.680
2001	924.107	3.435.673	4.359.780	-2.511.566
2002	1.172.039	3.891.722	5.063.761	-2.719.683
2003	1.367.591	5.451.316	6.818.907	-4.083.725
2004	1.859.187	9.033.138	10.892.325	-7.173.951
2005	2.377.050	12.905.620	15.282.670	-10.528.570
2006	3.237.611	17.806.239	21.043.850	-14.568.628
2007	4.726.853	23.508.494	28.235.347	-18.781.641
2008	6.483.004	31.364.477	37.847.481	-24.881.473

Hakikaten, 2000’lerin ortasında Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret önceden görmediği bir boyut kazanmaya başlamıştır. Bunun temel nedeni ise ülkelerin enerji işbirliğinin gelişmesidir. 2000’lerin başında Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacmi 5 milyar dolar miktarına ulaşmıştır. Hacmin neredeyse %75’ini karşılayan Türkiye’nin payı ise büyük ölçüde enerji kaynakları ithalatından oluşmaktadır (Tablo 2.10). Zaten ekonomisi büyüyen Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde toplam ihracat gelirlerinin %25’ini enerji ithalatına ödemekteydi. 2002 yılında Türkiye tarafından, Batı Hattı üzerinden Rusya Federasyonu’ndan 11,4 milyar metre küp doğal gaz ithal edilmiştir.²¹⁸ Aralık 2003’te ise Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı ile Türkiye’ye

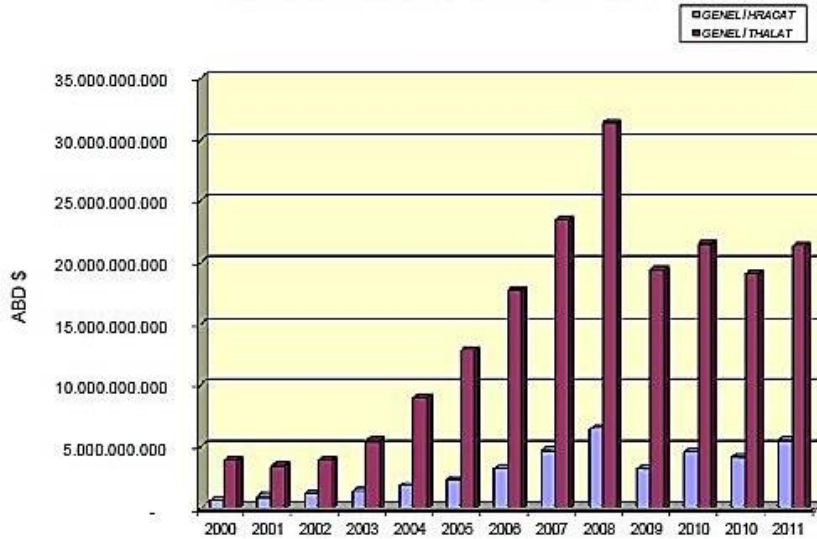
²¹⁶[http://mmkturkey.com.tr/siket-profil/\(erişim tarihi: 20 Nisan 2018\).](http://mmkturkey.com.tr/siket-profil/(erişim tarihi: 20 Nisan 2018).)

²¹⁷[https://www.ekonomi.gov.tr\(erişim tarihi: 17 Nisan 2018\).](https://www.ekonomi.gov.tr(erişim tarihi: 17 Nisan 2018).)

²¹⁸Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi, 2002: 46.

Rus doğal gazının ilk 1 milyar metreküplük kısmı teslim edilmiştir.²¹⁹ Bu şekilde Mavi Akım işletilmeye başladıktan sonraki ilk sene Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalat %40 artış göstermiştir (Tablo 2.1). Bu zamandan itibaren Türk-Rus ticari hacmi yükselmeye başlamıştır. İlerleyen zamanlarda Mavi Akım üzerinden 2006 yılında 7,5, 2007'de 9,5, 2008'de ise 10,1 milyar metreküp doğal gaz sevkiyatı gerçekleştirilmiştir.²²⁰ 2000'lerde 5 milyar dolar tutan Türk-Rus ticaret hacmi 2008'e doğru 9 kat artış göstererek 37 milyar dolara ulaşmıştır.

Bu dönemde, özellikle turizmin gelişmesiyle Rusya'nın Türkiye'den yaptığı ithalat artmaya başlasa da Türkiye'nin yaptığı ithalatla eşit bir hale asla gelememiştir. 2000'lerden itibaren Türkiye-Rusya dış ticaretindeki denge eksi yönde hız kazanmıştır. Çünkü 8 senede ülkelerin karşılıklı ithalatı neredeyse %90-%100 artış gösterse de bu artışın en büyük kısmını Rusya'nın Türkiye'ye gerçekleştirdiği enerji ihracatı oluşturmuştur. Yani, Türkiye'nin 2000'deki ve 2008'deki ithalatla ihracatı arasındaki katsayı çok fazla değişmemiştir. Ancak 2000'de Türkiye'nin Rusya'dan yapılan ithalatla Rusya'ya yapılan ihracatı arasındaki katsayı 6 olmakla birlikte yaklaşık 3 milyar dolara denk gelmekteydi. 8 sene sonra bu katsayı 5'e inse de artık bunun karşılığı neredeyse 25 milyar dolar olmuştur. 2008 yılında Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacmi 28 milyar dolara çıkmıştır. Şekil 2.2'de daha net görebildiğimiz gibi bu hacmin %80'ini Türk ithalatı oluşturmaktadır.

Şekil 2.2 Türkiye – Rusya Federasyonu Dış Ticareti 2000-2010²²¹

²¹⁹ <http://www.gazprom.ru/about/history/chronicle/2003/> (erişim tarihi: 17 Nisan 2018).

²²⁰ <https://www.rbc.ru/economics/21/04/2014/57041b889a794761c0ce92f9> (erişim tarihi: 17 Nisan 2018).

²²¹ İTKİB Genel Sekreterliği, 2012: 40.

Tablo 2.11 2000-2008 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Rus Vatandaşları²²²

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
676 958	757 446	946 511	1 281 407	1 605 006	1 864 682	1 853 442	2 465 336	2 879 278

Rusya'nın Türkiye'den gittikçe artan ithalatı önemli ölçüde Türkiye'nin turizm sektöründeki gelişiminden kaynaklanmaktadır. Antalya başta olmak üzere Türk turizm merkezleri 2000 yıllarının başından beri giderek Rus turistlerinin daha da fazla ilgisini çekmeye başlamıştır. Tablo 2.11'de görüldüğü üzere, 2000'de yaklaşık 680 bin Rus turist gelmiş, 2008'de ise bunun en az 4 katı, yaklaşık 2,9 milyon Rus vatandaşı Türkiye'yi ziyaret etmiş ve toplam ülkeye gelen turistler arasında Almanlardan sonra ikinci konuma geçmiştir.²²³

Rusya Cumhurbaşkanı Putin'in 2004 yılında gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti sırasında, Rus lideri Antalya tecrübesinden bahsetmiş ve bu şehir konusunda şöyle bir açıklama yapmıştır:

“Antalya'ya birkaç kez gittim. Çok sevdim. Daha da fazlası, Türkiye'ye ilk ziyaretim ülkeyle ilgili algımı tamamen değiştirdi. İyi anlamda tabii... Bütün NATO üyesi ülkeler bizim rakibimizmiş gibi bir genel algım vardı, Türkiye de buna dâhil. Bugünün Türkiye'sinin gerçeğini gördüğümde, Türklerin Ruslara ve bana yaklaşımını gördüğümde bu tamamen değişti. 1992 ya da 1993'tü.”²²⁴

Turizmin gelişmesi ve Türkiye'ye gelen Rus vatandaşlarının çoğalması 1990'ların sonunda inişe geçen bavul ticareti için olumlu bir katkıda bulunmuştur. 1997'de dünya Güney Asya Krizi ile karşılaşmıştır. Ardından 1998'de ise Asya Krizi etkileriyle Rusya krizi ortaya çıkmış ve Rublenin devalüe edilmesine neden olmuştur. Bunun sonucu da 1990'ların sona ermesiyle bavul ticaretinin azalma eğilimine girmiş olmasıdır. Ancak 2000 Kasım ve 2001 Şubat'ında Türkiye'de yaşanan kriz ve sonucunda TL'nin devalüe edilmesi bavul ticaretinin yeniden artışa geçmesine yol açmıştır. 2004 yılı öncesi döneminde Rusya'da yolcu yanındaki eşyanın değerine getirilen sınırlama ve 2004 yılında yaşanan Osetya sorunu ile birlikte bu eşyaların geçişi sırasında çıkarılan engeller nedeniyle bu dönemde bavul ticareti hacmi azalmaya geçmiş, Türkiye ile Rusya arasında yapılan görüşmeler sonucunda ise 2006'da tekrar %84,5 oranında geçiş önemli bir artış gerçekleşmiştir.²²⁵

²²²<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html>(erişim tarihi: 17 Nisan 2018).

²²³<https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri> (erişim tarihi: 17 Nisan 2018).

²²⁴<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/putin-donemi-turk-rus-iliskileri>(erişim tarihi: 20 Nisan 2018).

²²⁵ Yapar Saçık, 2013: 810.

Genel olarak iki ülke arasındaki ticarete bakıldığında ise; başlangıçta Rusya Türkiye'den çoğunlukla gıda maddeleri, tekstil, konfeksiyon ve kürk-deri ürünleri alırken bu dönemde makine, teçhizat ve otomobil almaya başladığını görürüz. Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalat ise doğal gaz, petrol ve kömür gibi enerji kaynakları başta olmak üzere makine aksamı ve parçaları, demir-çelik, kimyasallar ve gübreden oluşmaktadır. Rusya'nın Türkiye'den ithal edilen mallar listesine bakıldığında; 2000'li yıllarda %32 oranında makine ve ulaşım araçlar, %18 oranında dokumacılık ürünleri, %12 oranında meyve, sebze ve mamuller, %7 oranında hazır giyim ve %9 oranında kimyasallar yer almaktadır. Bu şekilde Rusya'nın Türkiye'den ettiği ithalat ağırlıklı olarak fiyat elastikiyeti yüksek olan tüketim mallarından oluşmaktadır. 2006 yılında yayınlanan verilere göre Türkiye'nin Rusya'dan ettiği ithalat listesinde %35 oranla petrol ve kömür ürünleri, %32 oranla petrol ve doğal gaz, %10 oranla demir-çelik ürünleri, %6 oranla demir dışı metalleri ve %5 oranla kömür yer almaktadır.²²⁶

Gelişen Türk-Rus ticari işbirliği kapsamında, 18 Eylül 2008 tarihinde iki ülke arasında "Gümrük İşlemlerinin Basitleştirilmesine İlişkin Protokol"ün imzalanmasıyla Basitleştirilmiş Gümrük Hattı (BGH) uygulaması hayata geçirilmiştir. Bu uygulama kapsamında sevk edilen mallara yönelik bilgiler gümrük idaresine önceden sunan şirketlere dış ticaret işlemlerinde çeşitli kolaylıklar sağlanmaktadır.²²⁷

2000'li yıllarda dünya petrol fiyatlarının artışa geçmesi, petrol ve doğal gaz zengini olan, aynı zamanda Türkiye'ye coğrafi ve kültürel anlamda yakın olan ülkelerin yatırımlarının artmasına yol açmıştır. Bu da Türk müteahhitler için çekici iş fırsatları yaratmıştır. Türk müteahhitlik şirketleri 2000 yılı sonuna kadar yurtdışında büyük bir popülerlik kazanıp neredeyse 1900 adet projeyi üstlenmiştir. Bu projelerin toplam değeri 41 milyar ABD doları civarındadır. Yurtdışı müteahhitlik hizmetlerine bakıldığında, özellikle 2001 yılında yaşanan ekonomik krizi sonrasında hızlı ve dinamik bir gelişme izlenmektedir. 2000-2009 yıllarında, Türk müteahhit firmalarının yurtdışındaki faaliyetlerinin birçoğu (%15.5) yine Rusya'da gerçekleşmiştir. Rusya'nın ardından ise %12.4 oranla Libya, %11.4 oranla Türkmenistan, %7.2 oranla Kazakistan ve %6 oranla Irak gelmiştir.²²⁸

1990'larda Türk inşaat şirketleri SSCB'de ve Sovyetlerin dağılmasından sonraki dönemde Rusya'da kendilerini güvenli ve profesyonel birer müteahhit olarak göstermiştir. 1998-1999'da

²²⁶ Egeli, 2008: 7.

²²⁷ <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Rusya%20Federasyonu> (erişim tarihi: 17 Nisan 2018).

²²⁸ Türkiye Müteahhitler Birliği, 2015: 6.

yaşanan ekonomik kriz sektörü ciddi ölçüde etkilemiştir. Bu yüzden krizden sonraki ilk yıllarda Rusya'nın inşaat sektöründe yapılan yatırımları oldukça sınırlıdır. Ancak ilerleyen zamanlarda dünya petrol ve doğal gaz fiyatlarının artmasıyla Türk müteahhitleri yeniden Rus inşaat piyasasını kazanmaya başlamıştır. 2000 yılında Rusya Federasyonu'nda Türk müteahhitlik şirketleri tarafından 165 milyon dolar değerinde toplam sadece 19 adet proje üstlenilmiştir. Ancak ele aldığımız dönemin sonunda bu rakam; 2007 yılında 5,9 milyar dolar ve 101 adet proje ve 2008 yılında 2,8 milyar dolar ve 43 adet projeye çıkmıştır (Tablo 2.12).²²⁹

Tablo 2.12 2000-2008 Yılları Arasında Rusya Federasyonu'nda Türk Müteahhitlerinin Faaliyetleri²³⁰

Yıllar	Hacim (mil. \$)	Proje Sayısı
1989-1999	9.694	587
2000	165	19
2001	343	38
2002	428	40
2003	1.033	70
2004	746	56
2005	2.468	70
2006	2.738	61
2007	5.922	101
2008	2.778	43
TOPLAM	26.315	1.085

2000'lerde Türkiye ile Rusya arasındaki enerji işbirliğinde ortaya çıkan başarı ve ardından gelen ikili ilişkilerin diğer alanlara yayılması iki millet için birbirini yeniden ve daha yakın tanıma şansını sunmuştur. Bu dönem ülkelerin kültürel değişimine yol açmıştır. Rusya'nın jeopolitik konumu bu ülkede Doğubilimlerinin nitekim Yakın ve Orta Doğu araştırmalarından başlamasını sağlamıştır. Aslına bakılırsa, Türk ve Rus devletleri arasındaki çatışmalar daha 16. yüzyılda başladığına göre, ilk doğubilim çalışmalarının özellikle Türk milletine yönetilmesi gayet mantıklı görünmektedir.

18. yüzyılda Kazan bölgesindeki Ruslar Türkçeyi Tatarcadan tanımaya başlamıştır. 1777 yılında Rusya'nın Moskova Devlet Üniversitesi'nde Türk Bilimleri Fakültesi açılmıştır. Ayrıca edebiyat ve din eserlerinin Türkçe çevirileri yayınlanmıştır. Ancak Türkiye'de Rus Bilimleri gibi

²²⁹Ticaret Müşavirliği, 2011: 26.

²³⁰Ticaret Müşavirliği, 2011: 27.

bir araştırma geleneği pek oturmamıştır. Rusya'nın tarihini, ekonomisini, siyasetini, edebiyatını ve kültürünü , kısaca Rusya'yı niteleyen her şeyi bir bütün olarak inceleyen bir enstitü Türkiye'de halen yoktur. Türk-Rus savaşlarının çağlar boyu süren tarihi, ayrıca komünizmin ve özellikle Soğuk Savaşın etkilerinden dolayı Türkiye ile Rusya'nın arasına bir anlamda set çekmiştir. Bu set ancak SSCB'nin dağılmasıyla ortadan kalkmıştır. 21. yüzyılda iki ülke arasındaki başarılar ve artan güven Türk ve Rus milletlerinin karşılıklı ilgisini uyandırmıştır.

Türklerin Rusçaya karşı olan merakı yıldan yıla düzenli bir artış göstermektedir. Bunun ardından Rusça dersleri veren okulların ve üniversitelerin sayısı da artmaktadır (bugün Türkiye'de en az 17 Üniversitede yaklaşık iki bin beş yüz öğrenci Rusça dersleri görmektedir).²³¹

2007 yılının verilerine göre o zamanlarda Rusya Federasyonu'nda 23 şehirde 39 ayrı Üniversitede çeşitli fakültelerde yaklaşık 2 bin öğrenci Türkçe dersleri almaktaydı.²³² 2004 yılından itibaren Rusya'da her sene Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyükelçiliği'nin desteği ile Türkçe yarışmaları düzenlenmektedir. Bu yarışmalara her seferinde Rusya'nın farklı köşelerinde bulunan yaklaşık 30 üniversiteden 300'e yakın öğrenci katılmaktadır.²³³ 2007'de Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün desteği ile Yunus Emre Vakfı kurulmuştur. Türk yumuşak güç politikasının bir parçası olan bu kurum, Rusya'da düzenlenen Türk kültür ve sanat festivalleri ve sergileri için destek vermiş ve zamanla ülkeler arasındaki kültür değişiminde büyük bir rol oynamaya başlamıştır.²³⁴

Daha 1990'larda başlamış olan Türk-Rus turizm işbirliği, aynı zamanda Rus firmalarının Türk pazarına gelmesiyle çoğalan çalışma imkânları Rus vatandaşlarının Türkiye'de genelde büyük ve gelişmiş şehirlere kalıcı yerleşmelerine neden olmuştur. 2000'de yapılan Genel Nüfus Sayımı sonucunda yayınlanan verilere göre; Antalya'da 11.021 kişi İstanbul'daise 3.565 kişi , Rusya Federasyonu kökenli insankonut etmektedir.²³⁵

Türkiye ile Rusya arasındaki kültür değişimi 21. yüzyılda özellikle Türk demografisini etkilemiştir. Nitekim bu dönemde 'Rus gelini' kavramı sürekli dile getirilmeye ve Türkiye'de Rus diasporası oluşturulmaya başlamıştır. Karışık ailelerde iki dil konuşan çocuklar dünyaya gelmeye başlamıştır. Bu çocukların özel eğitime ihtiyacı vardır. 2000 yılında Antalya'da her anlamda gelişmiş ve derin bir eğitim veren Uluslararası Rus Okulu, sonrasında ise Uluslararası

²³¹http://www.turkey.mid.ru/hron2_r.html(erişim tarihi: 20 Nisan 2018).

²³²Aydın, 2009: 120.

²³³<http://www.mggeu.ru/faculties/faculty-of-foreign-languages/department-oriental-languages/vserossijskaya-olimpiada-po-turetskomu-yazyku/> (erişim tarihi: 20 Nisan 2018).

²³⁴<http://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu> (erişim tarihi: 20 Nisan 2018).

²³⁵ Filyeva Erkeç, 2018: 32.

Turizm Koleji açılmıştır. Bu kurumlarda dersler hem Rusça hem Türkçe hem de İngilizce olarak verilmekte, aynı zamanda çocuklar için geniş ve yoğun etkinlik hayatı sağlanmaktadır.²³⁶

Bu şekilde, 2000'lerin başında her iki ülkede iş başına gelen siyasi iktidarın ortaya koyduğu kararlılık şüphesiz ikili ilişkilerin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Rusya'da Vladimir Putin'in iktidara gelmesi, Türkiye'de ise Adalet ve Kalkınma Partisi döneminin başlamasıyla birlikte Türk-Rus ilişkileri göze çarpan bir ivme kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde turizm, kültür, ekonomi, enerji ve bölgesel güvenlik gibi konularda ikili işbirliği ve ilişkileri çeşitlendirmenin yeni yolları ortaya çıkmıştır. 21. yüzyılın başında uluslararası arenada yaşanan gelişmeler birçok konuda dünyayı ve hatta insanlığımızı değiştirmiştir. Bu durum kuşkusuz Türkiye ile Rusya'yı da etkilemiş ve ülkelerin karşılıklı algılarının önemli ölçüde yeniden şekillendirilmesinde rol oynamıştır. 2000'lerde Soğuk Savaş döneminden sonra devreye giren 'kazan-kaybet' düzeninin yerine artık "kazan-kazan" düzeni geçmiştir. İkili ilişkilerde yaşanan bu verimli gelişmeler her iki ülke halkı için olumlu sonuçlar doğurmuştur. 21. yüzyılda yeni boyut kazanan Türk-Rus ilişkilerinin sağladığı istikrar, güven ve refah doğrudan ülke halklarının yaşamları üzerinde etkili olmuştur.

2.3 Mavi Akım Boru Hattı Projesi

1990'larda Türkiye'nin Türkmen gazını Avrupa'ya iletecek ülke olma niyetleri Rusya'yı da kendi gazını üçüncü bir aracı ülke olmaksızın doğrudan Türkiye'ye ulaştıracak bir boru hattının inşası konusunda düşündürmüştür. 1997 yılında Rusya Başbakanı Viktor Çernomirdin'in Türkiye'yi ziyareti çerçevesinde ülkelerin "Mavi Akım" Doğal Gaz Boru Hattının inşası konusunda anlaşması, Türk-Rus ilişkileri için bir dönüm noktası olmuştur. Ekim 1997'de Türk şirketi BOTAŞ, Rus firması Gazexport'un da ortak olduğu Turusgaz şirketine %35 hisse ile ortak olmuştur.²³⁷ Aynı yılın 15 Aralık tarihinde ise BOTAŞ ve Gazprom arasında yılda 16 milyar metreküp doğal gaz ithalatınıöngören Doğal Gaz Alım-Satım sözleşmesi imzalanmıştır. Bu anlaşma 2003'te hizmete açılacak 'Mavi Akım' projesini başlatmıştır.²³⁸

Yeni doğal gaz hattının, 'İzobilnoye (Stavropol bölgesi) – Dzhubga (Rus Karadeniz kıyısı) – Samsun (Türk Karadeniz kıyısı) – Ankara' güzergahı üzerinde yapılması öngörülmüştür. Anlaşmaya göre, Rus doğal gazı Rusya'dan Karadeniz altından geçen bir hat ile Türkiye'ye sevk

²³⁶<http://eduant.ru/school/>(erişim tarihi: 20 Nisan 2018).

²³⁷BOTAŞ, 2014: 18.

²³⁸<http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> (erişim tarihi: 25 Aralık 2017).

edilecektir. Söz konusu olan doğal gaz boru hattı; Rusya topraklarında, İzobilnoye-Djubga bölgeleri arasında inşa edilecek Boru Hattı Sistemi 56inç çapında 308 km ve 48 inç çapında 62 kilometre olmak üzere toplam 370 kilometre uzunluğunda olup, Karadeniz geçişinde, Djubga ile Samsun bölgeleri arasında her birinin uzunluğu yaklaşık 390 kilometre, çapı ise 24 inç paralel 2 hat, Türk kısmında ise Samsun-Ankara bölgeleri arasında 48 inç çapında ve 501 kilometre uzunluğunda olan Boru Hattı Sistemi olmak üzere toplam 3 ana kısımdan oluşmaktadır.²³⁹ 1 Nisan 1998 tarihinde “Mavi Akım” projesi TBMM tarafından onaylanmıştır.

BOTAŞ ile Gazeksport arasında yapılan 25 yıllık anlaşma gereğince, Rus topraklarında başlayan ve Karadeniz’den geçen bir doğal gaz boru hattı sistemiyle Türkiye’nin yılda 16 milyar metreküp doğal gaz alması kararlaştırılmıştır. Projenin başlama aşamasında ortaya çıkan gecikmelere rağmen sistemin alacağı doğal gazın miktarı 2 milyar metreküp olarak belirlenmiştir. Anlaşmada öngörülen 25 yıl içerisinde Türkiye’nin toplam 365 milyar metreküp Rus doğal gazı alması planlanmıştır.²⁴⁰ ‘Mavi Akım’ın, Rus enerji tarihinin en büyük projesi olacağı belirtilmiştir. Toplam Rus doğal gaz ihracatının yaklaşık %15’lik payını Türkiye’nin ithal etmesi tasarlanmıştır.²⁴¹ Üstelik, ‘Mavi Akım’ projesinin özelliklerine bakıldığında onun benzersiz bir niteliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu projenin inşası; ovalar, dağlar ve deniz dibi gibi farklı yüzey tipleri üzerine yapılmıştır. Boru hattının inşası sırasında ise dünyanın en son teknolojilerinin uygulanması öngörülmüştür.

Projenin ölçeğinin büyüklüğü ve inşasının teknik karmaşıklığı ciddi masraflara neden olmuştur. ‘Mavi Akım’ın gerçekleştirilmesini sağlamak için tarafların yeni finans kaynaklarına ihtiyacı vardır. Dolayısıyla, Şubat 1999’da Rusya Milli Doğal Gaz Şirketi Gazprom İle İtalya’nın enerji devi ENI, o zamanlardaki rakamlarla 763 trilyon liralık bir anlaşma imzalamıştır.²⁴² 16 Kasım 1999’da ise iki enerji şirketi, Hollanda’da yüzde elliler payla “Blue Stream Pipeline Company B. V.” adlı yeni bir şirket kurmuşlardır. Bu şirket masrafların %20’sini kendi sermayesiyle karşılayıp kalanı (yaklaşık 1,76 milyar dolar) ise Japon, İtalyan ve İngiliz ihracat kredi kuruluşlarının yardımıyla tamamlamıştır.²⁴³ Yeni kurulan şirket, ‘Mavi Akım’ boru hattının deniz kısmının (Beregovaya kompresör istasyonu dahil) sahibi olmuştur. Gazprom ise boru

²³⁹<http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>(erişim tarihi: 26 Aralık 2017).

²⁴⁰ Oğan, 2003: 2.

²⁴¹<http://www.gazpromexport.ru/projects/1/> (erişim tarihi: 4 Ocak 2017).

²⁴²<http://www.hurriyet.com.tr/mavi-akimda-dev-ortaklik-39060504> (erişim tarihi: 4 Ocak 2017).

²⁴³ Goluboj Potok, <http://www.gazpromexport.ru/projects/1/>(erişim tarihi: 4 Ocak 2017).

hattının kara bölümüne sahip olmuş ve işletmeci görevinde kalmıştır. ‘Mavi Akım’ projesinin maliyeti yaklaşık 3,2 milyar dolar olmuştur.²⁴⁴

Proje hazırlama sürecinde onun inşasına engel olabilecek ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. ‘Mavi Akım’ neredeyse askıya alınma noktasına gelmiştir. Bu sorunların bazıları; boru hattının döşenmesi planlanan deniz bölümünün derinliğinin bazı yerlerde 2150 metreye varması ve Karadeniz sularının aşırı hidrojen sülfür ortamına sahip olmasıdır. Bu derinlikte çok yüksek basınç, olası dönme ve kırılma gibi kuvvetlerle birleşince, boru kırılma riski ortaya çıkmaktadır. Hidrojen sülfürünün yüksek oranda olması ise boruların iç korozyon tehlikesini oluşturmaktadır.²⁴⁵

Ekolojistlerin en büyük endişesi boru kırılma riskidir. Ancak pratik incelemeler, burada bir yarıklık olsa bile kalın su tabakasının borudaki gazının çıkmasına imkan vermeyeceğini ispatlamıştır. Ayrıca, kırılmaya maruz kaldığında, geniş çaplı gaz borularının küçük çaplı olanlardan daha dayanıklı olduğu da ispatlanmıştır (deniz dibinden geçen ‘Mavi Akım’ boru hattı bölümünün çapı ise 610 milimetredir).²⁴⁶ Böylece, proje inşası için gerekli onaylar alınabilmiştir.

Ancak bilim alanındaki ‘Mavi Akım’ tartışmaları kamuoyunda da devam etmiştir. Türk politikacıları, projenin, Türkiye’nin Rusya’ya zaten artan bağımlılığını daha da arttıracaklarını iddia edip Türkiye’nin Rusya’ya bu tarz yaklaşma politikasını eleştirmeye başlamışlardır. Öte yandan, Türk-Rus ilişkilerinin gelişmesinden yana olanlara göre, ‘Mavi Akım’ projesini kabul eden Türkiye sadece ekonomik olanakları değil politik çıkarlarını da gözetmektedir. Proje, ülkeler arasında daha geniş ve sıkı bir işbirliğinin gelişmesini sağlamıştır. Bu da Türkiye’nin Batı ile ilişkilerinde çıkarların dengesinin pekiştirilmesine neden olmuştur.

Zaman Türk-Rus ilişkilerinin ilerlemesinden yana olanların haklı çıktığını göstermiştir. Nitekim ikili enerji işbirliği, ileriye o kadar yapıcı bir katkıda bulunmuştur ki, ülkelerin diğer alanlardaki ilişkilerinin sıklaştırılmasını sağlamıştır. 20. yüzyılın sonunda terörizme karşı mücadele ve Rus petrol tankerinin Boğazlardan geçme rejiminin kolaylaştırılması konularında önemli anlaşmalar yer almıştır.²⁴⁷

Mavi Akım projesinin ilk anlaşmasında doğal gazın Türkiye’ye ulaşması 2000 yılını öngörmüştür. Ancak çeşitli sorunlardan dolayı projenin bu tarihte tamamlanamayacağı belli oluncayeni bir protokolün düzenlenmesiyle tarafların yükümlülüklerinin başlaması 15 Ekim 2001

²⁴⁴ Trinich, 2003: 274.

²⁴⁵ http://www.avrasyatr.org/e-analiz_TR/e-analiz_1.html (erişim tarihi: 26 Aralık 2017).

²⁴⁶ <http://www.gsg.spb.ru/node/30> (erişim tarihi: 26 Aralık 2017).

²⁴⁷ Bingöl, 2010: 189.

tarihine ertelenmiştir. Bu tarihten itibaren, mevcut olan anlaşmaya, BOTAŞ tarafından kaynaklanan bir gecikme olduğu takdirde her 6 ayın 133 milyon dolar civarında cezasının ödenmesi, Rusya'dan kaynaklanan bir gecikme durumunda ise kış aylarında%8, yaz aylarında ise%4 oranında bir indirim yapılması ile yükümleyen bir madde eklenmiştir. Rusya, Mavi Akım'ı ancak 30 Aralık 2002 tarihinde teslim edebilmiş ve yeni maddeye göre Türkiye'ye ulaşacak Rus doğal gazı için toplam %9 indirim yapmak zorunda kalmıştır. 2002'de boruhattı sistemi işletilmeye başlamasına rağmen, Mavi Akım'ın inşası tamamlanamamış ve inşa süreci 2004 yılında son bulmuştur.²⁴⁸

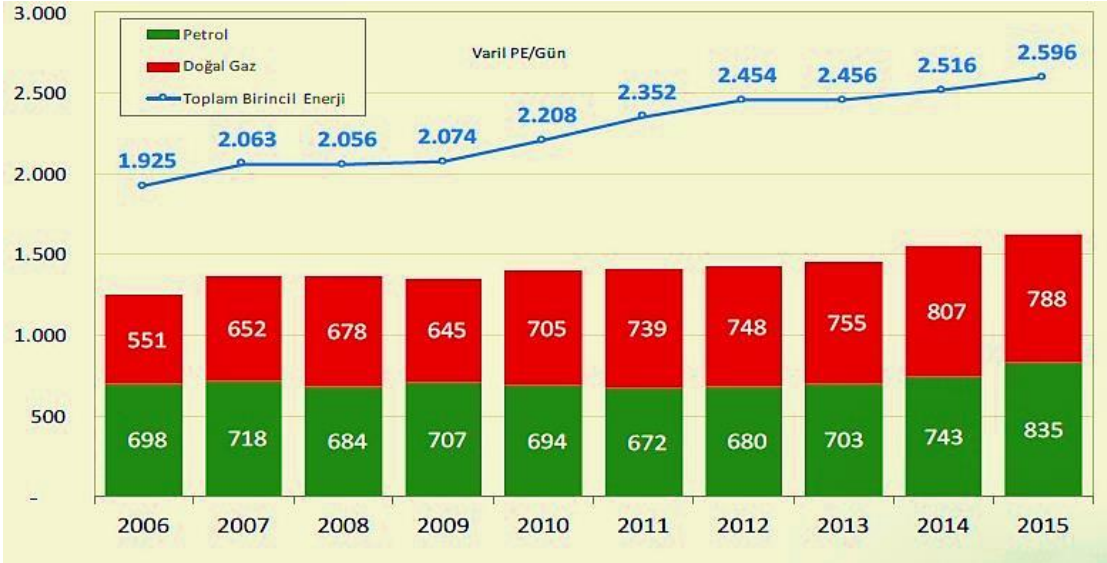
2002 yılının sonunda işletmeye alınan Mavi Akım hattının resmi açılışı 2005 yılında yapılmıştır. Mavi Akım'ın devreye girmesinden sonra, 2003 yılında Rusya'dan gelen doğal gaz Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacının %66'sını, 2005'te ise %68'ini karşılamıştır. Bu dönemde Türkiye, Gazprom için AB'den sonra ikinci doğal gaz pazarı konumuna girmiştir. Sonraki 10 yılda Rus doğal gazının Türkiye'nin ihtiyacının toplam %75'ini karşılaması planlanmıştır. Bugün Mavi Akım ülkelerin ikili ilişkilerinde merkez konumunda bulunmaktadır. 7 Eylül 2017 tarihinde, sabah saat 9:05'te Türkiye'deki Durusu terminalinde, Mavi Akım üzerinde yapılan doğal gaz alımının 150 milyar metreküp sınırını geçtiği saptanmıştır.²⁴⁹

Türkiye Cumhuriyeti'nin doğal gaz tüketimi düzenli bir artış göstermektedir. Şekil 2.3'te görüldüğü üzere, Türkiye'de 2015 yılında doğal gaz tüketimi %2,4 azalmasına rağmen, Türkiye, global doğal gaz tüketiminde %1,3'lük bir paya sahip bir ülke konumunda yer almıştır. Türkiye Doğal Gaz Dağıtıcıları Birliği'nin (GAZBİR) yaptığı hesaplamalara göre, 2017'de Türkiye'nin doğal gaz tüketimi 50 milyar metreküplük miktarı aşarak ülke tarihinde bir rekor kıracaktı. Maalesef, 2017 yılına dair istatistik verileri henüz yayınlanmadığı için belli bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Ancak, Ocak-Ağustos 2017 döneminde, 2016 yılının aynı dönemi ile kıyaslandığında, Gazprom'un Türkiye'ye teslim edilen doğal gazın hacminde %22,3 artış görülmüştür.²⁵⁰

²⁴⁸ Oğan, 2003: 2.

²⁴⁹ <http://www.gazpromexport.ru/presscenter/press/2036/> (erişim tarihi: 18 Şubat 2018).

²⁵⁰ <http://www.gazpromexport.ru/presscenter/press/2036/> (erişim tarihi: 18 Şubat 2018).

Şekil 2.3 2006-2015 Yıllarında Türkiye'nin Birincil Enerji, Petrol Ve Doğal Gaz Tüketimi²⁵¹

Yıllardır süren doğal gaz teslimi, ayrıca Türkiye'ye doğal gaz getiren diğer kaynaklardan aktarımda sorun yaşanması halinde Mavi Akım'dan ilave doğal gaz aktarılacak tedarik güvenliği sağlanması, günümüzde Türk-Rus enerji işbirliğinde 'Türk Akımı' gibi yeni dev projelere yol açmıştır.

2.4 Türk-Rus Ortak Güvenlik Çalışmalarında Enerjinin Rolü

11 Eylül 2001 tarihinde dünya, insan tarafından yapıldığı ve insanlığın şimdiye kadar görmediği bir felaketle karşılaşmıştır. O sabah Amerika, dünyanın en büyük terör saldırısı olacak ve yaklaşık 3 bin kişinin hayatını kaybedeceği New York'taki İkiz Kulelere ve ardından Virginia'daki ABD Savunma Bakanlığı Pentagon'a gerçekleşen saldırılara uyanmıştır. Bu olayların üstüne giden Amerika'nın Afganistan ve Irak topraklarını işgal etme kararı İslam dünyasını adeta ikiye bölmüştür.

11 Eylül 2001 tarihinde dünya, insan tarafından yapıldığı ve insanlığın şimdiye kadar görmediği bir felaketle karşılaşmıştır. O sabah Amerika, dünyanın en büyük terör saldırısı olacak ve yaklaşık 3 bin kişinin hayatını kaybedeceği New York'taki İkiz Kulelere ve ardından Virginia'daki ABD Savunma Bakanlığı Pentagon'a gerçekleşen saldırılara uyanmıştır. Bu olayların üstüne giden Amerika'nın Afganistan ve Irak topraklarını işgal etme kararı İslam dünyasını adeta ikiye bölmüştür.

²⁵¹ TPAO, 2017: 31.

11 Eylül öncesinde, 1991’de SSCB’nin dağılmasıyla ABD’nin soğuk savaştan galip olarak çıkması bu ülkeyi artık bütün dünyanın tek süper gücü konumuna getirmiştir. Bu saatten sonra ekonomik açıdan dünya servetinin önemli bir kısmını kontrol eden ABD, dünya politikalarını belirleyebilen, ekonomik faaliyetleri yönlendiren ve evrensel olayları son derece etkileyen tek başat güç olmuştur. Bunun en parlak örneklerden biri ise, Amerika’nın 2003 yılında Orta Asya’da Gürcistan, Kırgızistan ve Ukrayna’da meydana gelen renkli devrimleri finanse etmesidir.²⁵²

ABD ile Rusya Federasyonu arasındaki ilişkiler, ne kadar gündemde olsa da bu çalışmanın konusu değildir. Ancak uluslararası arenada en büyük iki rakip olan bu ülkeler arasındaki ilişkiler, diğer ülkelerin (ki, söz konusu olan Türkiye Cumhuriyeti dahil) ABD’ye ve Rusya’ya yönelik dış politikalarını büyük ölçüde etkilemektedir. Bu yüzden, dünyayı değiştiren 11 Eylül saldırıları sonrası ABD-Rusya ilişkilerine kısaca değinmekte fayda vardır.

Putin yönetimi 11 Eylül saldırılarına kadar Avrupa kıtası ağırlıklı bir Batı politikası izlemesine rağmen İkiz Kulelere karşı gerçekleşen saldırı sonrasında bir süre boyunca Washington – Moskova ilişkileri bir tür yakınlaşma yaşamıştır. 11 Eylül olaylarından hemen sonra dönemin Rusya lideri Putin ABD Başkanı Bush’u telefonla aramış ve “Washington yönetimine her türlü desteği sağlamaya hazır olduklarını” belirlemiştir. İki ülke arasında yıllarca yaşanan güvensizlik ve anlaşmazlıklara rağmen Rusya, ABD’nin terör karşıtı mücadelesinin etkili bir ortağı olmuştur. Ayrıca bu ikili işbirliği çerçevesinde Rusya, Soğuk Savaş döneminden kalan Küba’da bulunan Lourdes ve Vietnam’da bulunan Cam Ranh Bay askeri tesislerini ABD’ye karşı bir jest olarak kapatmıştır. Hatta 2000’lerde Putin, Orta Asya’daki Rus etkisini bir şekilde devam ettirebilmek için Rus ordusunun ABD’nin Afganistan’a düzenlediği operasyona aktif bir şekilde katılacağına karar vermiştir.²⁵³

Bu şekilde, terörizmin 11 Eylül saldırılarında aldığı boyut ABD’nin tehdit algısını da değiştirmiştir. 15 Aralık 2001 tarihinde yayımlanan ABD’nin 1972 tarihli ABM antlaşmasından çekildiğini bildiren resmi açıklamada; ‘Soğuk Savaş dönemindeki güvenlik koşullarının değiştiği, Rusya’nın artık bir düşman olarak algılanmadığı, ancak hem Rusya’nın, hem de ABD’nin kitle

²⁵²<http://www.dw.com/tr/11-eyl%C3%BCl-sonras%C4%B1-t%C3%BCrkiye/a-15369144>(erişim tarihi: 4 Mart 2018).

²⁵³Sönmez, 2010: 47-48.

imha silahları ve bunların terörist gruplar ve güvenilir olmayan devletler tarafından kullanılma tehdidi ile karşı karşıya olduğu' belirtilmiştir.²⁵⁴

Ancak meselenin diğer bir tarafı da ABD'nin Avrasya'nın göbeğine ve Rusya Federasyonu'nun yanı başına yerleşiyor olmasıydı. Afganistan'ın yanı sıra Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan gibi ülkelerde Afganistan harekâtını desteklemek için oluşturduğu üsler vasıtasıyla yerleşen ABD, bir ölçüde Rusya'yı güneyden çevrelemiş oluyordu. Rusya'nın buna karşı olan cevabı ise 7 Ekim 2002 tarihinde Kolektif Antlaşması Örgütü'nün kurulması olmuştur.

Bu dönemde ABD-Rusya ilişkilerinde 'Stratejik Ortaklık' olarak nitelendirilen yakınlaşmanın sonuç verdiği alanlardan biri de silahların kontrol alanı idi. Asıl 2000'lerde Putin'in START II ve Bush'un SORT (Stratejik Taarruz İndirimleri) gibi projeleri dile getirilmiştir.²⁵⁵ Ancak 11 Eylül sonrasında Rusya'nın Batı dünyası ile ilişkilerinde yaşanan sorunların çözülmesi, kısa bir sürede yalnızca konjoktürel bir yakınlaşmanın olduğunu göstermiştir. Çünkü kısa vadeli menfaatler ekseninde doğan ve şekillenen bu yakınlaşma, sağlam temeller üzerine oturamamıştır.

ABD ile Rusya Federasyonu arasındaki iyi ilişkiler, ABD'nin 2003 ilkbaharında uluslararası terörizm ve kitle imha silahlarını bahane ederek Irak'a karşı hareket başlatma sürecinde bozulmuştur. İleride Rusya Federasyonu BM Güvenlik Konseyi'nde Irak'a karşı hareket başlatılmasına karşı kararı engelleyen ülkelerden biri olacaktır. 2003 Eylül'ündeki Camp David zirvesinde bir araya gelen Bush ve Putin'in görüşmesi stratejik ortaklığın devam ettiği yönünde yorumlara neden olsa da bunun çok sağlam temellerinin olmadığı devam eden süreçte anlaşılmıştır. Nitekim 2003'te Gürcistan'daki Gül Devrimi, 2004 Mart'ında Rusya'nın etki alanında gördüğü 7 ülke Romanya, Bulgaristan, Slovakya, Slovenya, Letonya, Estonya ve Litvanya'nın NATO'ya katılması, 2004 sonunda Ukrayna'da gerçekleşen 'Turuncu Devrim', her iki ülkenin birbirlerine karşı politikalarının artık ortaklık olarak ifade edilmeyeceğinin işaretleriydi.²⁵⁶

İlerleyen zaman, iki dev ülke arasındaki bu ilişkiler daha da sert bir rekabet tarzına geçtiğini gösterecektir. Bu anlamda, 2007 Münih Konferansı ikili ilişkiler için bir dönüm noktası olacak ve hatta yeni bir "Soğuk Savaş" olasılığından söz edilecektir. Bu konferansta, Putin, ABD dış politikasını eleştirerek şöyle diyecektir:

²⁵⁴ Caşın ve Derman, 2016: 412.

²⁵⁵ Sönmez, 2010: 50.

²⁵⁶ Caşın ve Derman, 2016: 413-414.

“Tek kutuplu dünya. Ne kadar süslerseniz süsleyin, netice itibarıyla tek tip durum.. tek güç merkezi, tek efendi anlamına geliyordu. Demokrasiyle kesinlikle hiç bir ortak noktası yoktu... Tek kutuplu dünya kabul edilmezdi. Aynı zamanda imkansızdı. Tek tarafı ve çoğu kez gayrimeşru eylemler hiçbir soruna çare olmamıştı. Bugün, uluslararası ilişkilerde askeri gücün neredeyse sınırsız kullanımına şahit oluyorduk. Bu güç, dünyayı daimi çatışmalara sürüklüyordu... Uluslararası hukukun temel ilkelerinin her geçen gün artan bir şekilde küçümsendiğini görüyorduk. Artık, kimse kendini emniyette hissetmiyordu. Bu silahlanma yarışını tetikliyor. Bazı ülkeleri kitle imha silahları edinmeye teşvik ediyordu...”²⁵⁷

Putin’in bakış açısına göre askeri gücün uygulanma konusunda karar verecek tek bir mekanizma var. O da son merci “Birleşmiş Milletler Kuruluş Sözleşmesidir”. Birleşmiş Milletler yerine NATO ya da AB’ye yer vermek gereksizdir. Rusya Federasyonu, Putin’in Münih Konferansında çıkışıyla, artık tek-kutuplu uluslararası sistemin var olmayacağını, Rusya’nın büyük bir güç olarak, çok-kutuplu sistemde yerini alacağını belirtmiştir.

Bu dönemde Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde de ciddi bir kriz yaşanmıştır. 2003’te ABD, Türkiye’nin Irak Savaşı’na katılıp destek vermesini beklemiştir. Ancak ekonomik krizden çıkmaya çalışan ve daha 1. Körfez Krizi’nden kalan sıkıntıları yaşayan Türkiye, Washington’un diğer müttefikleri gibi tam olarak Irak’a müdahaleye hazır olmadığını belirtmiştir. Aslına bakılırsa, ülkede yaşanan bu kriz ve silahlı ihtilaflar sebebiyle 2003 yılında Türkiye Cumhuriyeti, bölgesinde yeni bir çatışmanın çıkmasını engellemeye meyilli olmuş ve iç politikasında tavrını ideolojik bir anti-Amerikanizm olarak sunmaya çalışmıştır.²⁵⁸ Bu bağlamda, Ankara-Moskova ilişkileri ortak bir noktada bulunmuştur. Bu da ülkeler arasındaki işbirliğinin daha güvenli bir ortamda geliştirilmesini sağlamıştır. Hatırladığımız gibi, bu dönemde Mavi Akım’ın işletmeye açılmasıyla enerji alanındaki Türk-Rus ilişkileri devreye girmeye başlamıştır.

Soğuk savaşın sona ermesinden sonra Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler ısınmaya başlasa da 1991’de yaşanan SSCB’nin dağılma felaketi iki ülkenin Avrasya bölgesinde yeni bir çıkar mücadelesine yol açmıştır. Neredeyse 10 sene sürecek bu mücadele, aslına bakılırsa hem Türkiye hem de Rusya için faydadan daha çok zarar vermiş, bunun yanı sıra diğer ülkelerin bu mücadeleden faydalanarak başta petrol faktörü olmak üzere bölgede büyük kazanımlar elde edebildiklerini sağlamıştır.

²⁵⁷ Caşın ve Derman, 2016: 319.

²⁵⁸ <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/abd-tek-tarafiligi-ve-turk-amerikan-iliskileri>(erişim tarihi: 4 Nisan 2018).

Bu manada, 11 Eylül saldırıları iki ülkeyi ciddi bir şekilde etkilemiş ve Avrasya'daki ilişkilerinin bu durumda olduğunu fark etmelerini sağlamıştır. Bu da Türkiye ile Rusya arasında yaşanan rekabet yerine işbirliği yapabilecekleri alanların ön plana çıkmasına neden olmuştur. 2000'lerin başlarında bu eğilimler söz konusu ülkeler arasında resmiyete dökülmüş ve Türkiye ile Rusya artık rekabet yerine çok boyutlu işbirliğini tercih etmişlerdir. 11 Eylül saldırılarından birkaç ay sonra, 16 Kasım tarihinde, Türk Dış İşleri Bakanı İsmail Cem ile Rusya Federasyonu Dış İşleri Bakanı İgor İvanov New York'ta "Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa" isimli belge imzalamışlardır.²⁵⁹ Bu Eylem Planının uluslararası terörizm konusuna değinilen kısmında ülkelerin "uluslararası terörizm, organize suçlar ve aşırıcılığın yanısıra uyuşturucu, psikotropik maddeler ve silah kaçakçılığı olgusu ile mücadelede işbirliğini geliştirme niyetinde oldukları"²⁶⁰ vurgulanmaktadır. Artık Çeçenistan'a asker gönderdiği zaman hem Türkiye'den hem de ABD'den eleştiri alan Rus lideri, 11 Eylül saldırıları sonrasında bunu "uluslararası terörle mücadelenin bir parçası" olarak göstermiştir.

Ocak 2002'de güvenlik alanında Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir adım atılmıştır. Rus Genelkurmay Başkanı Anatoli Kvaşnin Ankara'da Türk Genelkurmay Başkanı Hüseyin Kıvrıkoğlu ile görüşmüştür. Görüşmelerin sonucu ise "Askerî Alanda İşbirliğine İlişkin Çerçeve ve Askerî Personel Eğitim İşbirliği Anlaşması"nın imzalanması olmuştur. Yarım sene sonra, 3 Temmuz 2002 tarihinde Rusya Federasyonu Dışişleri Bakan Yardımcısı Sergey Razov, Türkiye Cumhuriyeti Moskova Büyükelçisi Kurtuluş Taşkent ile bir araya gelmişlerdir. İkili görüşmeler sırasında Türkiye ve Rusya'nın uluslararası terörizmle mücadelede ortak faaliyetlerine ilişkin konular dile getirilmiştir.²⁶¹

İlerleyen zamanda Rusya'da yaşanan Moskova Tiyatrosu saldırısı (Ekim 2002) ve Beslan okul katliamı (Eylül 2004) gibi feci terör saldırıları, 1990'larda Çeçenistan bölgesini destekleyen Ankara'nın Çeçen teröristlere karşı sert tepki vermesine neden olmuştur. Özellikle Beslan krizi Türk-Rus ilişkilerini etkilemiştir. 2004 sonbaharında, 5 yüzyılı görmüş Türk-Rus diplomatik ilişkileri tarihinde ilk defa yapılacak olan Rusya Devlet Başkanının resmi Türkiye ziyareti, Rusya'da yaşanan terör eylemleri yüzünden ertelenmiştir. Beslan okul katliamının ardından, Rus Genel Kurmay Başkanı, "Rusya'nın dünya üzerindeki herhangi bir yere terörist üslerine karşı

²⁵⁹<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/449-kuresel-mucadelenin-yeni-rekabet-alani-karadeniz-ve-montro-anlasmasi> (erişim tarihi: 16 Mart 2018).

²⁶⁰ Avrasya'da İşbirliği Eylem Planı, T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, Siyaset Planlama Genel Müdür Yardımcılığı, 2001: No: 7166

²⁶¹ Çulha, 2017: 289-290.

önleyici saldırıda bulunabileceğini” duyurmuştur.²⁶² Dünya ise, terörden en çok etkilenmiş ülkelerden biri olan Türkiye’ye gözlerini çevirmiş ve Ankara’nın göstereceği tepkiyi dikkatle izlemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Beslan krizini “acımasız bir terör eylemi” olarak nitelemiş ve bütün dünyayı uluslararası terörizme karşı ortak mücadele işbirliğine çağırmıştır. Ayrıca Türkiye Başbakanı yaptığı açıklamasında, “Terörizme karşı ‘ben’ değil ‘biz’ mantığına sahip olmak gerekir. Bunu başardığımız takdirde, insanlığın mücadeleyi mutlaka kazanacağını düşünüyorum.” demiştir. Beslan olayından sonra Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer Rusya Devlet Başkanı Putin’i telefonla arayıp ona taziyelerini belirtmişlerdir.²⁶³

2.5 Rusya – Ukrayna Enerji Krizinin Başlangıcı ve Türkiye’ye Etkileri

Ukrayna, Avrupa ile Rusya arasında bulunan eski Sovyet Cumhuriyetlerden bir ülkedir. Aynı zamanda Bağımsız Devletler Topluluğu’nun bir üyesidir. Bazı çalışmalarda Ukrayna, Avrupa ve Rusya ile arasındaki “gri bölge” olarak nitelendirilmektedir. Avrupa Birliği’nin Ukrayna’ya karşı uyguladığı dış politikanın yanısıra kültürel ve politik eğilimler açısından Ukrayna’nın konumunun önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Ukrayna jeopolitik konumu rakip olan 3 büyük siyasi oyuncu Rusya, AB ve ABD açısından büyük bir sahiptir. AB üyelik perspektifi ve Batı yönlü bir dış politika isteği bakımından AB için Ukrayna’nın yeri önemli bir özellik teşkil etmektedir. Özellikle enerji yollarının Ukrayna’nın üzerinden geçmesi bu ülkenin jeopolitik önemini arttıran büyük bir unsurdur.

ABD açısından ise Ukrayna, hem enerji kaynaklarına sahip bir ülke olarak, hem de ABD için önemli bir ekonomik partneri olarak algılanmaktadır. Aynı zamanda, ABD’nin Rusya’yı çevreleme politikası açısından Ukrayna’nın Rusya’ya komşu olması ve ilerleyen zamanda NATO’ya üyelik perspektifi bu ülkenin ABD açısından önemini daha iyi kavramamızı sağlar.

Sovyetlerin dağılmasıyla SSCB’den bağımsızlığını kazanan Ukrayna Rusya’ya hep tedbirli bir şekilde yaklaşmıştır. Ukrayna’nın Rusya’ya karşı kullandığı en etkili kozu, Batı ile entegrasyon perspektifi olarak belirlenmiştir. Ukrayna, coğrafyasını ve askeri gücünü kullanarak

²⁶² Caşın ve Derman, 2016: 318.

²⁶³ <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/615-2004-yili-turk-dis-politikasinda-rusya-ukrayna-bolgesi-ve-2005-yili-beklentileri> (erişim tarihi: 16 Mart 2018).

Rusya'yı dengeleyebilecek durumda olan bir ülkedir. Rusya'dan Avrupa'ya teslim edilen doğal gaz nakilinin %80'i Ukrayna toprakları üzerinden gerçekleştirilmektedir.²⁶⁴ Nitekim bu durumda Rusya açısından Ukrayna'nın önemi artmaktadır. Ukrayna, Rusya ile olan enerji sektöründe ilişkileri ve enerji geçişi konumunda bulunmasından dolayı Rusya'ya karşı bir anlamda korumasız bir duruma düşmektedir. Bunun örneği ise özellikle 2006 ve 2009 yıllarında yaşanan Rusya-Ukrayna doğal gaz krizleridir.

Ukrayna, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra, 24 Ağustos 1991 tarihinde kendi bağımsızlığını ilan etmiş, Türkiye ise onu ilk tanıyan ülkeler arasında yer almıştır. Türkiye açısından Ukrayna, bölge ülkeleri arasında iyi ilişkilerinin bulunduğu ve çok geniş ekonomik ve ticari imkanlara sahip olan bir ülke olarak tanımlanmaktadır. Jeopolitik ve jeostratejik açıdan bu ülkelerin Karadeniz'in iki yakasında bulunması, ikili ilişkilerin önemini arttırmaktadır. Ukrayna açısından Türkiye, Akdeniz ve Orta Doğu ülkelerine çıkış imkanını sağlayan anahtar ülke konumundadır. Bu yüzden, Ukrayna güney dış politika ekseninde Türkiye ile ilişkilerinin geliştirilmesini önemli hedeflerden biri olarak algılamaktadır. Aynı zamanda, Türkiye için Ukrayna, Karadeniz bölgesinin etkin gücü olarak nitelenmektedir. Bir yandan Ukrayna, kültürü, ekonomisi, diplomasisi bakımından bölge politikasında Türkiye ile işbirliği yapma potansiyeli yüksek bir komşu devlettir. Diğer yandan da, Kırım Türklerinin tarihi yerleşme yeri olan Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin de Ukrayna sınırları içerisinde bulunması bu ülkeyi Türkiye için önemli kılmaktadır.²⁶⁵

1999 yılından sonra Ukrayna'nın AB ile ilişkileri ciddi ölçüde zayıflamaya başlamıştır. Bunun en büyük nedeni ise AB'nin Ukrayna'nın AB'ye üyelik sürecinde isteksiz davranmasıdır. Bu sebepten dolayı Ukrayna, 1999 yılından 2004 yılına ülkede gerçekleştirilmiş Turuncu Devrim'e kadar Rusya ile yakınlaşma yanlısıydı. 1999-2004 yıllarında yaşanan Ukrayna-Rusya yakınlaşması 2004 Yuşenko-Yanukoviç Başkanlık Seçimleri ile neredeyse sona ermiştir. Bu süreç içerisinde yaşanan Turuncu Devrim olayı, iki ülke arasındaki işbirliğini şüpheli ve gergin bir duruma getirmiştir. Yaşanan değişikliklerden dolayı Ukrayna, 2004 yılında yapılan seçimlerden sonra dış politika çizgisini tekrar AB ve ABD'ye (özellikle AB ve NATO üyelik perspektifleri açısından) çevirmiştir.²⁶⁶

²⁶⁴<http://www.evsam.org/utku/110-ukrayna-nin-jeopolitik-onemi.html> (erişim tarihi: 9 Nisan 2018).

²⁶⁵<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/615-2004-yili-turk-dis-politikasinda-rusya-ukrayna-bolgesi-ve-2005-yili-beklentileri> (erişim tarihi: 9 Nisan 2018).

²⁶⁶<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/615-2004-yili-turk-dis-politikasinda-rusya-ukrayna-bolgesi-ve-2005-yili-beklentileri> (erişim tarihi: 9 Nisan 2018).

1990'lı yıllar boyunca Rusya Federasyonu ile Ukrayna arasındaki ilişkilerin inşası sürecinde fazla sorun yaşanmasa da, Ukrayna tarafı gelecekte bir sorunun olabileceği korkusu yaşarken Rusya'dan doğal gaz ve petrol bağımlılığını sona erdirmeye yollarını aramaktaydı. O dönemde Ukrayna'nın petrol ihtiyaçlarının %90'ı, doğal gazın ise %60'ını Rusya karşılamaktaydı. Aynı zamanda Rusya'dan Avrupa'ya ihraç edilen doğal gaz da Ukrayna toprakları üzerinden teslim edilmekteydi. Bu durumda Ukrayna transit ücretlerini arttırarak çözüm üretmeye çalışmaktaydı. 2000'li yıllarda Ukrayna'nın Rusya'ya karşı olan borcu toplam 2 milyar doları aşmış ve bu rakam gelecekteki ikili ilişkilerde yeni sorunların çıkacağını belirlemiştir.²⁶⁷

2004 yılına gelindiğinde Ukrayna'da Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda 2005 Ocak ayına kadar devam edecek ve 'Turuncu Devrim' olarak adlandırılacak iktidar değişikliği yaşanmıştır. Devrimin sonucunda batının desteğini arkasına alarak iktidara radikal Batı yanlısı olan Viktor Yuşçenko gelmiş, Rusya yanlısı olan Viktor Yanukoviç ise başarısız olmuştur.

Bu esnada, Moskova'nın baş ağrısı olacak ve bir anlamda 2014 yılında Kırım'ı ele geçirmesine neden olacak olan Ukrayna'nın NATO ile ilişkilerinin gelişmesi, Rusya-Ukrayna ilişkilerini en gergin noktaya getirmiştir. Rusya NATO'nun özellikle yakın çevre olarak nitelendirdiği bölgenin Ukrayna ve Gürcistan'a kadar genişlenmesinden açıkça rahatsızlık duymuş ve bu rahatsızlığı dile getirmiştir. 2006 yılında Yuşçenko Ukrayna'nın NATO'nun üyelik eylem planına katılmaya hazır olduğunu dile getirmiştir. Ukrayna ve Gürcistan'ın NATO'ya üye olabileceği söylemleri dile getirilirken Rusya da bu üyeliklerin savaş nedeni olarak algılanacağını dile getirmiştir. Bu da Rusya'nın en etkili silahı olan enerji alanında Rusya ile Ukrayna arasında doğal gaz savaşlarına yol açmıştır.²⁶⁸

Zaten Turuncu Devrimden sonra ikili enerji işbirliği oldukça gerginleşmiştir. Daha Mart 2005'te Ukraynalı 'Naftogaz' devlet enerji şirketinin başkanı Alexey İvchenko, Avrupa'ya Ukrayna üzerinden geçen Rus doğal gazının transit fiyatlarının yeniden değerlendirilmesi konusunda Gazprom'a yönelik teklifte bulunmuştur. 29 Mart 2005'te Kiev, 2006 yılından itibaren 1000 metreküp gazın 100 kilometrelik mesafeyi geçmesinin transit fiyatının 1,09 dolardan 1,75-2 dolara yükseltilmesini teklif etmiştir.²⁶⁹

²⁶⁷Semercioğlu, 2016: 189.

²⁶⁸<http://akademikperspektif.com/2013/04/22/ukraynadaki-turuncu-devrim/> (erişim tarihi: 9 Nisan 2018).

²⁶⁹<http://eurasiancenter.ru/factsandfigures/20140416/1003458216.html> (erişim tarihi: 9 Nisan 2018).

6 Temmuz 2005'te Gazprom, Ukrayna'nın transit ücretini yükseltme çabalarına olumlu tepki vermiş, ancak aynı zamanda Moskova, dünya doğal gaz fiyatlarının yükselmesini vurgulayarak (ki Ukrayna'nın artık Rusya'nın eski kardeş komşu değil Avrupa'nın bir parçası olmasını kastederek) Ukrayna'ya doğal gazın Avrupa için yeni güncel olan fiyatını sunmuştur. Şimdiye kadar Rus doğal gazının 1000 metrekübünü 50 dolara alan Ukrayna'nın artık 160-180 dolara satın alması öngörülmüştür. Kiev, Gazprom'un sunduğu fiyatı 'kesinlikle kabul edilmez' olarak nitelemiş ve alternatif enerji müteahhidi aramaya başlamıştır. Bu esnada Ukrayna Türkmenistan'la doğrudan teslim edilecek doğal gaz için anlaşma yapmaya çalışmıştır. Ancak Ukrayna-Türkmenistan enerji işbirliği olumlu bir sonuca varamamıştır. Buna rağmen Kiev, Moskova'nın sunduğu şartlara direnmeye devam ederek Rus doğal gazına 80 dolardan fazla ödeyemeyeceğini belirtmiştir. 2005 yılı boyunca Gazprom'la Naftogaz günden güne keskinleşen bu enerji krizinin çözümünü bulamamışlardır. 21 Aralık 2005'te Rusya Cumhurbaşkanı Yardımcısı Andrey İllarionov iki ülke arasında oluşan bu durumu 'doğal gaz savaşı' olarak nitelemiştir.

Aralık 2005'te Gazprom Ukrayna'ya doğal gazın 1000 metrekübü için 230 dolar fiyat teklifinde bulunmuş, teklifin reddedilmesi halinde doğal gazı tamamen kesme ultimatoomunu vermiştir. 1 Ocak 2006 tarihinde Rusya'dan Ukrayna'ya giden doğal gaz sevkiyatı durdurulmuştur. Ancak Ukrayna üzerinden Avrupa'ya transit giden doğal gaz boru hatları kapatılmamıştır.

Bu dönemde Rus doğal gazı Avrupa'nın ihtiyaçlarını %34-35 oranında karşılamakla birlikte, bu gazı Avrupa'ya nakleden boruların %80'i Ukrayna toprakları üzerinden geçmekteydi.²⁷⁰ İlerleyen zamanlarda Rusya Federasyonu defalarca Ukrayna üzerinden Avrupa ülkelerine ihraç edilen gazın çalındığını iddia etti. Ancak Ukrayna bu suçlamaları geri çevirip durdu. Ukrayna Enerji Bakanı Ivan Plaşkov, ülkesinin boru hattının geçtiği güzergahta olmasından dolayı iki ülke arasında hala geçerli olan anlaşmaya göre gaz almaya hakları olduğunu savunmuştur.²⁷¹

4 Ocak 2006 tarihinde Gazprom ile Naftogaz arasında Rus doğal gazının ücretini 95 dolar olarak belirten yeni bir anlaşma imzalanırsa da, ikili enerji işbirliğinde denge sağlanamamış ve sonuç olarak 2009 yılında Rusya ile Ukrayna arasında yeni bir enerji krizi doğmuştur. 2006'dan sonra bu enerji krizi Avrupa ülkelerine sıçramaya başlamıştır. Nitekim, 2006 yılı başında

²⁷⁰<http://eurasiancenter.ru/factsandfigures/20140416/1003458216.html> (erişim tarihi: 9 Nisan 2018).

²⁷¹<http://www.dw.com/tr/ukrayna-rusya-krizi-endi%C5%9Felendiriyor/a-2522712> (erişim tarihi: 9 Nisan 2018).

Avusturya, Macaristan, Polonya ve Slovakya enerji yetkilileri, Ukrayna üzerinden aldıkları doğal gaz miktarında azalma olduğunu açıklamışlardır.

2006 yılında Türkiye, Rus doğal gazını üç ayrı güzergahtan alarak ihtiyacının yaklaşık yüzde 70'sini karşılanmıştır. Bu hatların ikisi Batı güzergahı olarak geçen Rusya-Ukrayna-Moldova-Romanya-Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye gelmektedir. Bir diğer hat ise daha önce dile getirdiğimiz Karadeniz'in altından Türkiye'ye doğrudan çekilen Mavi Akım boru hattıdır. Bu dönemde asıl Mavi Akım'ın kapasitesinin yükseltmesiyle Ukrayna'dan Türkiye'ye ulaşamamış doğal gazın telafisi sağlanabilmiştir.²⁷²

Bu şekilde, Türk-Rus enerji işbirliği Rus-Ukrayna krizinden etkilenmeyip oldukça dayanıklı olduğunu göstermiştir. Ayrıca Rusya'dan Türkiye'ye doğal gazı doğrudan teslim eden Mavi Akım'ın önemi yeniden değerlendirilmiştir. Bu da ileride önemli bir ölçüde Türkiye'nin Türk Akımı Projesini onaylamasının nedenlerinden biri olacaktır.

Aslına bakılırsa, 2006 yılında yaşanan Rusya-Ukrayna enerji krizi Türkiye ile Rusya arasında daha güvenli bir işbirliğinin oluşmasını sağlamıştır. 30 Mayıs 2006 tarihinde İstanbul'da 'Türk-Rus Hükümetler arası Karma Ekonomik Komisyonu Yedinci Dönem Toplantısı Protokolü' onaylanmıştır. Bu protokolde ülkeler arasındaki enerji işbirliği önemli bir yer almıştır. Türk-Rus enerji ilişkilerine her iki taraftan destek verileceği ve tarafların yeni ortak enerji projelerine hazır oldukları belirtilmiştir. Aynı zamanda, bu protokolde uzun süre sonra ilk defa Türkiye ile Rusya'nın nükleer enerji alanında işbirliği imkanları dile getirilmiştir.²⁷³ Bu da ilerleyen zamanda Türkiye'nin ilk nükleer santrali olacak 'Akkuyu' projesine olanak sağlamıştır.

Ortaya çıkan bu Rusya-Ukrayna enerji krizi uluslararası arenada ciddi anlamda olumsuz karşılanmıştır. Bu dönemde Avrupa ülkelerine sevk edilen gazın %30'u geçici süreliğine kesintiye uğramıştır.²⁷⁴ Özellikle de Rusya'nın "güvenilir bir doğal gaz sevkiyatçısı" olma imajı şüphe uyandırmaya başlamıştır. Bu dönemde Avrupa Birliği'nin Rusya'ya karşı olan enerji bağımlılığı tekrar gündeme oturmuştur. Avrupa yeni enerji müteahhidi arama sürecine başlamıştır.

²⁷²<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/547-rusya-ve-ukrayna-arasindaki-gaz-savasi-turkiye-yi-etkiler-mi> (erişim tarihi: 9 Nisan 2018).

²⁷³<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/04/20070408-1.htm> (erişim tarihi: 9 Nisan 2018).

²⁷⁴http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1008/ukrayna-rusya_dogal_gaz_krizi_avrupa_ve_turkiye_zor_gunler_geciriyor (erişim tarihi: 9 Nisan 2018).

2.6 2008 Gürcistan–Rusya Savaşında Türkiye’nin Rolü ve Türk-Rus Enerji İlişkilerine Etkisi

2000’lerin sonuna doğru Türkiye ile eski Sovyet ülkesi olan Gürcistan arasında gelişen ekonomik ilişkiler artışa geçmiştir. Bu dönemde Gürcistan’da çoğunlukla inşaat sektöründe iş yapan 100 kadar Türk şirketi faaliyet göstermekteydi. Bu şirketler Gürcistan’da 2008 yılına kadar 600 milyon dolar civarında yatırım yapmış durumdaydılar. Ülkeler arasında gerçekleştirilen yıllık ticaret hacmi 1 milyar dolara ulaşmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye, Gürcistan ordusuna silah ve askeri teçhizat satışı ve hatta Gürcü subaylara eğitim sağlamaktaydı. Hem Türkiye hem de Batı dünyası için diğer önemli faktör ise dönemin gündem maddesi olan iki enerji boru hattının (BTC Petrol Boru Hattı ve planlanan Nabucco Projesi) Gürcistan ve Türkiye topraklarından geçmesiydi.²⁷⁵

7 Ağustos 2008 akşamı Gürcistan kara ve hava kuvvetlerinin Güney Osetya’nın başkenti Tskhinval’e yaptığı geniş kapsamlı saldırıyla başlayıp 5 gün sürecek olan Gürcistan-Rusya Savaşı böylesi bir bölgesel ve uluslararası gerilim ortamında meydana gelmiştir. Ağustosun 7 ile 8’inin gece yarısı Gürcü birlikleri “anayasal düzeni” tesis etmek üzere Güney Osetya’ya girmiştir. Gürcü kuvvetleri çok geçmeden başkent Tskhinval ile çevresinin kontrolünü ele geçirirken Rus birliklerinin de neredeyse aynı zamanda gerçekleşme olasılığı olan Güney Osetya’ya yönelik saldırıları önlemek için Roki Tüneli’ni geçerek Güney Osetya’ya girmesi ve Gürcü birliklerine müdahale etmesiyle ve Rus askeri güçlerinin çatışmalara katılmasıyla gelişmeler çatışmadan çok küçük bir savaşa dönüşmüştür.²⁷⁶

Rusya Federasyonu’nun duruma müdahale etmesi Gürcistan’ın askeri planlarında dikkate alınmamıştır. Dolayısıyla Rus askerinin devreye girdiği andan itibaren Gürcistan ordusu Güney Osetya harekâtında inisiyatifini kaybetmeye başlamıştır.²⁷⁷ Bu harekâtın Rusya açısından en önemli gerekçesi Gürcistan’ın NATO’ya üye olma yolunda ilerlemesi ve NATO’nun da bu duruma temkinli ama kararlı olarak yeşil ışık yakmasıdır. Rusya’nın askeri müdahalesinin NATO’nun Gürcistan’ın eninde sonunda NATO üyesi olacağını açıkladığı Bükreş Zirvesi’nden 4 ay sonra gerçekleşmesi bu durumu destekler niteliktedir. Ayrıca Güney Osetya’nın, Rusya Federasyonu’na dâhil olan Kuzey Osetya ve genel olarak Kuzey Kafkasya ile yakın bağları bulunmaktaydı. Bu kapsamda Güney Osetya’da meydana gelen ve Moskova’nın müdahil olmadığı istikrarsızlığın

²⁷⁵ <https://www.wsws.org/tr/2008/sep2008/geor-s16.shtml> (Erişim tarihi: 22 Nisan 2018).

²⁷⁶ Kantarcı, 2011: 274.

²⁷⁷ Sapmaz, 2018: 180.

Rusya'ya sıçraması olası bir durumdu. Rusya için genel olarak Güney Kafkasya, Türkiye ve Orta Doğu'ya bağlamak açısından büyük önem taşımaktaydı. Bu nedenle Moskova açısından Güney Kafkasya'da meydana gelen bu istikrarsızlığa çıkarları doğrultusunda müdahalede bulunması zorunluluk olarak görülmekteydi.²⁷⁸

Rusya Federasyonu'nun askeri gücüne karşı zayıf kalan Gürcistan çekilmek zorunda kaldığı sebebiyle savaş hızla Gürcistan topraklarına yayılmıştır. Rus birlikleri Zugdidi ve Gori gibi Gürcü şehirlerini işgal ettikten sonra Tiflis'e 40 kilometre kadar yaklaşmışlar ve bu zamandan itibaren olay uluslararası bir krize dönüşmüştür. Rusya'ya karşı yapılan hareket sonucunda Gürcü kuvvetleri, bir önceki gün Tskhinval'i sonra ise 11 Ağustos'tan itibaren Güney Osetya topraklarını tamamen terk etmek zorunda kalmıştır. Abhaz birliklerinin aynı zamanda başlattığı hareket, Gürcü kuvvetleri tarafından 2006'dan beri kontrol altında tutulan Yukarı Kodor bölgesinin terk edilmesiyle sonuçlanmıştır.²⁷⁹

11 Ağustos sonrası süreç, Rusya Federasyonu'nun uluslararası toplumca daha sert eleştirilmesine yol açan Gürcistan operasyonunu içermiştir. Rusya Devlet Başkanı Medvedev, Rus birlikleri tarafından askeri harekâtın Güney Osetya dışındaki Gürcistan topraklarına yayılmasının nedenini 'Gürcistan'ı barışa zorlamak' olarak açıklamıştır.²⁸⁰ Rus güçleri bir taraftan Osetya ve Abhazya üzerinden karadan, diğer taraftan ise savaş gemileri aracılığıyla deniz üzerinden Gürcü topraklarına girmişlerdir. Hava bombardımanı sonucunda kullanılmaz hale getirilen hava alanları ve bazı diğer askeri tesislerin yanısıra Güney Osetya sınırındaki Gori, Karadeniz kıyısındaki Poti (limanı dahil olmak üzere) ve Abhazya sınırında bulunan Zugdidi gibi yerler Rus kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.

Avrupa Birliği Dönem Başkanı sıfatıyla Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy'nin 12 Ağustos'taki girişimleri sonucunda krizde bulunan taraflara sunulan 6 maddelik ateşkes anlaşması Ağustos'un 15-16 tarihlerinde Oset ve Abhaz liderlerin yanısıra Rus ve Gürcü liderlerin tarafından imzalanmış ve bu şekilde çatışmalar tamamen bitmese de 2008 Gürcistan-Rusya Savaşı son bulmuştur.²⁸¹

Ağustos 2008'de Rusya Federasyonu ile Gürcistan arasında 5 gün süren bu savaş Türkiye'yi oldukça çelişkili bir durumda bırakmıştır. Türkiye bir yandan Montrö Boğazlar Sözleşmesine göre hakkını kullanarak ABD'nin askeri gemilerinin Karadenize girmesine izin

²⁷⁸Barabanov vd. 2009: 74-75.

²⁷⁹Kantarci, 2011: 274.

²⁸⁰Sapmaz, 2018: 182.

²⁸¹Barabanov vd., 2009: 83-84.

vermemiş, diğer yandan ise Erdoğan, Türkiye'nin Kafkasya'daki nüfuzunu güçlendirmek amacıyla Rus-Gürcü ilişkilerinin gerginleşmesi esnasında beş ülke – Türkiye Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan – arasında sorunları diplomasi yoluyla çözmeyi hedefleyen “Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu (Caucasus Stability and Cooperation Platform)” projesini sunmuştur. ABD ve AB'nin katılmasını öngörmeyen bu proje hem Rusya'da hem de diğer Kafkasya ülkelerinde olumlu karşılanmıştır. Dönemin Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Medvedev, “Gürcistan Krizi, iki ülkenin bu tarz anlaşmazlıkları Washington olmaksızın çözebildiklerini göstermiştir” diye açıklamada bulunmuştur. Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu Projesi Rusya ile Gürcistan, Azerbaycan ile Ermenistan ve Türkiye ile Ermenistan arasında yaşanan gergin durumlarından dolayı ileriye gidemese ve ancak bir fikir olarak kalsa da Türkiye'nin Kafkasya'da barışçıl imajının oluşmasına katkıda bulunmuştur.²⁸²

Ağustos 2008 gelişmeleri, bölgesel aktörler açısından sarsıcı etkiler yaratmıştır. “Türkiye, hem bir bölge ülkesi olarak konumu ve Rusya ile işbirliği, hem de Batı dünyası ve onun kuruluşlarının tarihsel bir bağlaşığı olarak gelişmelerden doğrudan etkilenmiştir. Türkiye'nin ekonomik ve ticari ilişkileri zarar görmüştür. Çok sayıda köprü ve bağlantının yanısıra ana liman konumundaki Poti Limanı'nın bombalanması nedeniyle Gürcistan'ın kara, deniz ve demiryolu ağının kullanılmaz hale gelmesi Türkiye'nin Kafkasya üzerinden Orta Asya ve Rusya ile yaptığı ticaretin engellenmesine neden olmuştur.” BTC boru hattı çalışmaz duruma geldikten sonra, BTE boru hattından yapılan doğal gaz alımı da güvenlik sebebiyle durdurulmuştur.²⁸³

Bunu takip eden yeni stratejik durum, gelişmelerin siyasi etkileriyle birlikte tartışılmaya başlanmıştır. Türkiye'nin enerji güvenliği, Rusya ile olan işbirliği, Gürcistan'ın toprak bütünlüğü konusu, Abhazya'ya nasıl yaklaşılacağı, Azerbaycan'la ilişkiler ve Dağlık Karabağ meselesinin izleyebileceği seyir ile Türkiye-Ermenistan ilişkileri, bu kapsamda yeniden değerlendirilmesi gereken konular olarak gündeme girmiştir.

²⁸² Lapanovich ve Mihaylenko, 2016: 136-137.

²⁸³ Çelikpala, 2011: 311.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2009-2017 YILLARINDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİNDE ENERJİ FAKTÖRÜ

3.1 2009-2017 Yılları Arasında Türk-Rus İlişkilerinde Enerjinin Rolü

Türkiye-Rusya ilişkilerinin özellikle 2000'lerde hızla gelişmeye başlaması, aynı zamanda ülkelerin bölgede önemli bir konumda bulunmaları ve dolayısıyla Türk-Rus işbirliğinin uluslararası sahnede önemli rol oynaması, ilerleyen zamanda ikili ilişkilerin çok yönlü işbirliğinden stratejik işbirliğine geçme konusunun gündeme gelmesine neden olmuştur. Bunun yanısıra, 2003'te tamamlanan Mavi Akım projesinin başarıyla işletilmesi ve onun 2006 Rusya-Ukrayna krizinde Türkiye için yedek doğal gaz güzergahı rolünü oynaması, Rusya'nın Türkiye için güvenli bir enerji ortağı imajının oluşmasını sağlamıştır.

Rusya'nın Türkiye ile yakınlaşma eylemleri 2000'lerde yaşanan iki önemli noktaya dayanmaktadır. Bunlar da 2003'te Türkiye'nin Irak operasyonunda ABD'ye destek vermemesi ve Ağustos 2008'de Gürcistan-Rusya savaşında Türkiye'nin konumunun ve tutumunun ortaya çıkardığı jeopolitik gerçeklerdir. Bunun yanısıra, 2008 krizinden yıpranan Rus ekonomisi yeni gelir kaynaklarına ihtiyaç duymuştur. Bu açıdan bakıldığında, enerji kaynakları bakımından zengin olan Rusya çok hızlı gelişen ve enerji talebi sürekli artan Türkiye'yi güvenli bir ortak olarak görmüştür.²⁸⁴

Türk-Rus stratejik işbirliği, 13 Şubat 2009 tarihinde dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Kremlin'i ziyaretiyle yeni boyut kazanmıştır. Gül'ün Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev'le görüşmeleri sırasında Türkiye ile Rusya arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler, enerji alanında işbirliği, Karadeniz, Kafkasya ve Ortadoğu ile alakalı gelişmeler ve uluslararası terörizme karşı mücadele gibi konular ele alınmıştır. Aynı zamanda Medvedev, yaptığı konuşmada ülkelerin işbirliğindeki en önemli alanın enerji olduğunu vurgulamıştır.²⁸⁵

İkili görüşmelerin sonucunda Türk-Rus ilişkilerinin ve her alandaki işbirliğinin yeni bir düzeye çıkarılmasını öngören ortak deklarasyon imzalanmıştır. Bu anlaşma, ülkelerin stratejik işbirliğinin gelişim sürecinde önemli bir nokta olmuştur. Kremlin'de imzalanan deklarasyona göre Türkiye ile Rusya arasındaki işbirliği, sadece ülkelerin çıkarlarını değil, Bütün Avrasya

²⁸⁴ Caşın, 2016: 45-46.

²⁸⁵ <http://www.milliyet.com.tr/moskova-yla--guclu--imza/dunya/dunyadetay/14.02.2009/1059610/default.htm>(erişim tarihi: 4 Ağustos 2018).

bölgesindeki ve hatta genel olarak uluslararası alandaki barış, güvenlik, istikrar ve gelişimi sağlamaktadır.²⁸⁶

Görüşmeler sırasında Rusya ile Türkiye'nin Karadeniz ve Kafkasya'da barış ve güvenliğin sağlanması dile getirilmiştir. Medvedev, bu konuda benzer görüşleri paylaştığını bildirmiş ve hatta Rusya'nın Türkiye tarafından daha 2008 yılında gündeme getirilen "Kafkasya Barış ve İstikrar Platformu" önerisini desteklediğini ve uygulanabilir bir öneri olarak gördüğünü açıklamıştır.²⁸⁷

Bu şekilde 2009 yılında Türkiye ile Rusya arasında imzalanan 12 sayfalık deklarasyonda, ikili ilişkileri üst düzeye çıkarılması ve her alanda çok güçlü ortaklığa gidilmesine dair maddeler yer almış; bunun yanı sıra bu deklarasyon, 1921 yılında TBMM Hükümeti ile Rusya arasında imzalanan anlaşmaya da atıfta bulunmuştur.²⁸⁸

2009 yılından itibaren Türk-Rus ilişkilerinde yeni, stratejik bir öneme sahip olan bir işbirliği alanı yer almaktadır. Bu da nükleer enerji alanıdır. Bu açıdan 6 Ağustos 2009 tarihi Türk-Rus işbirliğinin gelişim sürecinde önemli bir nokta olmuştur. Bu tarihte, Rusya Başbakanı Putin'in Türkiye'yi ziyareti ve Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'le ikili görüşmeler sırasında Türkiye ile Rusya arasındaki mevcut olan ve olası enerji boru hatlarından nükleer santrale, gümrük rejiminden ekonomik ilişkilere kadar farklı alanlarda 20 kritik anlaşma imzalanmıştır. Bu eylemlerin en önemlilerinden biri, nükleer enerji ve nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanım alanlarında işbirliğine ilişkin anlaşma olmuştur. Bu şekilde 2008'de başlayan Türkiye'de ilk nükleer santralin inşası için uluslararası müteahhit yarışması tam olarak Rusya'nın kazanmasıyla sonuçlandırılmıştır. Böylece 2009'da Akkuyu Nükleer santralının inşasına ilişkin ilk adımlar atılmıştır.²⁸⁹ Bunun yanı sıra Ağustos 2009 ikili görüşmeleri sırasında, çok boyutlu Türk-Rus stratejik işbirliğinin gelişim sürecini yönetecek yıllık hükümetler arası toplantı ve danışmaların düzenlenmesine karar verilmiştir. Aynı zamanda, Putin'in Ankara'yı ziyareti sonucunda Türk-Rus ilişkilerinde tamamen yeni danışma mekanizmasını oluşturacak Rusya-Türkiye Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) kurulmuştur.²⁹⁰

Türk-Rus nükleer işbirliği 4 Aralık 2014'te ETKB tarafından yayınlanan '2015-2019 Stratejik Plan'nda da önemli bir yer almıştır. Stratejik planda nükleer gücün avantajları ve

²⁸⁶<http://www.kremlin.ru/supplement/172>(erişim tarihi: 4 Ağustos 2018).

²⁸⁷<http://www.kremlin.ru/supplement/172>(erişim tarihi: 4 Ağustos 2018).

²⁸⁸Bdoyan, 2017: 175.

²⁸⁹http://ria.ru/trend/atomic_power_station_turkey_06082009/(Erişim tarihi: 4 Ağustos 2018).

²⁹⁰Bdoyan, 2017: 176.

tehlikeleri ele alınıp Türkiye'nin nükleer enerjiye ihtiyacının olup olmadığı gündeme getirilmiştir. Plana göre, Akkuyu Nükleer Santralinin elektrik enerjisi üretimine başlaması 31 Aralık 2018'de öngörülmektedir.²⁹¹

2011 yılından itibaren 'Arap Baharı' kapsamında ortaya çıkan Yakın Doğu'daki olaylar Türk-Rus ilişkilerini negatif bir şekilde etkilemeye başlamıştır. Bu dönemde Rusya-Ukrayna ilişkilerindeki artan gerginlik de Türk-Rus işbirliği için olumsuz bir etken olmuştur. 3 Aralık 2012 tarihinde Rusya Başbakanı Putin İstanbul'a iş ziyareti amacıyla gelmiştir. Bu ziyaret çerçevesinde 2009'da kurulan Üst Düzey İşbirliği Konseyi'nin üçüncü oturumu gerçekleştirilmiştir. ÜDİK'in bu toplantısında Suriye sorunu gündeme gelmiş ve Türkiye ile Rusya taraflarının Suriye'deki anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözüm yöntemleri konusunda meseleye çok farklı baktıkları ortaya çıkmıştır. Ancak Suriye konusunda Türkiye ile Rusya arasında yaşanan bu anlaşmazlıklara rağmen, 2012 ÜDİK'in üçüncü oturumu hükümetler arası 11 işbirliği anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Genel olarak, Putin'in Aralık 2012 ziyareti, tarafların ikili işbirliğinin gelişmesine ilgilerinin olduğunu ve Suriye konusunda iki ülke arasında yaşanan ayrılıkların Türk-Rus işbirliğine zarar veremediğini göstermiştir.²⁹²

2014 yılında Suriye sorunu dışında Rusya-Ukrayna krizinin keskinleşmesi Türk-Rus ilişkilerinde yeni çelişkilerin oluşmasına neden olmuştur. Dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Rusya'nın Kırım'ı ilhâkına ilişkin açıklamasında bunun yasadışı olduğunu belirtmiş ve ayrıca Türkiye'nin Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü desteklediğini vurgulamıştır. 2014'te Türkiye, Rusya'dan ithal ettiği doğal gazın yarısından fazlasını Ukrayna üzerinden geçen Batı Hattından almaktaydı. Dolayısıyla Türkiye, 2014'teki kriz kapsamında Rusya'nın Ukrayna'ya sunduğu doğal gaz fiyatlarının yükselmesine karşı çıkmıştır.²⁹³

Yine iki ülke arasındaki anlaşmazlıklara rağmen 1 Aralık 2014'te Rusya Başbakanı Putin'in Ankara'yı ziyareti sırasında yapılan beşinci Üst Düzey İşbirliği Konseyi Oturumu Türkiye ile Rusya arasında imzalanan yeni bir ortak projeye sonuçlandırılmıştır. Rus liderin ziyareti neticesinde Türkiye'ye teslim edilen doğal gaz fiyatında %6 oranında indirim yapılmış; bunun yanısıra Mavi Akım üzerinden gelen gaz miktarının 3 milyar metreküp artırılmasına ilişkin bir karar verilmiştir. Bunun ardından Putin, Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ile yapılan birleşik basın toplantısında Rusya'nın 'Güney Akım' projesini iptal ettiğini açıklamıştır. Aynı zamanda

²⁹¹ 2015-2019 Stratejik Planı, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2014: 16-17, 40-41.

²⁹² <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-rusya-federasyonu-ortak-stratejik-planlama-grubu-ucuncu-toplantisi-ortak-bildirisi.tr.mfa>(Erişim tarihi: 4 Ağustos 2018).

²⁹³ Bdoyan, 2017: 176.

Rus lider, Türkiye'nin enerji talebinin sürekli arttığını göz önüne aldığını ve bu konuda Rusya'nın hem Mavi Akım Boru Hattının kapasitesini arttırarak, hem de iki ülke arasında yeni bir boru hattı projesi üzerinde çalışarak Türkiye'nin enerji ihtiyaçlarını karşılamaya hazır olduğunu belirtmiştir.²⁹⁴ Aynı gün, 1 Aralık 2014'te Rus şirketi Gazprom, Türk Botas Petroleum Pipeline Corporation ile Rusya'dan Türkiye'ye Karadeniz üzerinden geçerek yıllık 63 milyar metreküp doğal gaz taşıyacak bir boru hattının inşası konusunda Mutabakat Zaptı imzalamıştır. Türkiye ile Rusya arasındaki bu yeni ortak proje 'Türk Akımı' olarak adlandırılmıştır.

23 Eylül 2015 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan Moskova'da yapılan Merkez Camii açılışına katılma davetiyle Rusya'nın başkentine ziyarette bulunmuştur. Açılış sonrasında, Rusya Devlet Başkanı Putin ile Erdoğan arasındaki ikili görüşmelerde Suriye krizi ve Türk-Rus enerji işbirliği konuları ele alınmıştır.²⁹⁵

2000'lerde Türk-Rus ticari ilişkileri sürekli ve düzenli bir artışa geçmiştir. İki ülke arasındaki dış ticaret hacmi 2008 Küresel Ekonomik Krizden önceki dönemde 37,9 milyar dolara ulaşmıştır (Tablo 1.). Ancak kriz döneminde göstergeler inmiş olsa da oldukça hızlı bir şekilde eski hale dönmüş ve tekrar artışa geçmiştir. 2015 yılında Batı ülkelerinin Rusya'ya uyguladıkları yaptırımlar, petrol piyasasının çökmesi ve dolayısıyla rublenin değer kaybetmesi ve ülke içinde enflasyon oranının yükselmesi, Rusya'nın dış ticaretinde düşüşe geçmesine neden olmuştur. 2015'in ilk yarısında Rusya'nın Türkiye'den ithalatı %41 oranında azalmıştır. Diğer taraftan ise 2014'te enflasyon oranının %8,9 olan Türkiye'nin 2015 yılında Rusya'dan yaptığı ithalat %15 oranında azalmıştır. 2015 sonunda iki ülke arasında yaşanan uçak krizi ve ardından gelen Rusya'nın Türkiye'ye karşı yaptırımları ikili ticari ilişkileri son derece zor durumda bırakmıştır. 2016 yılında Türk-Rus ticaret hacmi 15,8 milyar dolar olup 2005 yılındaki göstergelere kadar inmiştir (Tablo 2.10). Buna rağmen 2016 yılın ikinci döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler normalleşme sürecine girdikten sonra Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret yine eski hacme dönmeye başlayıp 2017 yılında 21,6 milyar dolara ulaşmıştır (Tablo 3.1). Ülkeler arasındaki dış ticaret dengesine bakıldığında ise Türkiye'nin her zaman dış ticaret açığı izlenmektedir. Bunun nedeni ise, Türkiye'nin Rusya'dan büyük miktarlarda enerji kaynakları ithal etmesidir. Türkiye'nin Rusya'dan yaptığı ithalatın yaklaşık %70'ini petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz, kömür, çeşitli maden ve maden ürünleri oluşturmaktadır. Rusya'nın Türkiye'den yaptığı ithalata

²⁹⁴Bdoyan, 2017: 176-177.

²⁹⁵<http://kremlin.ru/events/president/news/50354>(Erişim tarihi: 4 Ağustos 2018).

bakıldığında ise daha çok tekstil (%20), gıda ürünleri (%22), iş makinaları, donatma (%23) ve beyaz eşya gibi ürünler öne çıkmaktadır.²⁹⁶

Tablo 3.1 2006-2017 Yılları Arasında Türkiye-Rusya Dış Ticaret Hacmi (Milyon Dolar)²⁹⁷

Yıl	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Milyar \$	21,0	28,2	37,9	22,6	26,2	30,0	33,3	32,0	31,2	24,0	15,8	21,6

Rus ekonomisinin 2000’li yıllarda başlayan hızlı büyümesi ile ülkedeki finans kapitalleri yatırım yapılabilir dış piyasalara yayılmaya başlamıştır. Özellikle son yıllarda Türk-Rus yatırım işbirliği dinamik bir artışa geçmiştir. İkili doğrudan yabancı sermaye yatırımları hem sanayi alanında (metalürji, enerji v.b.), hem de hizmet alanında (turizm, banka sektörü v.b.) yer almaktadır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın (TCMB) 2015 verilerine göre Rusya, Türk ödemeler dengesinin %6,2’sini oluşturmaktadır. Türkiye’nin Rusya’ya yaptığı yatırımlar ise onun ödemeler dengesinin %1’ini oluşturmuştur.²⁹⁸ 2011 yılında Rus metalürji devi olan Magnitogorsk Iron and Steel Works şirketi tarafından İskenderun’da MMK Metalurji A.Ş. yapılması, 2012’de Rusya’nın en büyük bankası Sberbank’ın Türk Denizbank’ı satın alması, Rus inşaat piyasasında Türk Enka’nın Uluslararası inşaat şirketi Renaissance Construction ile faaliyetleri v.b., Türk-Rus yatırım işbirliğinin verimli şekilde geliştiğinin örnekleridir.

2000’lerde Rus vatandaşları Türkiye’yi bir turizm yeri olarak yeniden tanımaya başlamıştır. On sene sonra ise Türkiye, Rusların en çok deniz tatili yapmaya gittikleri ülke konumuna geçmiştir. 10 Mayıs 2010 tarihinde Ankara’daki hükümetlerarası görüşmeler sırasında ülkeler arası vizesiz rejiminin uygulanmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma, 16 Nisan 2011 tarihinde yürürlüğe girip Türkiye ile Rusya vatandaşlarının karşı ülkede 30 günlük vizesiz bulunabilme haklarını öngörmüştür. 17 Mayıs 2013’te ise Türkiye, Rus vatandaşları için vizesiz süreyi 30 günden 60 güne çıkarmıştır.²⁹⁹

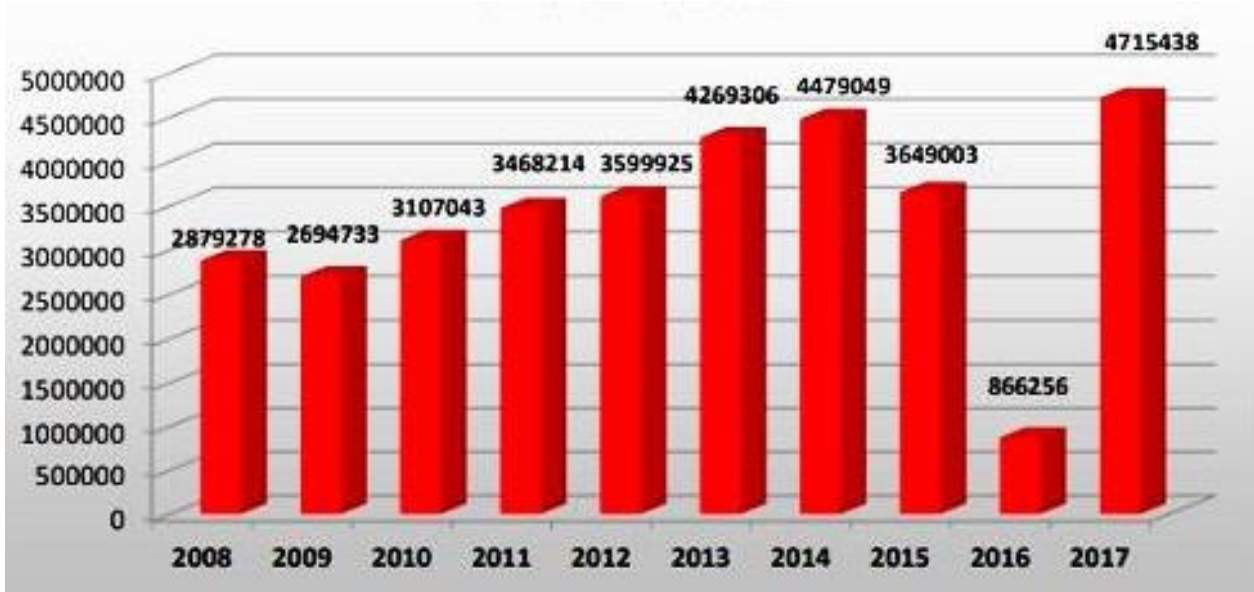
²⁹⁶Rossiyskiy Sovet po Mejdunarodnim Delam, 2016: 8-9.

²⁹⁷Rossiyskiy Sovet po Mejdunarodnim Delam, 2016: 7.

²⁹⁸TCMB İstatistik Genel Müdürlüğü, Ödemeler Dengesi Müdürlüğü, 2018: 21.

²⁹⁹<http://moscow.emb.mfa.gov.tr/Mission/ShowAnnouncement/119780> (Erişim tarihi: 8 Ağustos 2018).

Vizesiz rejimin uygulanması Türk turizm sektörü için Rus turistlerin daha da çok sayıda gelmesi anlamına gelmektedir. 2008 yılında yaklaşık 2,9 milyon kişi gelmişken 2017 yılında, 2015-2016 Türk-Rus ilişkilerinde yaşanan krize rağmen bu rakam 4,7 milyona çıkmıştır (Tablo 3.1).³⁰⁰

Şekil 3.1 2008-2017 Yıllarında Rusya'dan Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı³⁰¹

2015 yılında Türk-Rus turizm ilişkileri çoğunlukla Rusya'nın ekonomik durumundan kaynaklanan sıkıntılardan dolayı %20 oranında bir düşüş yaşamıştır (Şekil 3.1). Uçak krizi gündeme gelince bu düşüş ivme kazanmıştır. Rus turizm şirketlerinin Türkiye'ye tur düzenlemelerinin engellenmesinden dolayı 2016 yılında Türkiye'ye gelen turistlerin sayısı 1 milyonu bile bulamamıştır. Ancak Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin normalleşmesiyle turizm alanındaki ikili işbirliği hızla eski haline dönmüştür. Krizden hemen sonraki sene 4,7 milyon Rus vatandaşı tatil amaçlı Türkiye'ye gitmeyi tercih etmiş ve bu şekilde Rusya 2017'de Türkiye'ye en çok giriş yapan yabancı menşeli ülkelerden Almanya'yı geçip birinci olmuştur.³⁰²

İki ülke arasında turizmin hızla gelişmesi Türkiye'de ikamet eden Rus vatandaşların çoğalmasına yol açmıştır. 2017 yılında Ülviye Filyeva Erkeç Türkiye'deki Rus diasporası üzerine bir araştırma yapmış ve "Evlilik Yoluyla Kadın Göçü ve Türkiye'de 'Rus Gelin'lerin Durumu" eserinde 2000'de Türkiye'de yaklaşık 15 000 Rus vatandaşın ikamet ettiğini, 2016

³⁰⁰ Koçak, 2017: 11.

³⁰¹ <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9851/turizm-istatistikleri.html> (Erişim tarihi: 8 Ağustos 2018).

³⁰² Türk Kızılay Göç ve Mülteci Hizmetleri Müdürlüğü, 2017: 4.

yılında ise sadece Antalya’da çoğunluğu kadın olan 60 bin Rus vatandaşın yaşadığını belirtmiştir. Üstelik, bu 60 bin kişiden 40 bini Türk vatandaşları ile evlidir. Türk-Rus karışık ailelerde şimdiye kadar çoğunlukla çift vatandaşı olan 80 bin çocuk dünyaya gelmiştir. Bu da Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin sıklaşmasını ve özellikle bu ilişkilerin kalitesinin büyümesini sağlamaktadır.³⁰³

2010’larda Türkiye ile Rusya arasındaki ikili ilişkilerde gelişmekte olan alanlardan biri de eğitimidir. Türkiye Bursları tarafından sağlanan burslar vasıtasıyla her sene Rusya’nın her bölgesinden gelen öğrenciler Türk üniversitelerinde eğitim almaktadır. Yükseköğretim Kurulu (YÖK) istatistiklerine göre 2014-2015 öğretim yılında Türkiye’de toplam 837 Rus vatandaşı eğitim görmüş, 2017-2018 öğretim yılında ise Rus öğrencilerin sayısı 1310’u bulmuştur. YÖK istatistiklerine göre genç Ruslar en çok İstanbul Üniversitesi ve Akdeniz Üniversitesi’nde eğitim almayı tercih etmektedir.³⁰⁴

Diğer yandan bu dönemde nükleer enerji alanında gelişen Türk-Rus işbirliği Türkiye için yeni olan bu alanda iki ülke arasındaki eğitim işbirliğine de katkıda bulunmuştur. 2010 yılında imzalanan hükümetler arası anlaşma kapsamında Rusya’daki üniversiteler Türk öğrencilere mesleki uzmanlık eğitimi alma imkanı sağlamıştır. Bu anlaşmaya göre Akkuyu Nükleer A.Ş.tarafından, 2015 yılına kadar Türk üniversitelerinin Fen-Edebiyat ve Mühendislik Fakülteleri’ni okuyan 250 öğrenciye Rusya’daki “Ulusal Nükleer Araştırma Üniversitesi Moskova Fizik Mühendisliği Enstitüsü’nde (MEPhI)” akademik eğitim alma fırsatı sunulmuştur. Programa göre, yıllık toplam 80 Türk öğrencisinin 50’sinin MEPhI’nde, 30 öğrencinin ise “St. Petersburg Devlet Politeknik Üniversitesi’nde (SPbDPÜ)” eğitim almaya gönderilmesi öngörülmektedir.³⁰⁵

2015 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi’ndeki sınava girip programa katılmak isteyenlerin sayısı rekor olan 6100 rakamına ulaşmıştır. Toplam başvuru yapmış olan 6100 kişi içerisinde 600 öğrenci seçilmiştir. Soruları Ulusal Nükleer Araştırma Üniversitesi Moskova Fizik Mühendisliği Bölüm Başkanı Dmitry Samarchenko tarafından hazırlanan sınavdan başarılı bir şekilde geçen ilk 300 kişi ise mülakat için çağırılmıştır.³⁰⁶ Mülakattan sonra ise 78 öğrenci Rusya’ya eğitime gönderilmek üzere seçilmiştir.³⁰⁷

³⁰³Filiyeva Erkeç, 2018: 33, 36.

³⁰⁴<https://istatistik.yok.gov.tr/> (Erişim tarihi: 13 Ağustos 2018).

³⁰⁵<http://www.akkunpp.com/rusyada-egitim> (Erişim tarihi: 13 Ağustos 2018).

³⁰⁶<http://tr.sputniknews.com/turkiye/20150404/1014819118.html#ixzz49ZqMoAIN> (Erişim tarihi: 13 Ağustos 2018).

³⁰⁷<http://www.atomic-energy.ru/news/2015/10/12/60388?page=1519>(Erişim tarihi: 13 Ağustos 2018).

Türk öğrencilerinin atom alanında gösterdikleri eğitim alma çabaları ve yoğun ilgileri, Türk gençlerin ülkelerinde daha yeni gelişmeye başlayan nükleer enerji sektörünün başarılı ve potansiyelinin yüksek olacağına inandıklarını göstermektedir. Eğitim koşullarına bakıldığında ise, Rusya'nın Türk öğrencilere rahat ve verimli bir eğitim süreci sağlama çabaları izlenmektedir. Rusya'da burslu olan bir Rus veya yabancı öğrenci ortalama 30 dolarlık burs almakla birlikte ücreti 20-30 dolar olan bir devlet yurdunda kalmaktadır. Rusya'da eğitime katılma hakkı kazanan Türk öğrenciler ise, eğitim süresince aylık 500 ABD doları burs almakla birlikte öğrenci yurtlarında ücretsiz kalmaktadır. Bunun dışında öğrencilere genel sağlık sigortası yaptırılmaktadır. Programa göre MEPhI öğrencilerine yılda bir Ankara-Moskova-Ankara uçak bileti, SPbDPÜ öğrencilerine ise İstanbul-St.Petersburg-İstanbul uçak bileti parasının ödenmesi öngörülmektedir. Bu şekilde Türk öğrencileri uzmanlık eğitim programına katılıp 1 yıl süren Rusça hazırlığı ile birlikte toplam 5,5 yıl uzmanlık eğitimi almaktadırlar. Öğrencilerin üçüncü sınıfı itibarıyla uygulamalı staj yapmaları öngörülmektedir. Eğitimini başarıyla tamamlayıp mezun olan Türk vatandaşları "Nükleer santraller: tasarım, işletme ve mühendislik" uzmanlık bölümünde mühendislik diploması almaktadır. Bunun yanısıra, eğitim programını başarılı bir şekilde tamamlayan öğrenciler, 1-3 yıl boyunca Rosatom Devlet Kuruluşu'nun eğitim merkezlerinde uygulamalı eğitim ve uygulamalı staj yapma imkanını elde etmektedir.³⁰⁸

Türk-Rus ilişkileri uçak krizi ile karşılaştığı zaman Rusya'da eğitim gören bazı Türk öğrenciler polis tarafından baskı altında kalmış, bazıları ise eve gönderilmiş veya kendi istekleriyle Türkiye'ye dönmeye karar vermişlerdir. Kriz sırasında Rusya'yı toplam 13 Türk öğrenci terk etmiştir. Ancak uçak krizi sonrasında Rusya Eğitim Bakanlığının yaptığı açıklamada Rusya'da eğitimine devam eden Türk öğrencilerin herhangi bir problemle karşılaşmayacağı belirtilmiştir. Nükleer enerji alanında eğitim gören sadece 3 Türk öğrenci Rusya'nın istihbarat servisi FSB'nin talebiyle Türkiye'ye gönderilmiştir.³⁰⁹

İki ülke arasında yaşanan bu siyasi kriz döneminde nükleer enerji alanında eğitim işbirliğine devam edilmesi Türk-Rus ilişkilerinde enerji sektörünün önemini tekrar öne çıkarmaktadır. Mart 2018'de ilk 252 Türk atom uzmanı üniversite eğitimlerini başarıyla tamamlayıp mezun olmuşlardır.³¹⁰ Bu şekilde, bu dönemde yeni boyut kazanan enerji sektöründeki Türk-Rus işbirliği iki ülke arasında eğitim ve bilim işbirliğine de yol açmıştır.

³⁰⁸<http://www.akkunpp.com/rusyada-egitim>(Erişim tarihi: 13 Ağustos 2018).

³⁰⁹<http://www.atomic-energy.ru/news/2016/02/05/63121>(Erişim tarihi: 13 Ağustos 2018).

³¹⁰<http://www.rtib.org/news/tr/6922>(Erişim tarihi: 13 Ağustos 2018).

24 Kasım 2015 tarihinde ortaya çıkan Uçak krizi çağdaş Türk-Rus ilişkileri için büyük bir imtihan olmuştur. Rus uçağının Türkiye tarafından Suriye sınırda düşürülmesi kimsenin beklemediği bir krize yol açmıştır. Fiilen, 24 Kasım'dan sonra Ankara-Moskova ikili ilişkileri dondurulmuştur. Bunun ardından Rusya Türkiye'ye karşın ekonomik yaptırımların uygulanacağına karar vermiştir. Bu da yaklaşık yarım yıl devam edecek kriz sırasında ve krizin sonrasında Türk-Rus ilişkilerinin neredeyse her alanını etkileyecek ve her iki ülke için büyük kayıplara neden olacaktır. Uçak krizi sonucunda Türkiye'nin en çok zarar görmüş sektörü turizm olmakla birlikte en az zarar görmüş sektör ise enerji olmuştur. Ayrıca, asıl Türk-Rus enerji işbirliğinin yavaşlaması ve ülkelerin ortak enerji projelerinin durdurulması Türkiye ile Rusya hükümetlerinin ikili ilişkilerini düzeltme çabalarına yol açmıştır.

Uçak krizi sonrası Türk-Rus ilişkilerinin normalleşme süreci oldukça hızlı ve olumlu geçmiştir. Bu dönemde Türkiye Hükümeti ciddi değişiklikler yaşamıştır; batı yanlısı bir politikayı savunan Türkiye Başbakanı Ahmet Davutoğlu yerine dış politikada onlarla anlaşmazlık yaşayan ülkelerle dostça ilişkiler kurmaya çalışan Binali Yıldırım gelmiştir. Yeni Başbakan Rusya, İsrail, Mısır ve Irak gibi ülkelerle olan ilişkilerinin düzeltmesine yönelik adımları atmaya başlamıştır.

27 Haziran 2016 tarihinde Ankara'dan Kremlin'e gelen Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 'özür mektubu' ile Türk-Rus ilişkilerinin normalleşme süreci başlamıştır. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi Türkiye'nin iç ve dış politikaları için büyük bir sarsıntı olmuş ve bir anlamda Ankara ile Moskova'nın daha hızlı yakınlaşmasını sağlamıştır.³¹¹

Türk-Rus ilişkilerinin normalleşme sürecinde altının çizilmesi gereken nokta ise, 9 Ağustos 2016 tarihinde St. Petersburg'da düzenlenen kriz sonrası ilk Türk-Rus görüşmelerinin merkezi konumunda 'Türk Akımı' ve 'Akkuyu' projelerine devam etme konusunun olmasıdır. Görüşmeler sırasında turizm ve ticaret sektörlerinde uygulanan yaptırımların kaldırılması ve Suriye'deki ortak çalışma imkânları gibi konular dile getirilmiştir.³¹²

Bu şekilde, çalışmaları uzun zaman süren ve bir türlü gerçekleştirilemeyen Türkiye ile Rusya'nın ortak enerji projeleri 2016 yılının ikinci yarısında ilerlemeye başlamıştır. Uçak krizi sonrasında iki ülke arasında imzalanan anlaşmalar Türk-Rus enerji işbirliğine yeni boyut kazandırmıştır.

³¹¹<http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?ce87292a-fdef-48ed-99f5-767e89960bfb> (Erişim tarihi: 13 Ağustos 2018).

³¹²<http://kremlin.ru/events/president/news/52671> (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2018).

Türk enerji uzmanı Dr. Necdet Pamir, uçak krizinin Türk-Rus ilişkilerinin kopmasına neden olamadığı konusunda, her iki ülke için bu ilişkilerin önemini vurgulayarak: ‘Hem siyaset açısından liderlerin birbirine bağımlılığı var, hem de ülkelerin çıkarları söz konusudur. Rusya, Türkiye ile ilişkilerini ABD’ye karşı kullanıyor. Siyasi üstünlüğü var. diye bir açıklamada bulunmuştur.³¹³ Bu şekilde, hem Türkiye hem de Rusya’nın ikili ilişkileri Batı Cephesine karşı kullandığını ve bu yüzden bu ilişkilerin özellikle stratejik önem taşıdığını anlamaktayız.

2010’larda Türkiye ile Rusya arasında hızla gelişen enerji işbirliği ve özellikle uçak krizinin çözülmesinin sonrasında ikili ilişkilerle enerji alanında ivme kazanan yeni ortak projeler 2017 yılında Türk-Rus görüşmelerinin sıklaşmasına yol açmıştır. 3 Mayıs 2017 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan Rusya’nın Soçi şehrine iş ziyaretinde bulunmuştur. Erdoğan’ın Rusya Devlet Başkanı Putin ile yaptığı ikili görüşmelerin gündemi Türk-Rus ticari-ekonomik işbirliği olmuştur. Görüşmelerin sonucunda taraflar, Rusya’ya ihraç edilen bazı Türk tarım ürünleri için 2015 yılında uygulanan ambargonun kaldırılması; bunun yanısıra Türk vatandaşlarının Rusya vizesi alma sürecinin kolaylaştırılması konularında mutabakata vardıklarını belirtmişlerdir. Bunun dışında, görüşmeler sırasında Suriye’deki askeri müdahale sürecinin sona ermesi ve azami menzili 400 kilometre olan Rusya yapımı S-400 füze savunma sisteminin Türkiye’ye teslimatı gibi konular da dile getirilmiştir. Uzun süre tartışılacak ve özellikle ABD’yi rahatsız edecek olan Türkiye’nin Rus S-400 füze savunma sistemi satın alma konusuna ilişkin görüşmeler Ağustos 2018’de hükümetler arası bir sözleşme ile sonuçlandırılacaktır. Bu sözleşmeye göre, ilk S-400’lerin Türkiye’ye 2019 yılında teslimatı planlanmaktadır.³¹⁴

Yine 7-8 Temmuz 2017’de G20 Zirvesi çerçevesinde Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Putin arasında ikili görüşmeler düzenlenmiştir. Görüşmelerin merkezi konumunu Türk Akımı projesinin gelişme süreci, Akkuyu Nükleer Santralinin inşası ve Suriye sorununun barışçıl yollarla çözümü gibi konular oluşturmuştur.³¹⁵ Bir anlamda, enerji alanındaki Türk-Rus işbirliğinin gelişmesi, Suriye konusunda 2011 yılından beri devam eden Türkiye ve Rusya arasındaki görüş ayrılıklarının 2017’de neredeyse çözülmüş olmasının nedenlerinden biri olmuştur.

Bu şekilde, 2008-2009 yıllarında Türk-Rus ilişkileri önemli gelişmeler yaşamıştır. 2000’lerde iki ülke arasında hızla gelişen enerji işbirliği Türkiye ile Rusya arasındaki güvenin

³¹³Necdet Pamir ile yazarın mülakatı, 26.10.2018, ODTÜ Mezunlar Derneği Vişnelik Tesisleri, Ankara.

³¹⁴<https://www.haberturk.com/son-dakika-s-400-ler-2019-da-turkiye-ye-gonderilecek-2113072#>(Erişim tarihi: 22 Ağustos 2018).

³¹⁵<http://www.mfa.gov.tr/temmuz2017.tr.mfa>(Erişim tarihi: 22 Ağustos 2018).

oluşmasına yol açmış ve özellikle 2010’larda Türk-Rus ilişkilerinin yeni alanlara yayılma imkânlarını sağlamıştır. Bir yandan, 2008’de başlayan Küresel Ekonomik Kriz her iki ülkeyi ve dolayısıyla ikili işbirliğini ciddi seviyede etkilemiştir. Diğer yandan ise, 2008 Gürcistan savaşı Türkiye’nin bölgesel rolünün kuvvetlenmesine; aynı zamanda Rusya ile ilişkilerinde Kafkasya çalışmalarının yoğunlaşmasına yol açmıştır.

Yıllarca devam eden Türk-Rus enerji işbirliğinin başarısı 2008 krizi ve sonrası dönemde iki ülke arasındaki yeni ortak proje çalışmalarına neden olmuştur. Yeni enerji projeleri ise sadece Türkiye ile Rusya’nın ekonomilerine değil, bilim, eğitim, güvenlik, kültür v.b. alanlarındaki ikili işbirliğine de olumlu bir katkı olup ülkelerin dış politikalarında da ortak çözüm arayışlarını başlatmıştır.

3.2. 2009 Yılı İkinci Rusya-Ukrayna Krizi ve Türk-Rus Enerji İşbirliğine Etkileri

2006 yılındaki Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan enerji krizinden sonraki 3 sene boyunca iki ülke arasında doğal gaz ticaretinin aracılığını; Rusya tarafından Gazprom şirketi, Ukrayna tarafından ise Dmitry Firtaş ve İvan Fursin tarafından yönetilen RosUkrEnergo (RUE) Rus-Ukrayna ortak şirketi yapmaktaydı. RUE, doğal gazı Rusya ve Türkmenistan’dan satın alıp Ukrayna’ya kendi fiyatını sunup tekrardan satmaktaydı.³¹⁶

Ancak taraflar, RUE şirketinin çalışmasından memnun kalmamış ve 2007’den itibaren doğal gazın doğrudan satış yapma imkânlarını değerlendirmişlerdir. Ayrıca RUE içerisinde yüksek seviyede yaşanan irtifa olayları, ikili görüşmelerin sürekli dile getirilen konularından biri olmuştur.

2008 yılında Rusya Başbakanı Putin ile Ukrayna Başbakanı Timoshenko ‘Doğal Gaz Alanında İşbirliğini Geliştirme Anlaşması’nı imzalamışlardır. Bu anlaşmaya göre, 2008’de Rus doğal gazının (179,5 dolar/bin metreküp fiyatı ile) doğrudan Ukrayna’daki Naftogaz’a teslim edilmesi öngörülmektedir. Kasım 2008 ise, Putin ile Timoshenko görüşmeleri esnasında Gazprom’la Naftogaz’ın uzun vadeli işbirliğini öngören, aynı zamanda 2009’da Ukrayna’ya sevk edilecek Rus gazının fiyatını 235 dolar olarak belirten bir evrak onaylanmıştır.³¹⁷

2008 yılında Rusya ile Ukrayna birbirine yaklaşmasına rağmen 2009’da dünya bu ülkeler arasında yeni enerji krizinin ortaya çıkmasını izlemiştir. Bu kriz, 24 Aralık 2008 tarihinde

³¹⁶ Kosikova, 2013: 165.

³¹⁷ http://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/interview/rossiysko-ukrainskie-otnosheniya-vzglyad-iz-ukrainy/?sphrase_id=2262362 (erişim tarihi: 1 Mayıs 2018).

Gazprom'un CEO'su Aleksandr Miller ile Naftogaz Ukrayna Şirket başkanı Oleg Dubina arasındaki görüşmeler sırasında Miller'in Ukrayna'nın Rusya'ya olan 2,4 milyar doları tutan gaz borcunu 2008 yılı sonuna kadar ödeyemeyeceğini açıklamasının yanısıra Avrupa'ya giden Rus gazını çalmakla suçlaması ile ortaya çıkmıştır.³¹⁸ Buna karşı ise Timoshenko, Rusya'ya olan borcunun Ukrayna'ya değil RosUkrEnergo şirketine ait olduğunu vurgulayıp Rusya'yı doğal gazı Ukrayna'ya karşı baskı unsuru olarak kullanmakla suçlamıştır.³¹⁹

31 Aralık 2008'de Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yuşenko Naftogaz Başkanı Oleg Dubina'yı Gazprom ile yürütülen görüşmelerden geri çağırmıştır. Bu şekilde, görüşmeler otomatik olarak kesilmiştir. Dolayısıyla, aynı gün Gazprom Ukrayna'ya gazınsevk edilmesi için herhangi bir yasal gerekçenin kalmadığını açıklamıştır. Bu halde Rusya tarafı, Ukrayna'ya uyguladığı indirimli tarifinin de artık geçerli olmadığını belirlemiş ve Rus doğal gazının yeni fiyatını 418 dolar olarak sunmuştur. Ayrıca Gazprom Naftogaz'a karşı Stockholm'da bulunan Uluslararası Tahkim Mahkemesinde dava açmıştır. Buna karşı ise Kiev Yüksek Mahkemesi Rusya ile süresinin 2010 yılına kadar devamını öngören Ukrayna üzerinden Avrupa'ya Rus gazının sevkiyatı ile ilgili antlaşmayı feshettiğini açıklamıştır.³²⁰

Bu anlaşmazlık sonucunda Gazprom, 1 Ocak 2009 tarihinden itibaren Ukrayna'ya giden doğal gazın sevkiyatını kesmiştir. 5 Ocaktan itibaren Avrupa'ya giden Rus doğal gazı azalmaya başlamış, 7 Ocaktan itibaren ise Ukrayna üzerinden transit edilen gaz teslimi tamamen kesilmiştir.³²¹ Bu dönemde Rusya'nın Avrupa'yasevk ettiği doğal gazın yaklaşık %80'i Ukrayna üzerinden geçmektedir. Bu da Avrupa Birliği'nin toplam doğal gaz tüketiminin neredeyse yüzde 25'ini Rusya'dan tedarik ettiği anlamına gelmektedir. Aynı zamanda Rusya açısından bakıldığında da en büyük doğal gaz ithalatçısı olan Avrupa'ya (ve özellikle Almanya'ya) Rus gazının beşte dördünü ikili işbirliğinde istikrarı sağlayamayan Ukrayna üzerinden transit etmesi kendisi açısından büyük bir risk oluşturmaktadır.³²²

³¹⁸<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/423-rusya-ukrayna-dogalgaz-krizi-ve-cikarilacak-dersler> (erişim tarihi: 1 Mayıs 2018).

³¹⁹Kosikova, 2013: 167-168.

³²⁰<https://rian.com.ua/economy/20081121/78050544.html> (erişim tarihi: 1 Mayıs 2018).

³²¹http://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/interview/rossiysko-ukrainskie-otnosheniya-vzglyad-iz-ukrainy/?sphrase_id=2262362 (erişim tarihi: 1 Mayıs 2018).

³²²http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1008/ukrayna-rusya_dogal_gaz_krizi_avrupa_ve_turkiye_zor_gunler_geciriyor (erişim tarihi: 1 Mayıs 2018).

Tablo 3.2 Ukrayna Üzerinden Doğal gaz Transitinin Kesildikten Sonra Ükelere Göre Doğal Gaz Alımında Azalma Oranı (6 Ocak 2009) ³²³

Ülke	Doğal gaz Alımında Azalma Oranı (%)
Almanya	Ukrayna üzerinden yapılan transit %100 oranında kesilmiş, ancak Rus doğal gazın ithalatı Beyaz Rusya üzerinden geçen Yamal-Avrupa Boru Hattı ile devam etmiştir
Avusturya	%90
Bosna-Hersek	%100
Bulgaristan	%100
Çek Cumhuriyeti	%75
Fransa	%70
Hırvatistan	%100
İtalya	%90
Macaristan	%100
Makedonya Cumhuriyeti	%100
Moldova	(7 Ocak itibaren) %100
Polonya	%90, ancak Rus doğal gazın ithalatı Beyaz Rusya üzerinden geçen Yamal-Avrupa Boru Hattı ile devam etmiştir
Romanya	%75, 7 Ocak itibaren %100, *Romanya, doğal gaz ihtiyacını %65 oranında kendi üretimiyle karşılamaktadır
Slovakya	%70, 7 Ocak itibaren %100
Slovenya	%90, 7 Ocak itibaren %100
Türkiye Cumhuriyeti	%100, ancak Rus doğal gaz ithalatının devamı Mavi Akım Boru Hattı'yla sağlanmıştır
Yunanistan	%100

Tablo 3.2'de görüldüğü üzere, Doğu Avrupa ülkeleri ve Batı Avrupa ülkeleri Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan doğal gaz krizinin uzamasından ciddi bir şekilde etkilenmiştir. Rusya'dan Batıya sevk edilen gazın tamamıyla kesilmesi özellikle Yunanistan, Bulgaristan,

³²³<https://www.reuters.com/article/us-russia-ukraine-gas-factbox/factbox-countries-affected-by-russia-ukraine-gas-row-idUSTRE5071TT20090112> (erişim tarihi: 1 Mayıs 2018).

Hırvatistan, Bosna-Hersek, Çek Cumhuriyeti gibi Doğu Avrupa ülkelerini oldukça zor durumda bırakmıştır.

2000'lerin sonunda Türkiye Cumhuriyeti, doğal gazda ihtiyaçlarının %65'ini Rusya'dan almıştır. Türkiye'nin Rusya'ya bu kadar yüksek oranda bağımlı olması ve bu ülkeden ithal ettiği gazın büyük bir kısmının Ukrayna toprakları üzerinden geçen Batı Hattıyla Türkiye topraklarına sevk edilmesi, ülkenin bu krizden ciddi ölçüde etkilenmesine neden olmuştur. Batı Hattı ile Türkiye'ye ulaşan günlük 35 milyon metreküp doğal gaz miktarı aşamalı bir biçimde kesilerek 6 Ocak itibarıyla tamamen kesilmiştir. Türkiye'nin depolanmış rezervlerinin fazla olmamasından dolayı ülkenin Rus gazı almaksızın uzun süre idare edebilmesi söz konusu değildir. İki ülke arasında süren bu krizin devam etmesi halinde Türkiye oldukça zor durumda kalacaktır. Sorunun çözümü için ilk olarak Mavi Akım'ın kapasitesi 8 milyon metreküp kadar arttırılmıştır. Ülkenin mevcut olan doğal gaz depolarındaki rezervler kullanılmaya başlanmış, aynı zamanda spot piyasadan LNG temini için harekete geçilmiştir.³²⁴

2006 ile 2009 yıllarında Avrupa'da yaşanan enerji gerginliği, Avrupa ülkelerinde Rus doğal gazına olan bağımlılığı azaltmaya yönelik çözüm arayışlarını yine gündeme gelmiştir. Bu esnada Polonya, enerji ithalatının çeşitlendirilmesi; aynı zamanda petrol ve doğal gazda Rusya'ya olan bağımlılığından kurtulup onu en aza indirmesi için bir eylem planı üzerinde çalıştığını açıklamıştır. Daha 2000'lerin başlarında Türkiye'de konuşulan ve 2009 Rus-Ukrayna enerji krizine kadar Batı ülkelerinden yeterince destek alamayan Nabucco Boru Hattı Projesi, bu dönemde Avrupa ülkeleri için yeni boyut kazanmaya başlamıştır.³²⁵

Uzunluğunun yaklaşık 3.800 kilometre, kapasitesinin ise 25,5 ile 31 arası milyar metreküp olmasını; Orta Asya ve Hazar bölgesindeki (öncelikle Azerbaycan, Türkmenistan ve İran'daki) doğal gaz rezervlerini Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya güzergâhından geçirerek Avrupa pazarlarına bağlamasını öngören "doğal gaz taşıma projesi" olan Nabucco Projesi, 13 Temmuz 2009 tarihinde Ankara'da hükümetler arası çok taraflı anlaşma şeklinde imzalanmıştır. Yılda yaklaşık 25 milyar metreküp doğal gaz taşınması planlanan bu boru hattı projesi, gerçekleştirileceği zaman hem Avrupa hem de Türkiye'nin Rus doğal gazına bağımlılığına karşı ciddi bir alternatif oluşturabilecektir.³²⁶

³²⁴http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1008/ukrayna-rusya_dogal_gaz_krizi_avrupa_ve_turkiye_zor_gunler_geciriyor (erişim tarihi: 1 Mayıs 2018).

³²⁵<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/427-dogalgaz-krizi-devam-ederken-nabucco-nun-sansi-artiyor>(erişim tarihi: 1 Mayıs 2018).

³²⁶ BOTAŞ, 2011: 17.

Şekil 3.2 Nabucco Doğal gaz Boru Hattı Projesinin Güzergahı³²⁷

Yatırım miktarının 8 milyar Euro civarında olmasını öngören Nabucco Projesi, Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa'yı bağlayacak en büyük doğal gaz boru hattı projesi olarak bilinmekle birlikte Türkiye'nin uluslararası arenada önemini artmasını sağlamıştır. Bu şekilde, Nabucco Projesi tamamlandığı takdirde Türkiye, Avrupa'nın enerji bağımsızlığının gerçekleştirilmesinde temel bir oyuncu haline gelecektir. Ancak ister bölgesel istikrarsızlıklar, isterse de projenin tedarikçi ülkelerinin kendi aralarında yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı Nabucco Projesi günümüze kadar hayata geçirilememiştir.³²⁸

2009 Rusya-Ukrayna enerji krizi 17 Ocak 2009'da Moskova zirvesinde imzalanan ve büyük ölçüde Rus çıkarlarını savunan hükümetler arası anlaşmayla sonuçlanmıştır. Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Dmitri Medvedev konuya taraf olan ülkelerin devlet ve hükümet başkanlarını da bu doğal gaz zirvesine davet etmiştir. Rus liderinin davetiyle birçok ülkenin Başkanı ve Başbakanı, veya Türkiye tarafından olduğu gibi Enerji Bakanı bu toplantıya katılmıştır. Zirve sırasında Ukrayna Başbakanı Yuliya Timoşenko da Moskova'ya gelmiş ve Rusya Başbakanı Vladimir Putin ile görüşerek sorunu şimdilik çözen anlaşmaya imzasını

³²⁷<http://www.nabucco-pipeline.com/> (erişim tarihi: 2 Mayıs 2018).

³²⁸Pamir, 2016: 356-358.

atmıştır³²⁹ (bu karar, 2011 yılında Timoshenko'nun 'devleti zor duruma bırakacak bir kararı' vermesiyle suçlanıp hapse girmesine neden olacaktır).³³⁰

Böylece, 2009 yılında Ukrayna ve Rusya arasında yaşanan enerji krizi, taraf ülkelerin hem siyasi olarak hem de ekonomik açısından zarar görmesine neden olmuştur. Gazprom, kriz sürecinde günlük kaybının 120 milyon dolar olduğuna ve ayrıca şirketin Ukrayna'nın gaz çalması sebebiyle de zarara uğradığına ilişkin açıklamada bulunmuştur. Aynı şekilde Ukrayna da hem transit ücretlerini alamadığı için ciddi bir zarara düştüğünü açıklamıştır. Ancak asıl zararı, 2009'un soğuk kışında doğal gaz alamayan ülkeler görmüştür.³³¹

Gördüğümüz gibi, 2009 Rusya-Ukrayna enerji krizi Türkiye dâhil birçok Avrupa ülkesini etkilemiş ve Ocak 2009'da Rusya'nınbu ülkelere sevki ettiği doğal gaz miktarında ciddi oranda bir kesintisinin yaşanmasıneden olmuştur. 2006 yılından beri devam eden Rusya ile Ukrayna arasındaki gerginlik ve sonuç olarak 2009'da ortaya çıkan bu kriz, arz güvenliği noktasında tüketicilerin taraflara olan güvenini sarsmıştır. Bu esnada Avrupa'da alternatif güzergâh konusu tekrardan hız kazanmış, Rusya'yı dolanarak Orta Asya'daki doğal gazı doğrudan Avrupa'ya ulaştırabilecek yeni enerji koridoru olarak ise Türkiye düşünülmüştür. Rusya ile Ukrayna arasında doğal gaz anlaşmazlığının çözümüne kavuşturan anlaşmanın imzalanmasından birkaç gün sonra Ocağın 26-27 tarihlerinde Macaristan'ın başkentinde "Nabucco Zirvesi" hayata geçirilmiş ve Avrupa'nın Türkiye'ye karşı bir 'kurtuluş yolu' veya 'alternatif enerji köprü' imajının oluşmasına yol açmıştır.

2009'da Nabucco'nun yükselişi, onun en büyük rakibi olacak ve ilerleyen zaman özellikle Türk-Rus enerji işbirliğinin önemli bir unsuru olacak Rusya'nın Güney Akım Projesinin hızlandırılmasına neden olmuştur.

3.3. Güney Akım Doğal gaz Boru Hattı Projesi

Avrupa Birliği'nin, 2006 Rusya-Ukrayna doğal gaz krizinden sonraki enerji güvenliğinin daha sağlam hale getirilmesi ve enerji güzergahları çeşitlendirmeye yönelik çabaları, Haziran 2007'de İtalyan Eni ile Rus Gazprom şirketleri arasında imzalanan "Güney Akım Doğal gaz Boru Hattı Projesi"nin gerçekleştirilmesine yol açmıştır. Bu projeye göre yeni doğal gaz boru hattı iki

³²⁹<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/423-rusya-ukrayna-dogalgaz-krizi-ve-cikarilacak-dersler> (erişim tarihi: 2 Mayıs 2018).

³³⁰http://russiancouncil.ru/analytcs-and-comments/interview/rossiysko-ukrainskie-otnosheniya-vzglyad-iz-ukrainy/?sphrase_id=2262362 (erişim tarihi: 2 Mayıs 2018).

³³¹<http://www.turksam.org/tr/makale-detay/423-rusya-ukrayna-dogalgaz-krizi-ve-cikarilacak-dersler> (erişim tarihi: 2 Mayıs 2018).

bölümlü olup, öncelikle Rusya'nın Dzhubga bölgesinden Karadeniz'in altından döşenerek Bulgaristan'ın Varna kentine doğru uzayacak; daha sonra ise Bulgaristan üzerinden ikiye ayrılacaktır. Bulgaristan'da ikiye ayrılacak olan hattın birinden Yunanistan, diğerinden ise Sırbistan, Macaristan, Avusturya ve İtalya'nın doğal gaz alımı öngörülmüştür (Şekil 3.3). Projenin gerçekleştirilebilmesi için 15 Mayıs 2009'da tarihinde dönemin İtalya ve Rusya liderlerinin katılımıyla hattın yapımına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır.³³² Gazprom'un açıklamalarına göre Güney Akım projesinin 2013 ile 2015 yılları arasında tamamlanması planlanmıştır. Ayrıca, Güney Akım'ın tam olarak faaliyete geçtiği takdirde yılda 63 milyar metreküp gaz taşıma kapasitesine sahip olacağı belirtilmiştir. Boru hattının toplam maliyetinin ise 15 milyar euro civarında tutacağı planlanmıştır.³³³

2009 yılında hız kazanan Güney Akım Projesi ile AB'nin yoğun destek verdiği diğer doğal gaz boru hattı projesi olan Nabucco Projesi arasında enerji alanında bir paradoks yaratılmıştır. Çünkü bir taraftan, AB'nin Nabucco projesinin hayata geçirme çabaları, Rus doğal gazına bağımlılığını azaltma çabalarından kaynaklanmakta, diğer taraftan ise AB, Güney Akım ile yine Rusya'dan doğal gaz elde etmek için çalışmalar yapmaktadır. 20 Mayıs 2011 yılında Avusturya Devlet Başkanı Heinz Fischer ile Rusya Başbakanı Vladimir Putin arasında yapılan görüşmeler sırasında, Fisher: 'Güney Akım Projesine kesin bir 'Evet' diyoruz, ayrıca bu projeye büyük önem veriyoruz, ancak Nabucco projesi de Avusturya için çok önemlidir' diye açıklamada bulunmuştur. Bu şekilde, 2009 yılında 2 rakip proje bir anda hız kazanmıştır. Bazı enerji uzmanları, Nabucco projesini Rusya ile rekabet ederek değil onunla işbirliği yaparak gerçekleştirmek gerektiğini vurgulamaktadır. Hatta Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız Rusya'nın yapılacak boru hattı için doğal gaz teslim edebileceğinden bahsetmiştir.³³⁴

³³²<https://ria.ru/spravka/20101113/295992226.html> (erişim tarihi: 4 Mayıs 2018).

³³³https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/12/111230_south_stream (erişim tarihi: 4 Mayıs 2018).

³³⁴<https://www.rbc.ru/economics/13/07/2009/5703d5209a79477331809867> (erişim tarihi: 4 Mayıs 2018).

Şekil 3.3 Doğal gazı AB'ye Sevkiyat Edebilecek Yeni Güzergahlar³³⁵

Ancak Rusya Devlet Başkanı Medvedev: ‘Bizim projemiz ayrı, Nabucco’nunki de ayrıdır’ diye açıklamada bulunmuştur. Ayrıca Medvedev, zaten Gazprom tarafından Avrupa tüketicilerine Rus doğal gazı ulaştıracak 2 boru hattı projesinin – Kuzey Akım ve Güney Akım – gerçekleştirildiğini hatırlatmıştır.³³⁶

2010 yılında Avrupa Birliği Rusya’ya Nabucco’nun Güney Akım’la birleştirme fikrini sunmuştur. Buna karşı ise Rusya Federasyonu Enerji Bakanı Sergey Shmatko “Avrupa tüketicileri için gaz ne kadar çok olursa o kadar iyi demektir. Bu yüzden Nabucco Projesi ile Güney Akım projesi aslında hiç bir rekabette bulunmamaktadır. Ancak Nabucco Projesi’nin bizimle yarışabileceği zamanı dört gözle bekliyoruz” diye yorum yapmıştır.³³⁷

³³⁵ <https://www.rbc.ru/economics/20/05/2011/5703e79a9a79477633d33152> (erişim tarihi: 4 Mayıs 2018).

³³⁶ <https://www.rbc.ru/economics/16/03/2009/5703d2a19a79473dc814d01e> (erişim tarihi: 4 Mayıs 2018).

³³⁷ <https://www.rbc.ru/economics/15/03/2010/5704b60d9a794714c9b521c9> (erişim tarihi: 4 Mayıs 2018).

Güney Akım'ın ortaya çıkması Avrupa ülkelerinin kamuoyunda ne kadar çok yankı uyandırır da, gelişmesi (aynı Nabucco projesininki gibi) oldukça yavaş ilerliyordu. Rus gazını Karadeniz'den Avrupa'ya ulaştırması planlanan bu yeni boru hattı ister istemez dönemin Nabucco Doğal gaz Boru Hattının en önemli rakibi olarak görülmüştür. Güney Akım doğal gaz boru hattının inşaatına ilişkin kesin izin ancak 28 Aralık 2011 tarihinde Türkiye'nin Rusya ile mutabakata varmasıyla verilmiştir. Türk BOTAŞ ile Rus Gazprom şirketleri arasında, Karadeniz dibinden döşenecek olan Güney Akım Doğal gaz Boru Hattı'nın bir bölümünün Türkiye karasularından geçeceğine ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Görüşmeler sırasında ise Rusya Başbakanı Vladimir Putin söz konusu anlaşmanın "iyi bir yılbaşı armağanı" olduğunu söylemiştir. Bunun ardından ise Putin "Biz Türklerin gerçekten güvenilir ortak olduğunu bir kez daha gördük." demiştir.³³⁸

2010'ların başlarında yaşanan Nabucco ile Güney Akım arasındaki rekabet her ne kadar gündeme gelse de, bu iki projenin hayata geçirilmesi mümkün olmamıştır. 2014 yılında yaşanan yeni Rusya-Ukrayna krizi, Rusya'nın Kırım'ı kendi topraklarına dâhil etmesi ve ardından AB'nin Rusya'ya karşı 'Ukrayna'da durum ve AB ile Rusya arasındaki ilişkilerin durumu' isimli karar almasından dolayı Güney Akım'ın inşası askıya alınmıştır.³³⁹

Bu konuda dikkate alınması gereken şey, pek çok ülkenin ve özellikle Rus gazını doğrudan elde etmek isteyen Doğu Batı ülkelerinin Kırım krizinden sonrasındaki AB-Rusya ilişkilerinde yaşanan gerginliğine rağmen hala Güney Akım projesini desteklemesi ve hatta AB'ye karşı çıkmasıdır. Örneğin, 24 Haziran 2014'te dönemin Rusya Başbakanı Putin'in Avusturya'ya ziyareti kapsamında, AB'nin bunu eleştirmesine rağmen, Gazprom genel müdürü Miller ile Avusturyalı 'OMV' şirketinin genel müdürü Gerhard Roiss arasında Güney Akım'ın inşasına ilişkin anlaşmalar imzalanmıştır.³⁴⁰ 1 Temmuz 2014'te dönemin Macaristan Başbakanı Viktor Orban, yaptığı açıklamada: '(Boru Hattının) inşasını yapmamamız gerektiğini söyleyenler bize başka alternatif Macaristan'ın enerjisiz yaşama yöntemlerini sunmalılardır' diye bir ifade kullanmıştır.³⁴¹ Bunun ardından 11 Temmuzda İtalya, 18 Temmuzda ise Makedonya Güney Akım projesinin hayata geçirilmesini desteklediklerini belirtmişlerdir.³⁴² 31 Temmuzda Bulgaristanlı 'South Stream Bulgaria AD' şirketi boru hattının döşeneceği yaklaşık 36 bin hektar

³³⁸https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2014_02_10/Socideki-Turk-pragmatizmi/(erişim tarihi: 4 Mayıs 2018).

³³⁹<http://haberrus.com/economics/2016/01/20/gazprom-guney-akim-anlasmasini-feshetti.html> (erişim tarihi: 4 Mayıs 2018).

³⁴⁰<http://www.gazprom.ru/press/news/2014/june/article194111/>(erişim tarihi: 03. Mart 2019).

³⁴¹<https://lenta.ru/news/2014/07/01/hungary/>(erişim tarihi: 03. Mart 2019).

³⁴²<http://www.rosbalt.ru/business/2014/07/18/1293797.html>(erişim tarihi: 03. Mart 2019).

toprağın 10,3 milyon avro karşılığında satın alındığını belirtmiştir.³⁴³ Ancak 18 Eylül 2014'te Avrupa Parlamentosu AB ülkelerinin Rusya konusunda birlik olarak çıkmalarına ve AB'nin Rusya ile olan ilişkilerinin yeniden değerlendirilmesine çağrı yapmıştır. Strazburg'da düzenlenen Avrupa Parlamentosu genel toplantısı çerçevesinde buna ilişkin ve aynı zamanda AB ülkelerinin enerji alanında Rusya ile planlanan Güney Akım projesi dahil bütün anlaşmalardan vazgeçmelerine çağrı niteliğinde 'Ukrayna'da durum ve AB ile Rusya arasındaki ilişkilerin durumu' isimli bir karar alınmıştır.³⁴⁴

2014 yılında Rusya'nın tarihi ortağı Bulgaristan AB'nin uyguladığı baskılardan dolayı Güney Akım çalışmalarını 2 kere durdurmuştur. Aralık 2014'te deniz kısmındaki ilk çalışmaların başlaması öngörülmüş; denizin dibine dönecek ilk hat için boruların bir miktarı Varna'ya ulaştırılmıştır. 1 Aralık 2014'te Ankara'da önce dönemin Rusya Devlet Başkanı Putin basına yaptığı açıklamada, sonra ise Gazprom'un genel müdürü Miller yaptığı açıklamada Güney Akım projesinin tamamen kapatıldığını ve bir daha değerlendirilmeyeceğini beyan etmişlerdir. Putin: "Eğer Avrupa Güney Akım'ın yapılmasını istemiyorsa yapılmayacaktır." demiştir.³⁴⁵

Nabucco'nun çöküşü, ardından bir de Güney Akım'ın iptal olması pek çok ülkede özellikle de Balkan ülkelerinde üzüntü ile karşılanmıştır. Dönemin Sırbistan Başbakanı Aleksandar Vučić B-92 radyo istasyonunun yaptığı röportaj sırasında Rusya'nın kararından hayal kırıklığına uğradığını söylemiş ve "Sanırım, Sırbistan için iyi bir projeydi. En sıkı baskıların altında kaldığımız halde bile ondan vazgeçmedik, ancak 'büyüklerin' kavgasının acısını biz çekiyoruz" diye bir açıklamada bulunmuştur. Güney Akım projesinin lobicisi olan Avusturyalı 'OMV' şirketinin genel müdürü Gerhard Roiss ise Moskova'nın kararını Avrupa için "olayların üzücü bir gelişmesi" olarak yorumlamıştır.³⁴⁶ Bulgaristan Sosyalist Partisi (BSP) milletvekili Jelyo Boyçev Bulgaristan hükümetinin eylemsizliğini eleştirerek 'Haber beni hayal kırıklığına uğrattı. Yaptığımız, sonraki nesillerimize karşı bir ihanettir' deyip Güney Akım'ın Bulgaristan yüzünden iptal olduğunu vurgulamıştır. Rusya açısından Bulgaristan; Rus doğal gazının doğrudan sevkiyatından, Gazprom'un ülkenin gaz taşımacılığı altyapısına yapacağı yatırımlarından ve en önemlisi yıllık 800 milyon dolar transit gelirinden vazgeçmiştir. Bulgaristan açısından ise ülkenin Güney Akım'ın gerçekleştirilmesini istemeyen Brüksel ve Washington'daki ortaklara karşı olan siyasi sadakatı ve astın üste itaat sisteminin korunmasının

³⁴³<https://tass.ru/ekonomika/1353630>(erişim tarihi: 03. Mart 2019).

³⁴⁴<https://www.vesti.ru/doc.html?id=1979541&1979541>(erişim tarihi: 03. Mart 2019).

³⁴⁵<https://ria.ru/20141202/1036071445.html>(erişim tarihi: 03. Mart 2019).

³⁴⁶http://kapital-rus.ru/articles/article/zachem_rossiya_otkazalas_ot_yuzhnogo_potoka/(erişim tarihi: 03. Mart 2019).

daha önemli olduğu düşünülmüştür. Bu şekilde Güney Akım'ın kendi kısmının inşasını engelleyen Bulgaristan bunun karşılığı olarak AB vakıflarının tarım sübvansiyonlarının sağlanmasını beklemiştir.³⁴⁷ 30 Mayıs 2018 tarihinde Rusya'ya ziyareti çerçevesinde dönemin Bulgaristan Başbakanı Boyko Borisov ülkesinin Güney Akım projesinin iptal olmasına neden olduğu için özür dilemiş ve “Rusya'nın bize karşı garaz bağlamadığı için müteşekkirim. Büyükler her zaman affeder” diye açıklamada bulunmuştur.³⁴⁸

Ancak devletler hukuku uzmanı Alexander Mercouris'e göre bu Güney Akım üzerinde ortaya çıkan tartışmaların Rusya'nın Ukrayna ile yaşadığı krizden daha başka bir nedeni mevcuttur. Güney Akım üzerinde yaşanan anlaşmazlığın temelini görebilmek için AB ile Rusya'nın 1990'lı yıllardaki ilişkilerine değinmemiz gerekmektedir. ‘Avrupa'nın gaz peşinde koşması’ olarak da bilinen dönemde Rusya'nın Avrupa için enerji ve enerji maddelerinin büyük bir müteahhidi olacağı düşünülmüştür. 1990'larda Avrupalılar gelecekte Rus gazının sınırsız ve sonsuz sevkiyatını hayal etmekteydi. Rus doğal gazının Avrupa enerji dengesindeki payının artırılması, Avrupa için o zamanlarda ekoloji açıdan büyük bir sorun oluşturan kömür sanayinin yoğunluğunu düşürüp karbon emisyonunun azalmasına yol açmaktaydı. Dolayısıyla Avrupa diğerlerini de bu yöntemi seçmeye çağırıyordu.

Ancak Avrupalılar Rusya'nın onlara belli bir ücret uygulayıp enerjisini satacağını hiç öngörmemişlerdir. Daha doğrusu, Rus enerji kaynaklarının Avrupa için başka Batı ülkeleri tarafından çıkarılması planlanmıştır. Fakat Rusya'nın enerji politikası Avrupalıların planladıkları gibi olmamıştır. Ülkedeki petrol sanayi sektörü özelleştirilmiş olsa da çoğunlukla Rusları yönetimindeydi. 2000'de Putin'in iktidara gelmesiyle bu sektörün özelleştirilme eğilimi sona ermiştir. Rus doğal gaz sanayi sektöründe ise özelleştirme pek hız alamamış ve devlet tekeli olan Gazprom Rus doğal gazının ihracatını kontrol etmeye devam etmiştir. Putin'in gelmesi ise Gazprom'un devlet mülkiyeti ve Rusya enerji tekeli konumuna temelli yerleşmesini sağlamıştır.

Alexander Mercouris'e göre Avrupa'nın Putin'e karşı yaptığı eleştirilerin büyük kısmı aslında Putin'in Rus enerji sektörünün yabancılara açılmasını reddettiğinden kaynaklanmaktadır. Avrupalılar aynı zamanda Rusya'nın onlara yaptığı doğal gaz ihracatına bağlı olduklarını da vurgulamaktadır. Bu şekilde bir yandan Rus enerji kaynaklarını kendi koşullarıyla elde edemedikleri için huzursuz, bir yandan da Rusya'nın onlara karşı olan bağımlılığının kendilerinin Rusya'ya olan bağımlılığından ciddi olduğunu düşündükleri için çok özgüvenli olan AB, enerji

³⁴⁷<https://www.vesti.ru/doc.html?id=2169156>(erişim tarihi: 03. Mart 2019).

³⁴⁸<https://www.vestifinance.ru/videos/40642> (erişim tarihi: 03. Mart 2019).

sorunlarını AB'nin Rusya'da kendi enerji sektörünü yaratması şeklinde çözmeye çalışmaktadır. Bu planı hayata geçirmek için 2009 yılında AB enerji ve doğal gaz piyasasının liberalleştirilmesine yönelik '3. Enerji Paketi'ni onaylamıştır. Alexander Mercouris, ülkeler arasında Güney Akım üzerindeki anlaşmazlığın temel sebebinin AB'nin Rusya'dan bu projenin yeni onaylanan '3. Enerji Paketi'ne uyarak gerçekleştirilmesini talep etmesi olduğunu düşünmektedir.³⁴⁹ Gazprom için '3. Enerji Paketi'nin şartlarına uymak kendi boru hattının en fazla %50'sini kontrol edebilmek demektir. Dolayısıyla, Rus şirketin bu şartları kabul etmesi AB'ye şirketin faaliyetleri üzerine yetki vermesini gerektirmektedir.³⁵⁰

Bu şekilde, Avrupa'nın Rusya-Ukrayna ilişkilerine arabuluculuk şeklinde müdahale ederek Rus doğal gazını kendi şartlarına göre elde etme çabalarının sonucunda Avrupa ile Rusya arasında olan en büyük ortak enerji projelerinden birisi iptal olmuştur. Her iki tarafın zarar görmesine rağmen Rusya'nın bu konuda üstünlüğünün olmasını söylemek mümkündür. Çünkü Moskova'nın Ankara ile kurduğu yeni enerji ortaklığı ABD ve AB'yi rahatsız etmiş ve Ukrayna'yı bypass ederek Rusya için yeni avantajlar sağlamıştır. İlerleyen zamanlarda ise Güney Akım Projesi sonrası çalışmaları çerçevesinde Rusya ile Türkiye arasında dostça gelişen işbirliği ve artan güven sayesinde bu proje 'Türk Akımı Projesi' olarak yeni bir boyut kazanıp ikili ilişkilerinin gündem konumuna geçecektir.

3.4. Nükleer Enerji Alanında Türk-Rus Enerji İşbirliğinin Gelişmesi ve Akkuyu Nükleer Santrali

Türkiye Cumhuriyeti'nin nükleer enerji sektöründe çalışmaları Avrupa dünyasına göre oldukça geç başlamıştır. 1956 yılında Ankara'da, Türk hükümetinin 6821 sayılı kararı ile Atom Enerjisi Komisyonu Genel Sekreterliği kurulmuştur. Aynı yıl Türk hükümeti, İstanbul'daki Küçükçekmece Gölü kenarında bir araştırma reaktörünün yapılması için 760.000 TL (o zamanlarda yaklaşık 270.000 \$) bütçe ayırmıştır. 1957'de nükleer bilimlere dair deneysel çalışmaları gerçekleştirmek için, sonradan yakasında bulunduğu göle dayanarak "Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi" ismi verilmiş TR-1 Araştırma reaktörü için 5 firma müracaat etmiştir. Bu 5 firmadan biri olan "American Machine Foundary (AMF)" şirketine "anahtar teslimi" usulüne göre TR-1 Reaktörü yapımına ilişkin haber

³⁴⁹<https://www.globalresearch.ca/geopolitical-shift-in-european-russian-relations-cancellation-of-south-stream-pipeline-project/5417848>(erişim tarihi: 03. Mart 2019).

³⁵⁰<http://www.alleuropa.mgimo.ru/tretiy-energeticheskiy-paket-evropeyskogo-soiuzua>(erişim tarihi: 03. Mart 2019).

duyurulmuştur. TR-1 Reaktörünün inşası 1959'dan 1962'ye kadar toplam yaklaşık 4 sene boyunca sürmüştür. 6 Ocak 1962 yılında ise ilk kez kritik denetim yapılmış ve 27 Mayıs'ta reaktör devreye girmiştir. Türkiye'nin ikinci nükleer araştırma merkezi 1967 yılında Ankara'da, üçüncüsü ise 1 Temmuz 2005 tarihinde Sarayköy'de (SANAEM) faaliyete geçirilmiştir.³⁵¹

1981 yılında Türkiye, "Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA)" ile işbirliği sözleşmesi imzalamıştır. Bu anlaşma kapsamında Türkiye'de inşa edilecek herhangi bir nükleer tesiste UAEA denetiminin kabul edilmesini de dikkate almamız gerekmektedir.³⁵²

21. yüzyılda dünyanın elektrik talebi hızla artmaktadır. Bunun yanı sıra, bazı uzmanlar dünya petrol rezervlerinin 2050 yılına, doğal gaz rezervlerinin ise 2070 yılına kadar tüketileceği tahmin etmektedirler. Bu halde, ilerleyen zamanda enerji arz güvenliğini sağlayabilmek için, bugün insanlığın yeni enerji kaynaklarına ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultudan bakıldığında, nükleer enerji, dünya enerji stratejisinde büyük öneme sahiptir. Bugün yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanma imkanlarını yaygınlaştırılması konusunda gelişmelerin yanı sıra, nükleer enerji gücü alanında yatırımların artırılmasına yönelik projeler bugün dünya genelinde yeni boyut kazanmaya başlamıştır.³⁵³

Bazı uzmanlara göre, nükleer santrallerin çevre etkisi bakımından daha güvenli ve zararsız oldukları için onlar tercih edilmesi gereken seçeneklerden biridir. Normal koşullarda işletilen nükleer reaktörlerin havaya yaydığı radyasyon, normal doğal radyasyon seviyesinin %0,1-1'ini aşmamakta veya bu sınırların da altında bulunmaktadır.³⁵⁴

Türkiye Cumhuriyeti, 2023 yılına doğru; milli gelirinin 1 trilyon dolara, kişi başına düşen milli gelirinin 25.000 dolara, ihracatın 500 milyar dolara çıkmasını ile dünya genelinde ilk 10 ekonomi arasında yer almayı hedeflemektedir. Bu hedeflere ulaşabilmek için, ülkenin ciddi miktarda enerji kaynaklarına ihtiyacı gözlenmektedir. Ülkenin bugünkü enerji gücüne bakıldığında Türkiye, doğal gazda %98, petrolde %92 ve kömürde %30 seviyesinde dışa bağımlı konumda bulunmaktadır. Aslında, Türkiye Cumhuriyeti yaklaşık yenilenebilir enerji kaynaklarında 136.600 MW kurulu güç potansiyeline sahip bir ülkedir. Ancak günümüzde kapasite faktörü nedeniyle bu potansiyelin sadece 22.075 MW'ı kullanılmaktadır.³⁵⁵

³⁵¹<http://www.taek.gov.tr/kurumsal/tarihce.html> (erişim tarihi: 7 Ocak 2017).

³⁵²<http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi> (erişim tarihi: 7 Ocak 2017).

³⁵³Güner, 2013: 37.

³⁵⁴Voloshilin, 2009: 52.

³⁵⁵Nükleer Enerji Proje Uygulama Daire Başkanlığı, 2014: 9-10.

Son 10 senedir Türkiye'nin elektrik tüketim talebi dünyada genelinde 1.4 milyarlık nüfusa sahip olan Çin'den sonra 2'inci, Avrupa ülkeleri arasında ise 1'inci sıraya gelmekle birlikte yıllık olarak ortalama %7-8 oranında artış göstermektedir. Bu enerji talebini karşılayabilmek için Türkiye'nin ülkenin kurulu gücüne yıllık 4000-5000 MW civarında katkı yapması gerekmektedir.³⁵⁶

Nükleer santrallerin sürekli değişen bir iklime sahip olan Türkiye için bir başka önemli avantajı, bunların mevsim ve iklim koşullarına bağımlı kalmadan işletilmesidir. Çünkü rüzgarın esmesi, havanın güneşli olması, yağışların bol olması her zaman olmayabilir; ancak nükleer santralin çalışması için bu tarz bir engel yoktur. Nükleer santrallerin (bakım saatleri hariç) 8760 saat, hidrolik santrallerin ortalama 4000 saat, rüzgar santrallerinin 3000 saat, solar sistemlerin ise 2500 saat yıllık çalışma süreleri vardır. Ancak nükleer santral, bu 8760 saatin yaklaşık 8000 saatinde işletilebilmektedir. Aynı zamanda, 10.000 MW'lık nükleer güç santrali, kapasite faktöründen dolayı, 30.000 MW'lık rüzgar veya 38.000 MW'lık güneş santraline karşılık gelmektedir.³⁵⁷ Bütün bu veriler, nükleer gücün yenilenebilir enerji kaynaklarının arasında en avantajlı olduğunu belirlemektedir.

Türkiye'nin kendi uranyum kaynaklarına sahip olması diğer önemli olan bir faktördür. 2017 yılında yayınlanan verilere göre Türkiye toprakları içerisinde toplam 12.614 tonluk uranyum rezervi bulunmaktadır. Bugün Türkiye Maden Tetkik Arama (MTA) kurumu, Nevşehir-Avanos-Yeşilöz sahasında uranyum arama çalışmalarına devam etmektedir.³⁵⁸

Nükleer enerji, ülkenin enerji ithalatını azaltıp dışa bağımlılığından kurtuluşuna yol açabilmektedir. Ancak Türkiye'de inşa edilmiş bir nükleer enerji santrali halen bulunmamaktadır. Daha ilk defa 1959 yılında Türkiye'nin Akkuyu bölgesinde bir nükleer enerji santralini yapılması dile getirilmiştir. 13 sene sonra, 1972 yılında proje sorumlusu olacak Nükleer Santraller Daire Başkanlığı kurulmuştur. 1974-75 yılları arasında düzenlenen santral yerinin seçim çalışmalarının sonucunda, 1976 yılında Akdeniz kıyısında bulunan Akkuyu sahası nükleer santralin inşası için uygun olarak kabul edilmiştir. Aynı yıl, TAEK tarafından Akkuyu sahasında Türkiye'nin ilk nükleer santralini inşasını resmi olarak onaylayan lisans verilmiştir.³⁵⁹

1977 ile 2009 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti, yabancı müteahhitlere yaptırılacak nükleer santralin 4 ünitesinin inşası için toplam dört kere ihale yarışması açmıştır (1977 – 1979,

³⁵⁶Sazonova, 2013: 81.

³⁵⁷Nükleer Enerji Proje Uygulama Daire Başkanlığı, 2014: 9.

³⁵⁸Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, 2017: 13.

³⁵⁹<http://www.akkunpp.com/istoriya-proekta> (erişim tarihi: 7 Ocak 2017).

1983 – 1985, 1996 – 2000, 2008 – 2009 yıllarında). Ancak ülkede yaşanan ekonomik sıkıntılardan dolayı nükleer santral için açılan bu dört ihalenin üçü iptal edilmiştir.³⁶⁰ Sonra, ekolojistlerin santralin sismiği istikrarsız olan bir bölgede yapılacağını vurgulayarak Akkuyu projesine karşı çıkması bu nükleer santral projesinin gerçekleştirilmesine engel olan nedenlerden biri olmuştur. O yüzden, 2007 yılında Türkiye’de 5710 sayılı “Nükleer Güç Santrallerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışına İlişkin Kanun” onaylanmıştır. Bu kanun, nükleer enerji santrallerinin inşasını yönetecek firmaların radyoaktif maddelerin veya kalıntılarının nakliyatı ve istasyonda arıza çıkma ihtimali için sorumlu olduklarını öngörmektedir.³⁶¹

Kanun yayınlandıktan bir sene sonra, 2008’de Türkiye’deki ilk nükleer santralin Mersin’deki Gülnar ilçesinde bulunan Akkuyu sahasında inşası için “Türkiye Elektrik Ticaret A.Ş. (TETAŞ)” tarafından yeni bir ihale açılmıştır. Bu ihale için yerli ve yabancı olmak üzere toplam 13 şirket veya ortaklık şartname almış, ancak bunların sadece 6 zarfı TETAŞ’a ulaşmıştır. 24 Eylül 2008 tarihinde açılan ihalede ise şirkete ulaşan zarfların 5’i teşekkür mektubu çıkmış, bir tek “Atomstroyexport-Inter Rao-Park Teknik Grubu” Rus tipi VVER tasarımı yapma teklifinde bulunmuştur.³⁶²

Nükleer santralin avantajlarına rağmen bir kaza yaşandığı takdirde bu santral hem çevre hem de nüfus için oldukça büyük tehlike yaratmaktadır. Özellikle 1986 yılında dünyayı sarsan Çernobyl kazasını hatırlayanlar Türkiye’nin nükleer enerji üretimine ihtiyacının olmadığını vurgulayarak Akkuyu Projesi’ne karşı çıkmışlardır. Projenin muhaliflerinden biri olan Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) Başkanı Mehmet Soğancı Akkuyu’nun inşasına karşı dava açmıştır. Türk kamuoyunda geniş destek bulan bu dava ihalenin durdurulmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak kısa bir süre sonra bu karar mahkemede temyiz edilmiş ve Akkuyu Projesi’nin ihalesi tekrar yürürlüğe girmiştir.³⁶³

Nükleer santralin inşasını durdurmaya çağıran toplu dilekçelere rağmen Türk hükümeti Akkuyu Projesi’nin devam ettirilmesine karar vermiştir. Ağustos 2009 yılında gerçekleşen Rusya Federasyonu Başbakanı Putin’in Türkiye’yi ziyareti çerçevesinde, Putin ile Erdoğan, çevre güvenliğine ilişkin önlemler alındıktan sonra, Rus şirketleri tarafından Akkuyu bölgesinde yeni (Türkiye’de ilk olacak) bir nükleer güç santralının yapılacağına ilişkin bir anlaşma imzalamışlardır. Görüşmeler sırasında Türk tarafı, kamuoyunun düşüncelerini de dikkate alarak

³⁶⁰ Nükleer Enerji Proje Uygulama Daire Başkanlığı, 2014: 22.

³⁶¹ <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5710.html>(erişim tarihi: 7 Ocak 2017).

³⁶² http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2009/11/20/nukleer_santral_ihalesi iptal(erişim tarihi: 7 Ocak 2017).

³⁶³ <http://www.milliyet.com.tr/nukleer-ihalesinde---kritik-iptal-ekonomi-1160468/>(erişim tarihi: 7 Ocak 2017).

proje ile ilgili şartlarını belirtmiş, Rus tarafı ise bu şartları kabul etmiştir. Onaylanan ihaleye göre, sağlayıcı taraf (Rusya) yapılacak nükleer santralin inşasını, finanse, işletme ve bakımını karşılayacaktı; Türkiye tarafı ise santralin lisanslanması ve Akkuyu’da üretilen enerjiyi 15 senelik vadeli satın alma garantisini sağlayacaktı.³⁶⁴

13 Ocak 2010’da Rusya’daki dönemin Başbakan Yardımcısı olan İgor Seçin ile ETKB bakanı Taner Yıldız, Türkiye’nin topraklarında nükleer güç santralının inşasına ilişkin görüşmelerin başladığını duyurmuşlardır.³⁶⁵ 12 Mayıs 2010’da ise Rusya Federasyonu Başkanı Medvedev’in Türkiye’yi ziyareti sırasında hükümetler arası bir “Akkuyu Sahasında Bir Nükleer Güç Santralin Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliği Anlaşması” imzalanmıştır.³⁶⁶ Anlaşma, 21 Temmuz 2010’da TBMM tarafından (21.07.2010 tarihli 27648 sayılı Kanun), aynı yılın Aralık ayında ise Rusya Hükümeti tarafından resmen onaylanmıştır.³⁶⁷

Daha önce dile getirdiğimiz gibi, projenin finanse edilmesi tamamen Rus tarafından sağlanmaktadır. 12 Mayıs 2010 tarihli anlaşmanın gerçekleştirilmesi kapsamında, 13 Aralık 2010 tarihinde Türkiye’nin başkentinde “Akkuyu NGS Elektrik Üretim A.Ş.” ismi altında bir proje şirketi kurulmuştur.³⁶⁸ Firma içerisinde paylar bu şekilde bölünmüştür: ZAO ‘Atomstrojeksport’ - 33,33%, OAO ‘İnter Rao Ees’ - 33,33%, OAO ‘Koncern Rosenergoatom’ - 31,34%, OAO ‘Atomenergoremont’ - 1% ve OAO ‘Atomtexenergo’ - 1%. Ayrıca, hükümetler arasında imzalanan bu anlaşma, Akkuyu inşasının sürecinde ihtiyaç duyulduğu takdirde yabancı yatırımcıların katılımı ihtimalini öngörmektedir. Ancak bu yatırımcıların firma sermayesinde payı toplam %49’u aşmamalıdır. Bu şekilde Rusya’nın her ihtimalle firmanın genel sahibi kalması sağlanmaktadır.³⁶⁹

2011’den beri Akkuyu NGS Elektrik Üretim A.Ş Akkuyu nükleer güç santralının inşası ve işletmesi için gerekli arazi tahsis almıştır. 27 Aralık 2010 tarihinden itibaren yürürlükte olansözleşmekapsamında kurulan ve tamamen Rus sermayeli olan “Akkuyu Nükleer Güç Santrali Elektrik Üretim A.Ş” tarafından “Güncellenmiş Yer Raporu” hazırlanmıştır. 22 Mayıs 2012’de ise bu rapor TAEK’in değerlendirmesine sunulmuş, kurum ise 8 Haziran 2012 tarihinde projeyi gerçekleştiren şirkete yer raporunun ayrıntılı incelenmesine alındığını bildirmiştir. Bu

³⁶⁴<http://ria.ru/economy/20090806/179991677.html#ixzz3XUepPPDS> (erişim tarihi: 7 Ocak 2017).

³⁶⁵<http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi> (erişim tarihi: 7 Ocak 2017).

³⁶⁶http://www.conventions.ru/view_base.php?id=2151 (erişim tarihi: 7 Ocak 2017).

³⁶⁷<http://www.akkunpp.com/istoriya-proekta> (erişim tarihi: 7 Ocak 2017).

³⁶⁸<http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi> (erişim tarihi: 7 Ocak 2017).

³⁶⁹<http://www.rosatom.ru/investor/projects/> (erişim tarihi: 7 Ocak 2017).

sözleşmeyle toplam 4.800 MW gücüne sahip olacak VVER-1200 tipi üzerine yapılacak dört üniteli bir nükleer santralin kurulması planlanmaktadır.³⁷⁰

2012 yılında stres-testlerinin ilk aşaması tamamlanmıştır. Araştırmaların sonuçları TAEK'in 'Stress Tests National Report of Turkey' adlı raporunda yayınlanmış ve Avrupa Komisyonu'na sunulmuştur.³⁷¹ 2013 yılında araştırmalar devam etmiştir. Sonuçları ise TAEK'in 2013 Yılı Faaliyet Raporu'nda yer almış ve Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığına sunulmuştur. Bu raporda; yapılacak nükleer santralin bölgenin çevresi ve turizm gibi önemli alanlara olan etkileri açıklanmıştır.³⁷² 1 Aralık 2014 tarihinde Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından, Akkuyu NGS inşaat projesi ile ilgili "Çevre Etki Değerlendirme" Raporuna yönelik olumlu karar verilmiştir.³⁷³ Raporun onaylanması, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Putin'in Türkiye'yi resmi ziyaretine denk gelmiştir. Görüşmeler sırasında Akkuyu Projesi de dile getirilmiş ve inşasının başlaması için tarih olarak 2015 yılı planlanmıştır.³⁷⁴

14 Nisan 2015 tarihinde ise Akkuyu Nükleer Güç Santrali İnşaat Projesi Deniz Hidroteknik Yapılarının Temel Atma Töreni gerçekleştirilmiştir. Rosatom, santralin 4 ünitesinden ilkinin 2020 yılında işletmeye alınmasını planlamıştır. Ancak 2015 yılında 2 ülke arasında yaşanan uçak krizinden dolayı Akkuyu Projesi askıya alınmış ve neredeyse 2 yıl boyunca hiç bir gelişme yaşanmamıştır.³⁷⁵

19 Nisan 2016'da Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, AB'nin uyguladığı baskılara rağmen Türkiye'nin Akkuyu Projesi'nden vazgeçmeyi düşünmediğini belirtmiştir. Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin normalleşme sürecinin başlamasıyla, nükleer santral projesi tekrardan gündeme gelmiştir. Ağustos 2016'da Putin ile Erdoğan Akkuyu Projesi'nin yenilenmesine karar vermişlerdir.³⁷⁶

9 Şubat 2017 tarihinde TAEK tarafından, Akkuyu NGS Saha Parametreleri Raporuna inşaat lisansı alabilmek için şart olan onay verilmiştir. Haziran ayında EPDK, Akkuyu Nükleer A.Ş.'ye 15 Haziran 2066 tarihine kadar (toplam 49 yıl vadeli) geçerli olmak üzere Elektrik Üretim Lisansı vermiştir. Aynı yıl Ekimin 20'sinde TAEK, AKKUYU NÜKLEER A.Ş. tarafından nükleer santralin inşasına ilişkin "Sınırlı Çalışma İzni" vermiştir. 2018 Mart'ınının

³⁷⁰<http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji>(erişim tarihi: 7 Ocak 2017).

³⁷¹<http://www.taek.gov.tr/en/institutional/akkuyu-nuclear-power-plant.html>(erişim tarihi: 8 Mayıs 2018).

³⁷² Strateji Geliştirme Müdürlüğü, Türkiye Atom Enerjisi Kurumu, 2014: 51-53.

³⁷³<http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi>(erişim tarihi: 8 Mayıs 2018).

³⁷⁴<http://vostexpress.org/zapusk-pervoy-atomnoy-elektrostantsii-v-turtsii-otsrochili-do-2022-goda-novosti-turtsii/>(erişim tarihi: 8 Mayıs 2018).

³⁷⁵<http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi>(erişim tarihi: 8 Mayıs 2018).

³⁷⁶<http://kremlin.ru/events/president/news/52673>(erişim tarihi: 8 Mayıs 2018).

sonunda Mersin ilinde bulunan Gülnar Belediyesi İdaresi tarafından, Akkuyu nükleer güç santrali projesi çerçevesinde yapılacak reaktör binasındaki birinci ünitenin inşaatına ilişkin “İnşaat Lisansı” verilmiş, AKKUYU NÜKLEER A.Ş. ise stratejik yatırım statüsünü almıştır.³⁷⁷

2 Nisan 2018’de TAEK, Akkuyu nükleer güç santralının 1’inci ünitesinin inşası için “İnşaat Lisansı” vermiştir. Ertesi gün, 3 Nisan 2018 tarihinde Mersin ilindeki Gülnar ilçesinde yer alan Akkuyu NGS’nin sahasında temelin atılma töreni düzenlenmiştir. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya liderlerinin sözkonusu olan törene katılımı video konferans yoluyla gerçekleştirilmiştir.³⁷⁸

Vladimir Putin, tören çerçevesinde yaptığı konuşmada;

“2023 yılında Akkuyu Nükleer Güç Santrali’nin ilk güç ünitesinin devreye alınması planlanmaktadır. Santralin inşaatı kapsamındaki birçok sipariş Türkiye’den talep edilecek. Akkuyu Nükleer Güç Santrali projesi sayesinde hem Türkiye’de hem de Rusya’da yeni, modern ve yüksek maaşlı istihdam imkânları sağlanacak, bilim ve teknoloji potansiyeli yükselecektir. İnşaatta gelişmiş mühendislik çözümleri uygulanacak, güvenilir ve ekonomik açıdan verimli teknolojiler kullanılacaktır. Güvenlik standartları en yüksek seviyede olacak ve projemiz çevre dostu olacaktır. 2023 yılında yüksek teknolojik tesis olan bu nükleer güç santralinde üretilen elektriğin getireceği faydanın, tüm Türkiye’de hissedileceğinden eminim.”

ifadelerini kullanmıştır.

Projenin özelliklerinden biri; onun temelinde ‘Yap – Yönet – Sömür’ ilkesinin yatmasıdır. Rusya’nın önce nükleer santralin inşasına yatırım yapması, sonrasında ise bu santralin ürettiği enerjiyi uzun vadeli anlaşmalara göre Türkiye’ye satması ‘Yap – Yönet – Sömür’ prensibinin temel fikridir.³⁷⁹ Bu sistem her iki taraf için avantajlı olarak kabul edilmiştir. Akkuyu Projesi Rusya açısından verimli bir yatırımdır. Çünkü enerji sektörü hep arzı olan ve kârı yüksek bir alandır. Türkiye ile imzalanan uzun vadeli nükleer enerji satın alma anlaşmaları Rusya için projenin inşası sürecinde ortaya çıkan masrafların karşılanacağını garanti altına almaktadır. Türkiye Cumhuriyeti için avantajlı olan yön ise bu ülkenin yatırım yapmadan, aynı zamanda enerji Türkiye topraklarında üretildiği için sevkiyat masrafı da olmadan, ülkenin ihtiyacı olan enerjiyi alabilmektir.

³⁷⁷<http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi><http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi>(erişim tarihi: 8 Mayıs 2018).

³⁷⁸<http://www.akkunpp.com/akkuyu-nukleer-guc-santralinin-temeli-rusya-federasyonu-devlet-baskani-ve-turkiye-cumhuriyeti-cumhurbaskaninin-tatildi-gi-torene-atildi/update><http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi>(erişim tarihi: 8 Mayıs 2018).

³⁷⁹<http://www.rosatom.ru/investor/projects/><http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi>(erişim tarihi: 8 Mayıs 2018).

Santralin maliyeti 20 milyar dolar olarak açıklanmıştır. Buna karşılık olarak da TBMM onayından geçirilen anlaşmada, nükleer santralin ilk 2 ünitesi için üretiminin %70'inin, diğer 2 ünite için ise üretimin %30'unun 15 yıl süre ile satın alınma garantisi verilmektedir. Verilen satın alma garantisi 12,35-15,33 sent/kW fiyat içermektedir. Bazı enerji uzmanları bu fiyatın gereksiz yere yüksek olduğunu tartışmaktadır.³⁸⁰

Bu şekilde, 2010'lu yıllarda Türkiye'de ilk nükleer santrali olacak Akkuyu Projesi, Rusya ile Türkiye arasında enerji işbirliğinin en önemli noktalardan biri olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti açısından bu proje sadece alternatif bir enerji kaynağı sağlayacak bir proje değil, aynı zamanda ülkenin bilimsel gelişimine katkı olacak, yabancı yatırımlara yol açacak, yeni iş yerleri yaratacak ve Türk müteahhit şirketlerinin inşaat sürecine katılmalarını sağlayacak bir projedir.

Ayrıca, nükleer enerji sektöründe onaylanan bu anlaşmalar, iki ülke arasındaki eğitim ve bilim alanlarındaki işbirliğine katkı sağlamıştır. 2014 yılından itibaren Türk öğrenciler Rusya üniversitelerinde nükleer enerji mühendisliği eğitimi almaktadır. Nisan 2018'de ise Rusya'da Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nde görev yapmak için eğitim gören ilk Türk uzmanlara yükseköğretim diplomaları verilmiştir.³⁸¹

Rusya Akkuyu Projesinin aşırı masraflı olmasına rağmen projenin yapılan yatırımların sermayesini karşılayabileceğine inanmaktadır. Önceden yapılan hesaplara göre şirketin yıllık gelirinin yaklaşık 4 milyar dolar olması, buna göre ise Akkuyu Projesi'ne yapılan masrafların projenin planlandığı 60 yıllık işletme ömrünün ilk 18 yılında geri ödenmesi beklenmektedir.³⁸² Bu yüzden, Türkiye ile bu yeni sektörde kurulan işbirliği Rusya Federasyonu açısından da verimli ve perspektifli olarak görünmektedir.

Ancak Rus kamuoyuna bakıldığında Akkuyu Projesinin çok farklı bir imajı olduğu ortaya çıkmaktadır. 147 milyonluk nüfusunu 20 milyonu (bazı uzmanlara göre 36 milyonu, yani %25'i)³⁸³ fakir olan, asgari ücreti 177 dolar (2017'de Türkiye'de 515 dolar iken) olup asgari geçim düzeyinden daha az bir maaş alan Rus toplumu 22 milyar dolardan fazla masraf çıkaracak ve tamamen Rusya devlet hazinesinden ödenecek ve yabancı ülkede yapılacak bu projeyi olumsuz karşılamıştır. 4 milyon işsiz nüfusu olan Rusya'nın, projenin 22 milyar dolarlık bütçesinin en az %25'ini çoğunlukla Türk vatandaşlarının çalışacağı yeni işyerlerinin

³⁸⁰ Pamir, 2016: 423.

³⁸¹ <http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi><http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi>(erişim tarihi: 8 Mayıs 2018).

³⁸² <http://www.rosatom.ru/investor/projects/><http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi>(erişim tarihi: 8 Mayıs 2018).

³⁸³ <https://www.gazeta.ru/business/2018/05/09/11745109.shtml?updated> (erişim tarihi: 20 Temmuz 2018.)

yaratılmasına verileceğini belirtmesi de kamuoyunda tartışmalara yol açmıştır. Ayrıca, bazı atom uzmanları Akkuyu sermayesinin geri ödemesinin planlanan 18 sene içerisinde değil, en iyi halde 33 sene içerisinde mümkün olacağını belirtmektedirler. Uzmanlar, ayrıca, 60 sene ömrü olan bu nükleer istasyonun durdurulması ve Akkuyu sahasının ‘yeşil alan’a çevrilmesinin Rusya için santralin inşa masrafı kadar yüksek bir bütçeyi gerektirebileceğini vurgulamaktadırlar. Bunun yanısıra kamuoyu, anlaşmaya göre Rus tarafı kaza durumunda olası olan tazminatlar veya radyoaktif kalıntıların gömülmesi gibi neredeyse bütün sorumlulukları taşıırken Türk tarafı Akkuyu projesinin işletilmesini kenardan izleyeceği görüşündedir.³⁸⁴ Bu anlamda Türkiye Rusya’ya karşı herhangi bir maddi sorumluluk taşımamakta ve bu yüzden projenin herhangi bir sebepten dolayı gerçekleştirilememesi veya tamamlandı bile santralin işletilemediği takdirde Rusya yaptığı bütün yatırımları kaybetme riski taşımaktadır. Bu durumda sormamız gereken soru şudur: Rusya’nın Türkiye topraklarında Akkuyu Projesini gerçekleştirmesinin asıl amacı nedir?

Rusya’nın Akkuyu’yu siyasi bir koz olarak kullanabileceğini söyleyebiliriz. Enerjiye ihtiyacı olan Türkiye zaten Rusya’ya bağımlı durumdadır. Bu da Rusya’nın işine gelmekte ve Akkuyu bu bağımlılığın yeni bir unsuru konumundadır. Türk enerji uzmanı Necdet Pamir Rusya’nın Akkuyu inşasının çıkarları konusunda açıklama yaparken, Akkuyu nükleer santralının Rusya için stratejik bir nokta olabileceğini tahmin etmiştir: *“Türkiye bir NATO üyesidir ve sen (Rusya, - yazar notu) onun toprağında Nükleer tesisi kuruyorsun. Bir yandan Kıbrıs’a ve Orta Doğu’ya yakın olacak. Diğer yandan ise Suriye’deki Tartus ve Lazkiye Rus üslerine yakındır. Orada Rus nükleer denizaltıları var, Akkuyu’da nükleer malzemeleri olacaktır.”*³⁸⁵

Diğer yandan Rusya, uluslararası atom arenasındaki ününü korumak için Türkiye’de yapılacak ilk nükleer santralin sahibi olmak ister. Özellikle 2013 yılında Sinop’ta yapılacak Türkiye’nin ikinci nükleer santrali Türk-Japon-Fransa ortaklı Sinop Nükleer Santrali Projesin onaylandıktan sonra Akkuyu Projesi Rusya için vazgeçilmez bir proje konumuna gelmiştir.³⁸⁶ Yine her sene Rusya’ya giden onlarca öğrenci ülkenin yumuşak gücünü oluşturmaktadır.

Türkiye’de ilk nükleer deneyim olacak olan Akkuyu Projesi, tıpkı 20. yüzyılda iki ülke arasındaki ilişkilerde dönüm noktası olan Mavi Akım Projesi’nde olduğu gibi, her ne kadar çevre ve insan güvenliği gibi bazı konularda çelişkili olsa da, hem Türkiye hem de Rusya için büyük bir anlam taşımaktadır. Türk-Rus enerji işbirliğine yeni boyut kazandıran bu proje ülkeler arasındaki

³⁸⁴<http://www.rosbalt.ru/blogs/2017/05/16/1615148.html> (erişim tarihi: 20 Temmuz 2018.)

³⁸⁵Necdet Pamir ile yazarın mülakatı, 26.10.2018, ODTÜ Mezunlar Derneği Vişnelik Tesisleri, Ankara.

³⁸⁶2018 yılında Sinop NGS Projesi Japonya’nın projeden ayrılma niyetinden dolayı askıya girmiştir.

güvenin artmasını, aynı zamanda bilimsel ve kültürel gelişimi sağlamaktadır. Bu da ileride Türk-Rus enerji işbirliğini zirveye getirecek Türk Akımı Projesi sürecinde önemli bir rol oynayacaktır.

Bunların yanısıra, Türkiye'nin her geçen gün artan elektrik talebinin karşılanması, aynı zamanda ithalat bağımlılığının yarattığı risklerin azalması için 2023'e kadar toplam 2 nükleer santralin işletmeye açılması ve 3'üncüNGS'nin inşasına başlatılması planlanmıştır.³⁸⁷ Türkiye'nin 2'inciNGS projesi Japonya ile planlanmaktadır. Sinop Nükleer Güç Santrali olacak bu santral için 2013 yılındaTürk ve Japon hükümetleri arasında nükleer santral inşası ve bu alanda işbirliğine yönelik bir sözleşmeyapılmıştır. Bugün konuyla ilgili çalışmalar devam etmektedir.

3.5. 2014 Kırım Krizi ve Türk Akımı Projesi

2005'te başlayan Rusya-Ukrayna ilişkilerindeki gerginlik 2014 yılında zirveye ulaşmış ve Avrupa'da yeni bir enerji krizinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Aslına bakılırsa, bazı siyaset uzmanları Ukrayna'nın kendi jeopolitik konumu açısından çok büyük öneme sahip olmadığını söylemektedir. Örneğin; Rus siyaset bilimci Aleksandr Dugin, Ukrayna'nın yüzölçümü açısından büyük bir ülke olduğunu ancak bir devlet olarak evrensel düzeyde özel coğrafi alan ve etnik özgürlük olarak herhangi bir jeopolitik anlamı bulunmadığını belirtmektedir. Bugünkü uluslararası arenada baş rolleri oynayan Rusya ve Avrupa ülkeleri arasındaki stratejik konumda bulunması Ukrayna için büyük önem taşımaktadır. Ayrıca Ruslar, Ukrayna'yı geçiş bölgesi ve stratejik açıdan Avrupa ile Rusya arasındaki bir tampon bölge olarak görmektedir. Bu yüzden Ukrayna'nın ABD öncülüğündeki Batılı ülkelerin etki alanına girmesi Rusya için ciddi tehdit yaratmaktadır. Bunun yanısıra Ukrayna, SSCB'nin yıkılışının hemen ardından dünyanın üçüncü büyük nükleer silah stoğuna ve Rusya'dan sonra Avrupa'daki en büyük konvansiyonel orduya sahip olmuştur. Nüfus açısından ise Ukrayna, iki genel gruba ayrılmaktadır. Buna göre; Katolik Ukraynalıların yoğunlukla yaşadığı Batı Ukrayna kendini Rusya'dan tamamen farklı ve Avrupa'ya yakın görmekte, Ortodoks ve tarihte Rusya ile daha yakın ilişkilere sahip olan etnik Rusların çoğunlukta olduğu Doğu Ukrayna ise ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan kendini Rusya'ya yakın hissetmektedir. Ruslar ise Ukrayna'yı ayrı bir halk olarak görmemektedir.³⁸⁸ Nitekim kimlik faktörü 2014 yılında meydana gelen Kırım meselesinde çözümleyici etmen konumunda bulunacaktır.

³⁸⁷ <http://www.rosatom.ru/investor/projects/http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi>(erişim tarihi: 8 Mayıs 2018).

³⁸⁸ Sapmaz, 2018: 188-190.

20. yüzyılda Rusya ile Ukrayna arasında mevcut olan sorunların en önemlilerinden biri SSCB Karadeniz Filosu'nun paylaşımı ve nüfusunun %60'ını Rusların oluşturduğu (Ukraynalıların oranı %24 iken) Kırım'ın hukuki statüsüydü.³⁸⁹

1990'larda ortaya çıkan Sivastopol'daki Rus Karadeniz Filosu konusunda nihai anlaşma, 28 Mayıs 1997 tarihinde Ukrayna Başbakanı Pavlo Lazarenko ile Rusya Başbakanı Viktor Çernomyrdin arasında imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Rusya, Sivastopol ve çevresini deniz üssü olarak kullanmak amacıyla 2017 yılına kadar (toplam yirmi yıl süre ile) yıllık 97,75 milyon dolar bedelle kiralamıştır.³⁹⁰ İlerleyen zamanlarda ise, 2010 yılında Rusya yanlısı olan Yanukoviç'in Ukrayna'daki cumhurbaşkanı seçimlerini kazanmasından sonra, iki ülke arasında yaşanan yakınlaşma kapsamında Rusya'nın Karadeniz'deki filosunun Sivastopol'daki varlığı 25 yıl daha (2042 yılına kadar) uzatılmıştır. Bu şekilde Rusya Federasyonu Karadeniz'de uzun süreli varlığını sağlamıştır. Ukrayna ise yeni anlaşma çerçevesinde Rusya'dan ithal ettiği doğal gazın fiyatında %30 indirimden faydalanmıştır.³⁹¹

Ukrayna Devlet Başkanı Yanukoviç, 2013 yılında AB Ortaklık Anlaşması'nı imzalamaktan vazgeçince ve RF ile yakın ilişkiler kurmaya başlayınca yeni bir halk hareketiyle karşılaşmıştır. 21 Kasım 2013 tarihi itibarıyla Kiev'de Bağımsızlık Meydanı'nda Batı yanlısı göstericiler tarafından başlatılan ve 'Maidan' olarak adlandırılan protestolar, kısa bir sürede Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü tehlikeye atacak boyutlara ulaşmıştır.³⁹²

2014 Şubat sonunda Ukrayna'da, Kasım 2013'te ortaya çıkan siyasi krizde halen bir çözüm bulunamamıştır. 24 Şubat'ta Yanukoviç, 'barışçıl vatandaşların toplu ölümüne neden olma' suçlamasıyla ve ardından gelen tutuklama emrinin çıkarılmasıyla karşılaşmış ve Kiev'den ayrılmak zorunda kalmıştır. 27 Şubat tarihinde Ukrayna'da yeni hükümet kurulmuş, başbakanlık görevine ise Anavatan Partisi Lideri Arseni Yatsenyuk atanmıştır.³⁹³

Bu gelişmelerin yanısıra Ukrayna'da Azınlık Diller Yasasının iptal edilerek Rusça'nın resmi dil olmaktan çıkarılması, Moskova'nın harekete geçmesine neden olmuştur. Rusya Devlet Başkanı Putin, 18 Mart 2014 tarihinde (Kırım'ın Rusya Federasyonu'na ilhakına yönelik anlaşmanın imzalandığı gün) yaptığı konuşmada Ukrayna'da meydana gelen gelişmelerin

³⁸⁹ Ozcan, 2015: 77-78.

³⁹⁰ Sapmaz, 2018: 192.

³⁹¹ <https://www.nato.int/docu/review/2014/NATO-Energy-security-running-on-empty/Ukrainian-conflict-Russia-annexation-of-Crimea/RU/index.htm>(erişim tarihi: 19 Mayıs 2018).

³⁹² https://www.bbc.com/russian/international/2014/11/141120_euromaidan_kiev_anniversary(erişim tarihi: 19 Mayıs 2018).

³⁹³ Sapmaz, 2018: 197.

anayasal olmadığını vurgulamış, Rusya lideri aynı zamanda Ukrayna'nın NATO'ya katılma niyetinde olduğunu belirtmiştir. Putin, NATO donanmasının Kırım ve Sivastopol'da bulunmasının Rusya için kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir.³⁹⁴

Kırım krizi tam anlamıyla 26 Şubat 2014'te Rus ve Ukrayna yanlısı göstericilerin Simferopol'daki parlamento binası önünde çatışmalarıyla başlamıştır. Burada 1997 yılında Rusya ile Ukrayna arasında imzalanan Karadeniz filosuna ilişkin anlaşma büyük rol oynamıştır. Anlaşmaya göre, Sovyetlerden kalan ve Kırım yarımadasında bulunan Karadeniz filosu Rusya ile Ukrayna arasında sırasıyla %81.7 ve %18.3 olarak bölünmesi; aynı zamanda Rusya'nın Sevastopol'daki deniz üssü kullanma hakkı ile birlikte Ukrayna toprakları olan Kırım yarımadasında toplam 25 bin Rus askerinin ve bazı askeri donatımın bulunma imkanı öngörülmüştür.³⁹⁵ 27 Şubat 2014'te armasız yeşil kamufleli uniformaları giydikleri için 'yeşil adamlar' olarak adlandırılan askerler ateş açmadan Kırım Parlamentosu ve başbakanlık binasını kontrol altına almışlardır. Silahlı olmalarına ve basın dahil hiç kimse ile muhatap olmamalarına rağmen herkese oldukça terbiyeli davrandıkları için yerel halk bu askerler için 'Kibar adamlar' ifadesini kullanmıştır. İlk başta Rusya 'Yeşil adamların' Rus askerleri olduklarını inkar etmiş, ancak Kırım referandumunun gerçekleştirilmesinden sonra Putin yaptığı açıklamada Kırım yarımadasındaki insanların referanduma güvenli bir şekilde katılma imkanını sağlamak amacıyla Rus askerlerinin müdahale ettiğini tasdik etmiştir.³⁹⁶

Aynı gün, 27 Şubat 2014 tarihinde Kırım Parlamentosu Ukrayna'dan ayrılma ve Rusya Federasyonu'na bağlanma konusunda 25 Mayıs 2014'ta referanduma gitme kararı almıştır. İlerleyen günlerde Rus yanlısı milisler Sivastopol ile Simferopol arasındaki yolu tutup güvenlik noktaları oluşturmuşlar ve bu şekilde Kırım'ı Ukrayna'dan ayırmışlardır. 11 Mart 2014 tarihinde Kırım Parlamentosu tek taraflı olarak yarımadaının Ukrayna'dan bağımsızlığını ilan etmiş ve Rusya'ya bağlanmaya ilişkin referandumun 16 Mart tarihine çekildiğini belirtmiştir.³⁹⁷

Referandum sırasında yapılan oylamanın sonucu Kırım şehrinde %96,77, Sivastopol şehrinde ise %95,6 oranlarında Rusya'nın bir parçası olma yönünde oy kullanılması olmuştur. Oyların hesaplanmasından hemen sonra Kırım'daki parlamento resmen Rusya'ya bağlanma talebini sunmuştur. 18 Mart'ta ise Kremlin Sarayı'nın Georgiyevski salonunda Kırım'ın Rusya Federasyonu'na ilhakını kabul eden anlaşma imzalanmıştır. 21 Mart 2014 tarihinde ise Rus

³⁹⁴<http://kremlin.ru/events/president/news/20603>(erişim tarihi: 19 Mayıs 2018).

³⁹⁵<http://www.kchf.ru/history/dogovor/dogovor.htm> (erişim tarihi: 19 Mayıs 2018).

³⁹⁶Sapmaz, 2018: 198.

³⁹⁷Sapmaz, 2018: 199.

Parlamentosu'nun anlaşmayı onaylamasıyla Kırım Cumhuriyeti ve federal şehir statüsü ile Sivastopol, Rusya'nın sırasıyla 84 ve 85'inci federal birimleri olmuştur.³⁹⁸

Putin, RF'nin Kırım'a karşı gerçekleştirdiği askeri harekâtın amacını 'Kırım: Eve Dönüş' belgesinde şöyle açıklamıştır: "Amacımız Kırım'i ilhak yoluyla almak değil, halka nasıl bir yaşam istediklerini ifade etme olanağı sunmaktır."³⁹⁹ Ancak Kırım'da 16 Mart 2014 tarihinde gerçekleştirilen referandum uluslararası hukuka uygun olmamakla birlikte hem Kırım hem de Ukrayna Cumhuriyeti Anayasalarına aykırıdır. Ukrayna Anayasası, devletin sınırlarının değişiminin ancak tüm halkın katılacağı referandum ile gerçekleşmesini mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla, hem Ukrayna hükümeti hem de Ukrayna Yüksek Mahkemesi, Kırım'da gerçekleştirilen referanduma karşı çıkmış ve bunun hukuka aykırı olduğunu belirtmiştir. Batılı ülkeler Rusya'yı Ukrayna'nın toprak bütünlüğü ihlal etmekle suçlamış ve yaptırımlarla tehdit etmişlerdir. Buna karşın ise Putin Kosova olayını hatırlatmış ve yaptığı açıklamada: "Kosova'nın NATO birliklerinin işgali sonucunda ilhak edildiğini neden söylemiyorsunuz? Böyle demiyorsunuz. Kosovalıların kendi kaderlerini tayin ettiğinden bahsediyorsunuz. Kosovalılar bunu sadece parlamentonun kararıyla yaptı, ancak Kırımlılar referandumla." diye söylemiştir.⁴⁰⁰ Bu şekilde Rusya, daha önce BM'nin Kosova'nın Sırbistan'dan ayrılması için hazırlamış olduğu bildiriye atıfta bulunan Kırım'ın, bu koşulların kendisi için sağlanmasını talep ettiğini vurgulamıştır. Bugün Rusya'nın Kırım'ı kendi topraklarına katmasıyla Batı ülkelerinin bu ülkeye uyguladıkları yaptırımlar halen devam etmektedir.

Nisan 2014'te Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Avrupa liderlerine açık bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Rus lideri, Avrupa'yı Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan siyasi kriz çerçevesinde yeni enerji krizinin ortaya çıkma ve Ukrayna üzerinden transit edilen Rus doğal gazının sevkiyatının kesilme olasılığı konusunda uyarmıştır. Kırım Krizi ve Batının 16 Mart'taki referandumunu tanımaması esnasında Moskova, 2014 yılında Ukrayna'ya teslim edilecek doğal gazın önceden ödenmesi yapılmadığı takdirde Rus doğal gaz sevkiyatının kesileceğini belirtmiştir (2006 krizinden sonra üçüncü kere olacaktır). 2013 yılında Gazprom, Avrupa ülkelerine Ukrayna topraklarından geçen boru hatları ile yaklaşık 86 milyar metreküp doğal gaz ihraç etmiştir.

³⁹⁸<http://kremlin.ru/events/president/news/20605> (erişim tarihi: 19 Mayıs 2018).

³⁹⁹<https://www.youtube.com/watch?v=t42-71RpRgI> (erişim tarihi: 07 Ocak 2019).

⁴⁰⁰<http://kremlin.ru/events/president/news/57675> (erişim tarihi: 19 Mayıs 2018).

Dolayısıyla, AB'nin Rusya'ya karşılıklı mektubunda Rusya'nın gelirlerinin yarısının Rus enerji kaynaklarının ihracatı ile karşılanması vurgulanmıştır.⁴⁰¹

Nisan 2014'te Gazprom, Ukrayna'ya doğal gazın yeni fiyatını sunmuştur. Buna göre Rus doğal gazın fiyatı, 2013 yılında bin metreküp için istenilen 268,5 dolardan 2014'te 485 dolara çıkarılmıştır. Ukrayna ise sunulan yeni ücretin adaletsiz, diğer Avrupa ülkelerine göre gereksiz yüksek ve o yüzden kabullenilmez olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ukrayna, Gazprom'a olan 2,2 milyar dolar borcunu ancak Rus doğal gazının fiyatının Kasım 2013'te imzalanan anlaşmaya göre tarafların (Maidan sırasında iktidardan düşürülen Yanukoviç ile Rus lideri Putin) anlaşığı 268,5 dolar/bin metreküp fiyatına döndüğü dönmesi durumunda ödeyeceğini açıklamıştır. Avrupa Komisyonu da Ukrayna'ya sunulan gaz fiyatını eleştirmiş ve Gazprom'a Avrupa enerji piyasasında Rus doğal gazının fiyat politikasını eşit bir şekilde uygulama çağrısında bulunmuştur.⁴⁰²

Rusya'nın Kırım'ı ilhakının ardından NATO ülkeleri dışişleri bakanları, Nisan 2014 toplantısında, 'Kırım'ı işgal ve ilhak ettiği' gerekçesiyle Rusya ile askeri ve sivil tüm ilişkileri askıya almıştır. NATO Rusya'nın Kırım'ı yasadışı askeri müdahale sonucu ele geçirmesi karşısında savunmayı güçlendirmeyi kararlaştırarak, Doğu Avrupa'daki müttefiklerin güvenliğinin garanti altında olduğunu bildirmiştir. ABD Dışişleri Bakanı John Kerri: 'Rusya'nın Kırım'ı topraklarına katmasının yasal olduğu görüşünü tamamen reddediyoruz. Rusya'nın Ukrayna sınırına daha önce hiç görülmemiş sayıda asker yığarak korkutma ve sindirme taktiği uygulamasına karşı çıkıyoruz' açıklamasında bulunmuştur. Aynı zamanda, toplantıda NATO ülkelerinin Ukrayna'yı üye yapmak gibi bir amacının olmadığı ve hatta bunun mümkün görülmediği belirtilmiştir. NATO Genel Sekreteri Rusya'ya; "Kırım'ı ilhakına son verme, Ukrayna'nın doğusundaki birliklerini geri çekme ve bölgede Rusya yanlısı ayrılıkçılara silah akışını kesme" çağrısında bulunmuştur.⁴⁰³

Bu şekilde Kırım'ın Rusya'ya dahil edilmesi sonucunda, Avrupa Birliği ülkeleri, Rusya ile bütün ilişkileri askıya alıp bu ülkeye karşı yaptırım uygulamaya başlamıştır. 2014'te ortaya çıkan Amerika ve Avrupa Birliği tarafından Rusya'ya karşı uygulanan yaptırım listesi sürekli bir şekilde genişletilmiştir. Temmuz 2014'te dönemin ABD Başkanı Barack Obama ihracat kredisini

⁴⁰¹<https://www.nato.int/docu/review/2014/NATO-Energy-security-running-on-empty/Ukrainian-conflict-Russia-annexation-of-Crimea/RU/index.htm>(erişim tarihi: 19 Mayıs 2018).

⁴⁰²<https://www.nato.int/docu/review/2014/NATO-Energy-security-running-on-empty/Ukrainian-conflict-Russia-annexation-of-Crimea/RU/index.htm>(erişim tarihi: 19 Mayıs 2018).

⁴⁰³ Caşın ve Derman, 2016: 370-372.

de askıya aldığını belirterek; Rusya'nın ekonomisinin yaptırımlar sonrası dönemde “daha büyük bir darbe alacağını” söylemiştir. 2014 yılında Batı'nın Rusya'ya uyguladığı yaptırımlar kapsamında pek çok Rus devlet adamı ve işadınının Avrupa'ya ve ABD'ye girişi yasaklanmış, ayrıca mal varlıkları da dondurulmuştur. Krizin en büyük etkilerinden biri ise Güney Akım Projesinin önce askıya alınması, 2014 sonunda ise resmen iptal olmasıdır.⁴⁰⁴

Batı dünyası enerji ithalatını çeşitlendirme ve Rus gazına bağımlılığını azaltmaya yönelik bütün çabalarına rağmen, bu dönemde Rusya hala Avrupa'ya enerji ürünleri sağlayan birincil ülke konumundadır. Bu yüzden Avrupa'nın Rusya'ya enerji bağımlılığı, Avrupa'nın Kırım krizi üzerinde tutumunu etkileyen önemli bir faktör olmuştur. Yine 2016 yılında AB ülkeleri toplam %34 oranında Rus doğal gazına bağımlıdır (Şekil 3.4).

Şekil 3.4 Avrupa'nın Rusya'ya Enerji Bağımlılığı(2016)⁴⁰⁵

Askıya alınan Güney Akım Projesinde asıl kopma noktası 1 Aralık 2014 tarihinde Putin'in Türkiye'ye resmi bir ziyaret çerçevesinde gerçekleşen görüşmeler esnasında Güney Akım projesinin iptal edildiğini açıklaması ve Türkiye ile Rusya arasında yeni bir proje anlaşmasının imzalanması ile yaşanmıştır. 'Türk Akımı' olarak adlandırılacak yeni doğal gaz boru hattı proje anlaşması, ertesi gün 2 Aralık 2014'te Gazprom Başkanı Aleksey Miller ile Botas

⁴⁰⁴Ozcan, 2015: 79.

⁴⁰⁵<http://www.energystate.ru/>(erişim tarihi: 07 Ocak 2019).

Petroleum Pipeline Corporation Başkanı Mehmet Konuk arasında imzalanmıştır.⁴⁰⁶ Bu şekilde Aralık 2014'te Moskova, Ukrayna topraklarını kullanmadan Türkiye'ye yeni bir hat inşa edeceğini açıklamasıyla AB'ye siyasi bir mesaj vermiştir. İki ülke arasında imzalanan yeni projenin detayları ise Ocak 2015'te açıklanmaya başlamıştır. Buna göre yeni boru hattının kapasitesinin (aynı Güney Akım Projesininki gibi) 63 milyar metreküp olması öngörülmüştür. Bu 63 milyar metreküp doğal gazın 14 milyar metreküpü ile o zamana kadar Batı Hattı ile karşılanan Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacını, kalan yaklaşık 50 milyar metreküpü ile ise Avrupa ülkelerinin ihtiyacının karşılanması planlanmıştır. Doğal gazın ilk sevkiyatı ise 2016 Aralık ayına hedeflenmiştir. İlerleyen zamanda Avrupa'da talebin yeterince olmaması yüzünden planlanan kapasite 63 milyardan 31,5 milyar metreküpe kadar indirilmiştir.⁴⁰⁷

2015 uçak krizi esnasında Türk Akımı Projesi askıya alınmış ve dolayısıyla uzun süre ilerleyememiştir. Yazın 2016 yılında Türk-Rus ilişkileri normalleşmeye başlamıştır. Eylül 2016'da Gazprom Türk Akımı Projesinin inşasına ilişkin ilk izinleri alabilmiştir. 10 Ekim 2016 tarihinde ise Türk Akımı Projesinin hükümetler arası anlaşması imzalanmıştır. O esnada Aleksey Miller, zaman kaybı yaşanmaması açısından boru hattının eski Güney Akım projesi üzerinden devam ettirilerek 660 kilometre uzunluğunda olacağını açıklamıştır.⁴⁰⁸

Aralık 2016'da Gazprom'un yan kurumu olan South Stream Transport B.V. ile İsviçre'deki Allseas Group S.A. şirketleri arasında Türk Akımı'nın deniz kısmında döşenecek ilk hattının inşasına ilişkin bir kontrat imzalanmıştır. Şubat 2017'de ise şirketler arasında aynı anlaşma projede planlanan ikinci hat için de imzalanmıştır. Boru hattının Karadeniz'deki kısmının inşası 7 Mayıs 2017 tarihinde Rus kıyısında başlamıştır.⁴⁰⁹ 2018 Nisan sonunda ise Gazprom Başkanı Miller, Türk Akımı'nın deniz kısmındaki ilk hattında inşaatın tamamlandığını ve Gazprom'un yeni doğal gaz boru hattının 2019 yılında tamamlanmasını hedeflediğini açıklamıştır.⁴¹⁰

⁴⁰⁶<http://www.gazprom.ru/press/news/2014/december/article208495/> (erişim tarihi: 19 Mayıs 2018).

⁴⁰⁷ Hodaloğulları ve Aydın, 2016: 749.

⁴⁰⁸<http://www.dw.com/tr/putin-t%C3%BCrk-ak%C4%B1m%C4%B1-ile-ilgili-anla%C5%9Fmay%C4%B1-imzalad%C4%B1/a-37449456> (erişim tarihi: 20 Mayıs 2018).

⁴⁰⁹<http://www.gazprom.ru/about/production/projects/pipelines/built/turk-stream/> (erişim tarihi: 20 Mayıs 2018).

⁴¹⁰<https://teknoblog.ru/2018/05/01/88999> (erişim tarihi: 20 Mayıs 2018).

Karadeniz'in iki kilometreyi aşan derinliğinde döşenmiş paralel iki hattın oluşan Türk Akımı Boru Hattı sisteminin açık deniz kısmı Gazprom tarafından inşa edilecektir. Yapılacak olan iki boru hattı Rusya kıyısında bulunan Anapa kenti yakınlarında deniz altına incek, böylece Karadeniz altından 930 km geçerek İstanbul'a 100 km mesafedeki Kıyıköy'den çıkacaktır. Kıyıköy'den ise Türk Akımı, Lüleburgaz köyünde yeni kurulacak bir yeraltı boru hattı ile uzayıp oradaki mevcut doğal gaz ağına bağlanacaktır. Boru hattının güzergahı Lüleburgaz'dan Avrupa sınırına devam edecektir (Şekil 3.5).⁴¹¹

Şekil 3.5 Türk Akımı Proje Güzergahı⁴¹²

2014 Kırım krizi ardından gelen Güney Akım Projesinin iptali, AB'ye yaklaşık 2,5 milyar avro zarara neden olmuştur. En büyük zararı ise İtalyan Eni ve Alman Europipe şirketleri görmüştür. Bu bağlamda Moskova'nın Türkiye üzerinden geçecek alternatif bir boru hattı döneceğini açıklaması Avrupalı uzmanlar tarafından 'Avrupa'ya karşı bir doğal gaz savaşı' olarak nitelendirilmiştir. Büyük Britanya gazetesi 'The Times', Rusya'nın Avrupa ile kurulan planı iptal ederek yeni imzalanan Türk-Rus anlaşması ile bu ülke ile olan ilişkilerini daha da

⁴¹¹ <http://turkstream.info/tr/project/benefits/>(erişim tarihi: 20 Mayıs 2018).

⁴¹² <http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/built/turk-stream/>(erişim tarihi: 20 Mayıs 2018).

yakınlaştırmak istediğini ve hatta Batı yaptırımları sonrasında Moskova'nın Türkiye'nin önemini daha iyi anladığını ileri sürmüştür.⁴¹³

Nisan 2018'de Gazprom'un başkanı Aleksey Miller, Kuzey Akım-2 ve Türk Akımı doğal gaz boru hatlarının faaliyete geçirilmesinden sonra Ukrayna üzerinden gaz transitinin devam edeceğini ancak ciddi miktarda azalacağını açıklamıştır. Miller "Ukrayna üzerinden gerçekleştirilen gaz transitinin kesilmesinden bahsetmiyoruz. Bitişik devletler var, Avrupa tarafından Ukrayna sınırında olan bölgeler var ve şüphesiz Avrupa'nın bu bölgelerine Ukrayna toprakları üzerinden gerçekleşen doğal gaz sevkiyatı devam edecektir. Fakat şüphesiz ki daha az miktarda. Büyük ihtimalle söz konusu, bu ülke üzerinden geçen gaz transitinin yılda 10-15 milyar metreküpe kadar azalacağıdır." diye konuşmuştur. 2017 yılı sonu verilerine göre, 2017'de Gazprom, Ukrayna üzerinden Avrupa tüketicilerine toplam 93 milyar metreküp doğal gaz ulaştırmıştır.⁴¹⁴

Türk Akımı Projesinin gelişmesi Türkiye'de gerekli altyapının geliştirilmesini ve sektörün modernizasyonunu destekleyecektir. Rusya'nın geniş doğal gaz rezervlerini doğrudan Türkiye'nin doğal gaz dağıtım şebekesine bağlayacak Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı hem Türkiye, hem de Güney ve Güneydoğu Avrupa için güvenilir bir enerji kaynağı sağlayabilecektir. Ayrıca yıllık kapasitesi 31,5 milyar metreküp olan Türk Akımı, Türkiye'nin jeostratejik konumunun önemini artırmasına yardımcı olacaktır.

Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı Projesinin hayata geçirilmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa'ya enerji taşıyan bir koridor olmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda 2014 yılında yaşanan Rusya-Ukrayna krizi, Güney Akımı'nın sonlandırılması ve onun yerine Türk Akımı projesinin temellerinin kurulmasıyla, Türkiye'nin enerji koridoru olma yolunda önünü açmıştır.

3.6. Türk-Rus İlişkilerinde Suriye Meselesi, 2015 Uçak Krizi ve Türk-Rus Enerji İşbirliğine Etkileri

Moskova, Moskova, 2011 yılında Suriye'de iç savaşın ortaya çıkmasından sonra Beşer Esad rejimini destekleyen bir tutum takınmıştır. Rusya Federasyonu 2013 yılında Golan Tepeleri'nde görev yapan Avusturyalı barış gücü askerlerinin yerine Rus askerlerinin yerleştirilmesini teklif etmiştir. Esad rejiminin 2013 yılında kimyasal silah kullandığının iddia

⁴¹³ Ozcan, 2015: 79.

⁴¹⁴ <https://teknoblog.ru/2018/04/04/88341> (erişim tarihi: 20 Mayıs 2018).

edilmesi üzerine ABD Başkanı Obama'nın kimyasal silah kullanma kırmızı çizgisi aşılmış ve Suriye'ye askeri müdahale beklentisi artmıştır. Rusya Federasyonu, 2013 yılından itibaren Suriye'nin elinde bulunan kimyasal silahların yok edilmesinde garantörlük rolü üstlenmiş, 28 Eylül 2013 tarihinde kabul edilen BMGK kararı ile muhtemel ABD askeri müdahalesini önlemiştir. Putin, ABD'nin askeri müdahalesinin söz konusu olduğu ortamda konuyu Rusya'nın veto yetkisine sahip olduğu BMGK'ye taşınmasını sağlayarak başarı kazanmıştır. Bu şekilde 2013'te Moskova, Esad'ın Suriye'de teröristlerle mücadele edildiği retoriğine destek vermiştir.⁴¹⁵

Moskova'nın açıklamalarına göre Suriye'deki durum sadece Orta Doğu'da değil, aynı zamanda Kafkasya ve orta Asya'da istikrarsızlığa ve terör tehdidinde artışa yol açmaktadır. Rus güvenlik uzmanlarına göre Suriye ve Irak'ta büyük kazanım sağlamış IŞİD ile mücadele etmemek yakın dönemde burada tecrübe kazanan teröristlerin Kuzey Kafkasya'ya dönmesi anlamına gelmektedir. 16 Kasım 2015'te Putin, Rus istihbaratının tahminlerine göre 70.000 IŞİD savaşçısından yaklaşık 5000 – 7000'inin Rus ve eski Sovyet coğrafyası kökenli kişilerden oluştuğunu söylemiş ve 'Onların eve dönmeye müsaade edemeyiz' diye açıklamada bulunmuştur. Ancak şunu da belirtmek gerekiyor ki, 2015 yılına kadar Rusya'nın Suriye iç savaşına dahil olması sadece diplomatik alanda olmuştur. 2015 yılına kadar Moskova tarafından Suriye'ye yapılan silah sevkiyatının mevcut uluslararası anlaşmalar çerçevesinde sürdüğü belirtilmiştir.⁴¹⁶

Türkiye'nin Suriye iç savaşında pozisyonu süreç içerisinde değişiklik göstermiştir. ABD'nin, Suriye kuzeyinde PKK terör örgütünün uzantısı olan PYD (Türkçe karşılığı Demokratik Birlik Partisi) – YPG (Türkçe karşılığı Halk Koruma Birlikleri) ile sürdürdüğü ilişkiler⁴¹⁷ ve bu konuda Ankara'nın hassasiyetini dikkate almaması, bu dönemde Türkiye'nin Suriye'de Rusya'yı daha yakın ortak olarak görmesine neden olmuştur.

Ekim 2015'te Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Rusya Federasyonu'nun da Suriye'deki teröre karşı mücadelede işbirliği konusunda Türkiye ile yakınlaşmaya hazır olduğunu belirtmiştir. Türkiye ile bazı uluslararası konularda farklı düşündüklerini söyleyen Lavrov,

⁴¹⁵ Sapmaz, 2018: 204.

⁴¹⁶ https://www.bbc.com/russian/news/2015/11/151120_russians_isis_syria (erişim tarihi: 20 Mayıs 2018).

⁴¹⁷ PYD, 2003 yılında Suriye'de kürtler tarafından kurulmuş ve PKK ile ortak görüşlere sahip olan terör örgütüdür (Türkiye'nin ifadesiyle). PYD'nin kürtçe açılımı; 'Partiya Yekîtiya Demokrat'ır. Kürtçe açılımı 'Yekîneyên Parastina Gel' olan YPG ise PYD'nin silahlı yapılanmasıdır. Karmaşa içinde olan Suriye'de kürtlerin kurmuş olduğu PYD'ye bağlı bir askeri grup olan YPG, bugün IŞİD ile mücadele eden bir örgüt görüntüsündedir. (<http://www.karar.com/dunya-haberleri/pyd-acilimi-nedir-pyd-ile-ypg-arasindaki-fark-nedir-teror-orgutunun-amaci-ne-227981>) (erişim tarihi: 20 Mayıs 2018).

‘Terörizm, küresel bir beladır’ demiş ve ‘Yakınlaşma sadece görüşlerin açık şekilde paylaşılması ile mümkün olur’ görüşünü öne sürmüştür.⁴¹⁸

Ancak Kasım 2015’te ikili ilişkileri neredeyse savaş haline dönüşen olay Türk-Rus işbirliğinde yeni bir krize yol açmıştır. Türkiye resmi basın açıklamalarına göre, sabah 24 Kasım tarihinde, Rusya Hava Kuvvetleri’nin Su-24 tipinde olan Sukhoi isimli bir saldırı uçağı Türkiye’nin hava sahasını ihlal etmiştir. Rus uçağı, Türk sınırını geçtiğinden itibaren 5 dakika içerisinde 10 kere uyarılmasına rağmen ihlaline son vermediği için angajman kuralları gereğince Türk Hava Kuvvetleri’nin keşif uçuşuna çıkan iki F-16 savaş uçağı tarafından saat 09:24’te düşürülmüştür. Sukhoi uçağı, Suriye’deki Türkmen Ordusu’nun kontrolünde bulunan Bayır Bucak bölgesine düşmüştür. Uçaktaki iki pilot ise paraşüt ile atlayıp hayatlarını kurtarmaya çalışmalarına rağmen, pilotlardan birini Suriye Türkmen Ordusu’nun emrindeki 10. Tümen ölü olarak ele geçirmiştir. İkinci Rus pilotu ise hayatta kalmak üzere Lazkiye’deki Rus üssüne ulaştırılmıştır.⁴¹⁹

Olayın hemen ardından Ankara, Sukhoi uçağının Türk hava sahasını ihlal ettiği için, “angajman kuralları” gereğince vurulduğunu belirtmiş ve bu ifadeyle radar kayıtlarını yayınlamıştır. Buna karşı ise Kremlin, ona ait olan Su-24 uçağının Türkiye sınırı ihlalinde bulunmadığını, Suriye hava sahası içerisindeyken düşürüldüğünü vurgulamıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakanı Davutoğlu’nun son açıklamalarında; Türkiye’nin kendi hava sahasının ihlal edilmesine kesinlikle izin vermemek konusundaki kararlılığı vurgulanmıştır. Erdoğan, ‘Bunu kabullenmek Türkiye’ye yakışmaz’ ve ‘Buna sabretmemiz mümkün değil’ demiş ve Türkiye’nin bir NATO üyesi olduğunun da altını çizip Türkiye’nin bu örgütün prensiplerine göre davrandığını vurgulamıştır.⁴²⁰ Buna karşılık Moskova bu olayın tekrarlanmaması için bir takım askeri tedbirler almaya başlamıştır. Rus Ordusu, ilk etapta, Suriye’deki üslerine S-400 SAM füzeleri yerleştirmiştir. Öte yandan, Rusya, S-300 uçaksavar füzeleriyle donatılmış “Moskova” kruvazörünü Doğu Akdeniz’e sevk etmiştir. Putin *“Suriye’deki varlığımızı genişlettik, hava operasyonlarımızın sayısını artırdık. Orada Rus füze savunma sistemi yoktu, şimdi S-400 var. Eskiden orada Türk uçakları uçuyor ve sürekli Suriye hava sahasını ihlal ediyorlardı, hadi şimdi uçsunlar”* diye sert bir açıklamada bulunmuştur.⁴²¹

⁴¹⁸https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151015_lavrov_turkiye(erişim tarihi: 27 Mayıs 2018).

⁴¹⁹ Sapmaz, 2018: 207-208.

⁴²⁰<http://www.turkrus.com/112594-erdogan-rusya-bizi-kaybeder-xh.aspx>(erişim tarihi: 27 Mayıs 2018).

⁴²¹https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151217_putin_turkiye(erişim tarihi: 27 Mayıs 2018).

Moskova'nın Esad yönetimine destek vermesi Türkiye'de memnuniyetsizlik ve şüphelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Olay öncesinde Rus askeri güçleri tarafından gerçekleştirilen Bayır Bucak Türkmenlerine karşı operasyonların yanısıra Rusya'nın çelişkili bir politika uygulaması Türkiye'nin hassasiyetle tepki vermesine ve bu konuları dünya gündemine taşımaya yol açmıştır.

Şubat 2016'da Münih Güvenlik Konseyi'nde Rusya Başbakanı Dmitri Medvedev, Rusya'nın Suriye'deki Beşar Esad rejimini desteklemesine ilişkin iddiaların gerçek durumu yansıtmadığını, Rus hükümetinin hiç bir özel lider için savaşmadığını savunarak, *“Ulusal çıkarlarımızı savunuyoruz. Rusya için Suriye'nin kimin tarafından yönetileceğinin önemi yok. Önemli olan yönetimin yasal ve sivil olması ve teroristlerin elinde olmaması”* açıklamasında bulunmuştur. Öte yandan Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ise Suriye krizine ilişkin açıklamasında ABD, Türkiye, Suudi Arabistan ve İran'ın işbirliği yapması gerektiğini öne sürmüştür.⁴²²

Bu şekilde, 24 Kasım 2015 tarihinden itibaren Rusya Federasyonu, bu dönemde en önemli ortaklardan biri olan Türkiye'ye karşı oldukça sert ve çoğu konuda taviz vermez bir politika takip etmiştir. Krizin ilk aşamasında Rus tarafı Türkiye'nin uçağın Suriye hava sahasında düşürüldüğünü kabul etmesini, ölen Rus pilotunun ailesinden derhal özür dilemesini ve zararını tazmin etmesini ve sorumluların cezalandırılmasını istemiştir.

Putin'in en yakın danışmanlarından biri olan Sergey Markov, Türkiye'nin Rusya'nın bu üç isteğini gerçekleştirdiği takdirde Türk-Rus ilişkilerinde eskiye dönüşün gerçekleşme şansının olup olmadığı konusunda *“Hayır. Bu üç madde, sadece Rusya ile Türkiye arasında ekonomik ve diplomatik savaşın başlamaması için gerekli olan hususlar. Bunlar sağlanırsa, ekonomik ve diplomatik savaştan kaçınılmış olur. Diğer taraftan, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler bir daha asla eski haline dönemez.”* diye bir açıklama yapmıştır.⁴²³ Olayın ardından da 28 Kasım 2015'te Putin Türkiye'ye yönelik yaptırımlara geçme kararı vermiştir. En önemli aracın ekonomik yaptırımlar olacağını tahmin düşünen Rusya, Türkiye'nin zor durumda bırakılıp Türk Hükümeti'nin bu şekilde geri adım atacağını hesaplamıştır.

Olayın hemen sonra Putin, Sukhoi'nun düşürülmesinin Türk-Rus ilişkilerinde ciddi sonuçların çıkmasına yol açacağını söylemiş ve ilk defa Türkiye'nin *“teröristleri desteklediğini*

⁴²² Sapmaz, 2018: 207.

⁴²³ https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151125_rusya_tepki_asimetrik (erişim tarihi: 13 Temmuz 2018).

ve IŞİD'in petrol ticaretinde rol oynadığını" dile getirmiştir. Putin, "*Sırtımızdan bıçaklandık*" diye bir ifadede bulunmuştur.⁴²⁴

Rus Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, uçak olayının ortaya çıktığı gün Ruslara Türkiye'ye gitmemelerini tavsiye etmiş, iki gün sonra ise Türkiye'de olan vatandaşlarının geri dönmeleri çağrısını yapmıştır.⁴²⁵

28 Kasım 2015 tarihinde onaylanan Türkiye'ye yaptırım listesi ülkeyi ciddi bir şekilde etkileyecek maddeler içermektedir:

- 1 Aralık 2015 tarihinden itibaren Rusya ile Türkiye arasında charter uçuşların yasaklanması. Düzenli uçuşlar üzerindeki denetimin artırılması;
- 1 Ocak 2016 tarihinden itibaren Türkiye'den gelen tarım ürünleri, hammadde ve gıda ürünleri ithalatının yasaklanması;
- 1 Ocak 2016 tarihinden itibaren Türkiye'ye vize muafiyetinin askıya alınması;
- Rusya'da Türk şirketlerinin faaliyetinin yasaklanması veya kısıtlanması;
- Rus işverenlerin Türk vatandaşlarını istihdam etmelerinin yasaklanması;
- Rusya'daki turizm operatörlerine Türkiye'ye tur paketleri satışından vazgeçilmesinin tavsiye edilmesi;
- Rusya'da karayolu taşımacılığı yapan Türk şirketlerinin faaliyeti üzerindeki denetimin artırılması. Rusya'ya girişine izin verilen TIR'ların sayısının kısıtlanması;
- Azak Denizi ve Karadeniz limanlarındaki denetimin artırılması;
- Türkiye'yle ticaret ve yatırım anlaşmalarının imzalanması için yürütülen müzakerelerin durdurulması; ortak yatırım fonu oluşturulması hazırlıklarına da son verilmesi;
- Türkiye ile ticari-ekonomik işbirliği alanında yürütülen Türk-Rus Hükümetler arası Karma Ekonomik Komisyonu gibi hükümetlerarası çalışmaların askıya alınması
- Akkuyu Nükleer Santrali'nin ve 'Türk Akımı' hattının projelerinin askıya alınması v.b.⁴²⁶

Burada altı çizilmesi gereken nokta Türkiye'nin Rusya ile ortak enerji projelerinin askıya alınmasıdır. 2015 yılında Türkiye toplam 46,6 milyar metreküp doğal gaz ithal etmiştir. Var olan

⁴²⁴<https://www.ntv.com.tr/dunya/putin-sirtimizdan-bicaklandik,fvChtoWKCUEUR1ywwGWxaQ> (erişim tarihi: 13 Temmuz 2018).

⁴²⁵<https://tr.sputniknews.com/rusya/201511261019288415-rusya-turkiye-cagri-ulke/> (erişim tarihi: 13 Temmuz 2018).

⁴²⁶<https://tr.sputniknews.com/infografik/201512171019728085-Rusya-Turkiye-yaptirimlar-Su-24/> (erişim tarihi: 13 Temmuz 2018).

4 boru hattının 2'si Rusya'ya ait iken, bu 46,6 milyar metreküp doğal gazın 30 milyar metreküpü (%64) Rusya tarafından kontrol edilmektedir.⁴²⁷ Başka bir deyişle, bu dönemde Türkiye'nin Rusya'ya sadece ithalatta değil, ithalat altyapısında da bağlı olduğu izlenmektedir. Ve bu açıdan Türkleri Rusya'ya bağımlı olmaktan kurtaracak TANAP veya NABUCCO projelerine ne kadar umudu bel bağlasa da bu projelerin bu dönemde gerçekleştirilmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla Rusya, meydana gelen uçak krizi sırasında enerji kozunu kullanarak Türk ekonomisini krize sokma çabaları göstermiştir.

Bunu anlayan Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan olaydan birkaç gün sonra 'Rus uçağı olduğunu bilseydik farklı olurdu' diye bir açıklamada bulunmuştur. Ancak aynı zamanda Türkiye'nin Rusya'ya olan bağımlılığının önemini açıkçası küçümseyerek Türk vatandaşlarının doğal gazda sıkıntı yaşamaktan korkmadıklarını belirtmiş ve bu konuda *"Biz hayat boyu doğal gazla yaşamadık biliyorsunuz. Doğal gazla tanışalı ne kadar zaman olduğu belli. Bu millet çileye alışık bir millettir. Kaldı ki Rus doğal gazı olmazsa biz yandık bittik diye bir durum yok. Rusya dışında birçok ülkeden doğal gaz aldığımızı zaten dile getirdim"* diyeyanıt vermiştir.⁴²⁸ Başka bir konuşmada ise Erdoğan, Türkiye'nin Rusya'nın bir numaralı doğal gaz tüketicisi olduğunu ve bu yüzden Türkiye'yi kaybetmenin Rusya için ciddi bir kayıp olacağını söylemiş; Türkiye'nin ilk nükleer santrali için devam eden çalışmalar konusunda ise *"Akkuyu santralini Ruslar yapmazsa başkaları yapar"* diye sert bir açıklamada bulunmuştur. Bu şekilde Türk lider Rusya'nın Türkiye'ye uyguladığı yaptırımların Türkleri fazla etkilemeyeceğini ve Türk ekonomisine değil daha çok Rus ekonomisine zarar vereceğini göstermeye çalışmıştır.

Ancak ilerleyen zaman Türkiye'nin Rus enerjisine düşünüldüğünden fazla ihtiyacı olduğunu göstermiştir. Örneğin; İstanbul, Bursa, Kocaeli ve Sakarya gibi büyük endüstri şehirlerini de içine alan ve Türkiye'nin GSYİH'sinin %40'ından fazlasını oluşturan Marmara bölgesi, Türkiye'nin toplam doğal gaz tüketiminde %40'lık bir paya sahiptir. Türkiye'nin bu bölgesi, Batı Hattı üzerinden gelen Rus gazını tüketerek neredeyse tamamen ona bağımlı duruma gelmiştir.⁴²⁹ Bu yüzden yüksek olasılıklı bir gaz kesintisi, Türk ekonomisi için çok ağır ve ciddi sonuçlar doğurabilecektir. BP Statistical Review of World Energy 2017 yılı raporuna göre 2016

⁴²⁷ T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, 2017: 8.

⁴²⁸ <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201512021019416219-erdogan-rus-ucak/> (erişim tarihi: 19 Temmuz 2018).

⁴²⁹ https://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2015/12/151204_rusya_turkiye_dogalgaz_cuneyt_kazokoglu (erişim tarihi: 19 Temmuz 2018).

yılı ilk yarısında Türkiye'nin doğal gaz ithalatı, geçen yılın aynı dönemiyle kıyaslandığında %3,77 oranında düşüş göstermiştir.⁴³⁰

Putin'in Türkiye'ye karşı uyguladığı yaptırımlar, Rusya'da yaşayan ve iş için Rusya'ya giden Türklere yönelik ciddi problemler yaratmıştır. Bu dönemde birçok Türk vatandaşı Rus polisleri tarafından tutulmuş, sorgulara alınmış, bazıları sınır dışı edilmiş veya baskılardan dolayı Rusya'yı terk etmek zorunda kalmıştır. Gıda sektöründe ihracatla ilgilenen Türk girişimcileri için de zor bir dönem başlamıştır. Özellikle Türkiye'den giden domates, soğan, portakal, mandalina ve diğer turunçgil meyveleri, elma, üzüm, şeftali, kayısı, erik gibi Türk gıda ihracatının büyük bir kısmını oluşturan tarım ürünlerinin yasaklanması Türk tarımcılarını zor durumda bırakmıştır.⁴³¹

Uçak krizi ardından gelen Rus yaptırımları, enerji dışında Türkiye ekonomisinde özellikle geliri Türk GSYİH'si içindeki payı 21,9 oranında olan turizm sektörünü de etkilemiştir. 2016 yılında Türk turizm gelirlerinin ihracata oranı 21,9'dan 15,5'e inip 1980'li yılların oranlarına yaklaşmıştır.⁴³² Rusların en sık geldikleri Antalya bölgesi örneğine bakıldığında, krizin ardından uygulanan yaptırımlardan dolayı 2016 yılında 1 Ocak ile 31 Ağustos tarihleri arasında bölgeye gelen Rus turist sayısı 20 bin kişi olup bir önceki yıla göre (2 milyon 170 bin kişi) %99 oranında azalmıştır. Türkiye Otelciler Federasyonu (TÜROFED) Başkanı Osman Ayık, uçak krizinin Türk turizm sektörüne verdiği zararı anlatırken; *"Birçok kurum ve kuruluşun emeğiyle büyük bir değer yaratılmıştı ve 24 Kasım'da birdenbire 25 yıllık değer sıfırlandı. Bu anlamda 24 Kasım felaket anlam ifade eden bir tarih"* diye bir açıklama yapmıştır.⁴³³

Diğer yandan Akkuyu Nükleer Santrali ve Türk Akımı proje çalışmalarının dondurulması Rusya için de büyük bir sorun yaratmıştır. Yıllarca süren bu çalışmalar ve özellikle Rusya'nın Türkiye'de yatırım yapma sürecinde projelerin hazırlanması, ister inşaat isterse de kalifiye kadro yetiştirme gibi masraflarda bulunması, Rusya Hükümetini 2016 yılında Türkiye ile ortak projelerinden vazgeçmesi sonucunda hem harcanan hem de olası bütçeleri kaybetmek anlamına geldiğini kabul etmek zorunda bırakmıştır.

Bunun yanısıra, gıda sektöründeki yaptırımlarla birlikte Rusya'ya karşı halen devam eden Avrupa ambargosu ülke içerisinde gıda fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Ama Rusya için en acı nokta 2018 FIFA Dünya Kupası'na hazırlanma çalışmaları olmuştur. İnşaat

⁴³⁰BP, 2017: 29.

⁴³¹https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151201_rusya_yaptirim_liste (erişim tarihi: 19 Temmuz 2018).

⁴³²https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler/turizmin-ekonomideki-yeri/gsmh-icindeki-payi-1963-_79.html (erişim tarihi: 19 Temmuz 2018).

⁴³³<http://www.hurriyet.com.tr/ucak-krizinin-yildonumunde-rus-turist-kaybi-yuz-40285807> (erişim tarihi: 19 Temmuz 2018).

çalışmalarının önemli bir kısmı Türk müteahhitlerine verilmiştir. Bu yüzden ilk aşamada bütün alanlarda sert yaptırımlar uygulayan Putin, zaman ilerledikçe inşaat sektörü için bir istisna yapmak zorunda kalmıştır.

12 Haziran 2016 tarihinde Türkiye Kremlin'e 'ilişkilerimiz hak ettiği seviyeye ulaşsın' mesajı taşıyan bir mektup göndererek Türk-Rus ilişkilerininin normalleşmesi yolunda ilk adımı atmıştır. Ancak Rusya tarafı bu mektubun yeterli olmadığını ve ilişkilerin normalleşmesi için resmi özür dilenmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴³⁴

Türkiye için Rusya'dan resmi özür dilemek kendinin haksız olduğunu kabul etmek anlamına gelmekteydi. Konuşmalarında defalarca Türkiye'nin kendi sınırlarını savunma hakkının olduğunu ve yasa olarak yapması gerekeni yaptığını savunan Erdoğan'ın o saatten sonra böyle bir özürde bulunması mümkün değildi. Böyle çelişkili ve huysuz bir davranış Türk liderine yakışmazdı. Hürriyet gazetesi ekibinden Murat Yetkin, Erdoğan için "*Özür ve tazminat içeren bir mektup yazmak istemiyordu; bu Türkiye'nin sınırlarını savunmak için özür dilediği ve tazminat verdiği anlamına gelirdi.*" diyordu.⁴³⁵

Bu zamana kadar gurur yapan Rusya da aynı şekilde yarım sene devam eden Türkiye'ye karşıt propagandanın sonucunda '1 numaralı düşman' pozisyonuna koyulan Türkiye ile birdenbire tekrardan işbirliğine başlayamazdı. Rusya'daki kamuoyu Erdoğan'dan özür bekliyordu.

İki ülke kendi çıkarları ile yarattıkları kamuoyu arasında kalmıştı. Ancak hem Türkiye hem de Rusya bu krizin devam ettirilmesinde faydanın olmadığını ve hatta her iki tarafa zarar verici olduğunu anlamıştı. Krizin en kısa sürede bitmesi gerekiyordu.

27 Haziran 2016'da Kremlin'den Türk-Rus ilişkileri için umut verici bir haber gelmiştir. Kremlin sözcüsü Dmitri Peskov, Ankara'dan gelen mektup'ta Erdoğan'ın Rus pilotun ailesinden resmi özür dilediğini ve tazminat ödemeye hazır olduğunu belirttiğini açıklamıştır. Peskov, iki Türk-Rus ilişkilerinin yeniden düzeltilmesine ilişkin çalışmaların başlatılacağını bildirmiştir.

Aynı gün bütün Rus haber ajansları Türkiye'den gelen ve Erdoğan'ın kesin 'Özür diliyoruz' sözünü içeren mektubun çevirisini yayınlamaya başlamışlardır. Ancak Ankara'dan gelen mektubun tam metni asla yayınlanmamıştır.⁴³⁶ Aynı zamanda Türk hükümetine yakın bir medya kanalı Erdoğan'ın özür dilemediğine ilişkin bir haber ortaya atmıştır. Türkiye

⁴³⁴ Sapmaz, 2018: 207-208.

⁴³⁵ <http://haberrus.com/analysis/2016/11/24/ucak-krizinde-yildonumu-turk-rus-iliskilerinde-neler-yasandi-analiz.html> (erişim tarihi: 19 Temmuz 2018).

⁴³⁶ <http://www.ntv.ru/novosti/1639078/> (erişim tarihi: 20 Temmuz 2018).

Cumhurbaşkanlığı sözcüsü İbrahim Kalın bu konuyla ilgili açıklamada bulunmuş ve Rusya'ya gönderilen mektupta, öldürülen Rus pilotun ailesine yönelik 'üzgünüz' ve 'kusura bakmasınlar' gibi ifadelerinin yer aldığını söylemiştir.⁴³⁷ Türkiye'den gelen mektubun tam metninin iki tarafın hiç bir şekilde yayınlamaması ve büyük ihtimalle ülkelerin krizi atlatabilmek için resmi bir belgede kelime oyunu aracılığıyla kamuoyunun takdirini kazanma çabaları her iki ülkenin işbirliğine ihtiyacı olduğunu göstermektedir.

Bu şekilde, 24 Kasım 2015'te başlayan Türk-Rus krizi olumlu bir ilerleme kaydetmiştir. 15 Temmuz 2016'da Türkiye'de yaşanan darbeden sonra ise Batı'dan beklenen yardımı alamayan Türkiye Hükümeti artık politika çizgisini yeniden değerlendirme kararı vermiştir. Darbeden sonra Erdoğan, Türkiye'nin ABD ile olan ilişkileri konusunda "*Ankara artık ABD'nin darbedeki rolünü görüyor. Müslümanların Müslümanları öldürmesi, ABD'nin dünya hakimiyeti ve müttefiki İsrail'in güvenliği açısından son derece kârlı bir durum. Barış için işbirliğinin yardımıyla bunu durdurmalıyız. St. Petersburg'daki toplantı da bu tarihi sürecin ilk adımı olmalı.*" açıklamasında bulunmuştur.⁴³⁸ Bu açıdan Türk-Rus ilişkilerinin normalleşme sürecine girmesinin yanısıra Türkiye'nin Batı yanlı politikasından vazgeçme eylemleri Türkiye ile Rusya arasında daha yakın bir diyalogun başlaması için iyi bir fırsat sunmuştur.

9 Ağustos 2016 tarihinde Rusya'nın St. Petersburg kentinde Türkiye ve Rusya liderleri uçak olayından 8 ay sonra ilk defa bir araya gelmiştir. Görüşmeler sırasında en çok turizm, Suriye ve ortak enerji projeleri gibi konular gündeme gelmiş ve özellikle Türk-Rus ilişkilerinin kriz öncesi seviyeye getirilmesi konusunda olumlu yorumlar yapılmıştır. Putin, öncelikle turizm sektöründe Türkiye'ye karşı uygulanan yasakların en kısa sürede kaldırılacağından bahsetmiştir. Görüşmeler sonucunda ise 'Türk Akımı' ve 'Akkuyu' projelerinin devam etme kararı alınmıştır.⁴³⁹

2015 sonu – 2016 döneminde Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında yaşanan kriz ülkelerin uluslararası arenadaki konumlarını büyük ölçüde etkilemiştir. Rusya'nın özellikle Suriye'de askeri operasyonlara başlaması, ülkenin uluslararası platformlarda daha çok tartışılır ve eleştirilir hale gelmesine neden olmuştur. Diğer yandan 24 Ağustos 2016'da Suriye'nin kuzeyinde 'Firat Kalkanı' hareketini başlatan Türkiye, kendini teröre karşı savaşmayı becerebilin bir ülke olarak göstermiş ve Türk-Rus krizi sırasında DAEŞ'le işbirliği konusunda yaratılan

⁴³⁷<http://haberrus.com/analysis/2016/11/24/ucak-krizinde-yildonumu-turk-rus-iliskilerinde-neler-yasandi-analiz.html> (erişim tarihi: 20 Temmuz 2018).

⁴³⁸<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/15-temmuz-turk-rus-iliskileri-icin-bir-firsat> (erişim tarihi: 20 Temmuz 2018).

⁴³⁹<http://kremlin.ru/events/president/news/52671> (erişim tarihi: 20 Temmuz 2018).

şüphelerin neredeyse sona ermesini sağlamıştır. Ocak 2017’de Türkiye ve Rusya Genelkurmay Başkanlıkları arasında Suriye’deki operasyonlar esnasında uçuş güvenliği sağlanmasına yönelik mutabakat muhtırası imzalanmıştır. Ayrıca Türkiye, Rusya Federasyonu ve İran ile birlikte Suriye iç savaşını sonlandırmayı hedefleyen Astana sürecini başlatmıştır.

Türk-Rus ilişkilerinin sınırlanmasına neden olan uçak krizi her iki ülkenin de ekonomi ve politikasını olumsuz etkilemiştir. Türk tarım ürünlerinin çoğunun ithalatını yasaklayan Rusya, 2016 yılında gıda krizi ile karşı karşıya kalmıştır. Aynı zamanda Türkiye’nin turizm sektörü felaket bir düşüş yaşamıştır. Türk-Rus enerji projelerinin dondurulması onların planlandığı zamanda gerçekleştirilmelerinin imkansızlığına neden olmuştur. Diğer yandan 2015-2016 Türk-Rus krizi her iki ülkenin ortak işbirliğine ihtiyacı olduğunu göstermiş ve özellikle enerji konusunda daha yoğun bir diyalog ortamını yaratmıştır.

SONUÇ

Sovyetler döneminde başlayan Türk-Rus enerji ilişkileri özellikle 21. yüzyılda yeni bir boyut kazanmaktadır. Yeniçağa girmek üzere olan iki ülke arasında enerji sektöründe gerçekleşecek yoğun işbirliği için gerekli önkoşullar hazırlanmıştır.

Sovyetlerin dağılması ve Soğuk Savaşın sona ermesi ile dünya yeni bir gerçekle karşılaşmıştır. Meydana çıkan 15 yeni devlet bölgede yaşanan politik havayı tamamen karıştırmış ve kaynaklarıyla veya jeostratejik konumlarıyla ilgilenen diğer oyuncuları peşinden koşturmuştur. Avrasya’da şimdiye kadar var olan ilişkiler sistemi neredeyse yeniden kurulmaya başlanmıştır. Rusya, gerek Azerbaycan petrol rezervleri, gerekse de Türkmenistan doğal gaz kaynakları olsun, bu nüfuz sahası için mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Diğer yandan hızla gelişen Türkiye’nin kendi kaynaklarının yeterli olmaması ve ülkenin kalıcı bir enerji müteahhidine ihtiyaç duyması ülkeyi güvenli bir enerji işbirliği arayışına yöneltmiştir. Bu dönemde ortaya daha yeni çıkan Rusya Federasyonu, meydana gelen politika arenasında temelini sağlamlaştırmaya çalışırken, uluslararası işbirliğinin yarattığı ihtiyacı karşılamak amacıyla enerji politikasını büyüyen Türkiye’ye yönlendirmiştir.

1970’lerde Türkiye ile Rusya arasında ilk temelleri atılan enerji ilişkileri, 2000’lerde gerek bilimsel gerekse de teknolojik başarı açısından dünyanın görmediği bir ortak enerji projesinde yankı bulmuştur.

Adalet ve Kalkınma Partisi’nin yönetimi altına giren Türkiye Cumhuriyeti’nin uluslararası arenada etkinleşmesi bu dönemde Türkiye’yi kimsenin beklemediği perspektiflerle karşılaştırmıştır.

2002’de Türkiye’de başında Recep Tayyip Erdoğan olduğu AK Parti’nin iktidara gelmesinin yanısıra aynı yılda benzersiz bir niteliğe sahip olan Mavi Akım projesinin tamamlanıp hayata geçirilmesiyle Rusya ile Türkiye enerji ilişkilerinde yeni bir sayfa açılmıştır. Ancak, bu proje aynı zamanda Türkiye’nin ilerleyen zamanda ciddi bir problemi olacak olan enerji bağımlılığına yol açacaktır.

2003 yılında Mavi Akım’ın devreye girmesiyle Türkiye’nin Rusya’ya enerjide olan bağımlılığının oranı %66’ya, 2005’te ise %68’e çıkmıştır. O dönemde Gazprom bu oranın %75’e çıkarmayı amaçlamıştır. Diğer yandan Mavi Akım sayesinde Türkiye, Rusya’nın ikinci doğal gaz tüketicisi konumuna gelmiş ve iki ülke arasında daha yakın ilişkilerin oluşmasını sağlamıştır.

Bu şekilde, 2000'lerden itibaren iki ülke arasında enerji işbirliği özellikle Mavi Akım projesi sayesinde yeni bir boyut kazanmıştır. Projenin başarısı ülkelerin karşılıklı güveninin artmasını ve ikili görüşmelerin sıklaştırılmasını sağlamıştır. 2000 yıllardan itibaren Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler siyasetten kültüre, ticaretten bilime bütün alanlara yayılmaya başlamıştır.

Kısa süre içerisinde yoğunlaşan ikili ilişkiler 2000'lerde yaşanan kriz dönemlerinde Türkiye ile Rusya'nın ortak sorun çözme çabalarına neden olmuştur. Ayrıca Ukrayna-Rusya krizleri sırasında Türk-Rus enerji işbirliğinin ayakta durabilmesi ve hatta bu dönemde Avrupa enerji krizi yaşarken Türkiye'nin Mavi Akım sayesinde bu krizden fazla zarar görmemesi, Türkiye ile Rusya arasındaki enerji ilişkilerinde yeni gelişmelere yol açmıştır.

Türk-Rus enerji işbirliğinin başarısı 2009 yılında ikili ilişkilerin Türkiye için yeni ve daha önce pek değerlendirilmemiş nükleer enerji alanında devam etmesini sağlamıştır. Bugün inşası Rus devlet şirketi olan Rosatom tarafından yönetilecek ve Türkiye'nin kendi topraklarında olacak ilk nükleer santral projesi 'Akkuyu' iki ülke arasındaki ilişkilerin başlıca gündem maddesidir.

Türkiye'nin nükleer enerjiyi tercih etmesi, ülkenin petrol ve doğal gazdan diğer yeni ve daha ucuz enerji kaynakları arayışına yönelme, böylece dış ülkelere olan bağımlıktan kurtulma, elektrik üretiminde kaynak çeşitliliği sağlama, Türkiye'yi uluslararası arenada daha yüksek seviyeye ulaştırma gibi çabalarının bir sonucudur.

Akkuyu Nükleer Santrali Türkiye için avantajlı bir projedir. Atom alanında tecrübesi olmayan Türkiye yapılacak nükleer santralin sorumluluğunu taşımayacak ve herhangi bir sorun yaşandığı zaman sorumlu taraf Rusya olacaktır. Nükleer enerji petrol ve doğal gaz göre daha ucuz ve verimli bir enerji kaynağıdır. Akkuyu'nun Türkiye'nin kendi topraklarında bulunması ise nakliye masraflarının olmayacağı anlamına gelmektedir. Bu proje, ayrıca, Türkiye ile Rusya arasında nükleer alanda yapılan anlaşmalar çerçevesinde iki ülke arasında eğitim ve bilimsel araştırma alanlarında işbirliğine katkıda bulunmuştur. Bu da Türkiye'nin bilim potansiyelinin artmasına neden olmuştur.

Diğer yandan, Rusya ile gelişen nükleer işbirliği Türkiye'nin esas amacı olan enerji ithalinin çeşitlendirilmesine engel olmuş ve hatta Türkiye'nin Rusya'ya olan bağımlılığını daha da arttırmış ve enerjide Rus hegemonyasının devam etmesine yol açmıştır. Bazı uzmanlar, Rusya Federasyonu'nun Türk-Rus nükleer işbirliğini uluslararası arenada ve özellikle Türkiye ile ilişkilerinde bir koz olarak kullanacağını vurgulamaktadır.

Ancak böyle bir durumda Türkiye'nin Rusya'ya karşı oluşan enerji bağımlılığının aslında karşılıklı olduğunu hatırlamak gerekmektedir. 2017 yılında Türkiye, Rusya için Almanya'dan sonra ikinci en büyük doğal gaz alıcısı olmuştur. Uzmanlar, Türk-Rus ilişkileri koptuğu ve Türkiye'ye giden Rus doğal gazı kesildiği takdirde Türkiye'nin ekonomisinin felç olacağını, Rusya'nın ekonomisinin ise sıkıntısız olmasa da her türlü darbeye dayanabileceğini vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra bu çalışmada Rusya'nın Batı cephesine karşı devam ettirdiği mücadelesindeki Türkiye ile ortaklığının stratejik önemi de ele alınmıştır. Sonuç olarak Rusya'nın Türkiye ile ilişkilerini kendi dış politikasında bir koz olarak kullanabilmek için ikili ilişkilerde en çok enerji arabuluculuğunu kullandığı belirtilmiştir. Dolayısıyla, Türk enerji pazarını kaybetmemek ve Türkiye ile güvenli ve yakın ilişkileri devam ettirebilmek için Rusya'nın çabalayacağını söylememiz mümkündür.

İki ülke arasında başarıyla gelişen enerji işbirliği her iki ülkenin dış politikalarını etkilemiştir. 2010 yıllarında şimdiye kadar AB ve ABD yanlı bir politikayı uygulayan Türkiye yeni siyasi çizgisini artık Rusya ve Orta Asya ülkeleri eksenine yöneltmiştir.

Bir yandan Türkiye'nin bölgedeki enerji kaynak hatlarının geçtiği merkez nokta konumunda bulunma çabaları; diğer yandan ise ekonomisi çoğunlukla enerjiye dayanan Rusya'nın Avrupa'ya yaptığı enerji ihracatının güvende kalmasını sağlama çabaları ülkeler arasındaki enerji işbirliğine yeni bir itki kazandırmıştır. Dolayısıyla, bu dönemde Türkiye'nin Nabucco ve TANAP Projelerinin doğrudan rakipleri olan önce Güney Akım Projesi, sonra Türk Akımı Projesini onaylaması, onun Rusya'ya karşı olan güveninin arttığını ve gelişme sürecinin dinamik bir şekilde ilerlediğini göstermektedir.

Türk Akımı Projesi'nin hayata geçirilmesi uzmanların tartıştığı bir konudur. Proje, her iki ülkenin çıkarlarını savunmakta olsa da ikili ilişkileri çelişkili bir durumda bırakmaktadır. Enerjide %75 oranında dışarıya, sadece doğal gazda neredeyse %60 oranında Rusya'ya bağlı olan ve ana gündem maddelerinden biri 'enerji ithalatının çeşitlendirilmesi' olan Türkiye'nin enerji kaynaklarının ihracatını çeşitlendirmeyi hedefleyen ve dolayısıyla Uzak Doğu ile enerji işbirliğine yoğunlaşan Rusya ile bu kadar dev bir projeye başlaması, ülkelerin birbirine olan bağımlılığını arttırmaktadır. Ancak bazı uzmanlar Türk Akımı'nın Türkiye'nin Rusya'ya olan bağımlılığını arttırmayacağını, sadece Batı Hattı'yla alınan gazın telafisini tamamlayacağını tahmin etmektedir. Bunun dışında, bu çalışma sırasında hem Türkiye hem de Rusya için bir anlamda birbirine olan bağımlılığının faydasının olduğu keşfedilmiştir. Sürekli artan bu enerji bağımlılığı Türkiye ile Rusya arasındaki siyasi ilişkileri ve ülkelerin dış politikalarını olumlu

etkilemekte ve hatta ülkelerin yaşadıkları anlaşmazlıklarda ortak çözüm bulmalarına yol açmaktadır.

Bu anlamda 2015-2016 yılları döneminde her iki ülkeyi zor durumda bırakan uçak krizi sonrası ve sonrası ülkeler arasındaki ilişkilerin normalleşme sürecinde özellikle enerji faktörünün arabulucuğu Türk-Rus ilişkilerinin düzelmesini, aynı zamanda Suriye meselesinde ortak çözümlerin aranmasını sağlamıştır.

Bu çalışma esnasında gerçekleştirilen araştırmalara ve tarihsel ve siyasi analizlere göre Türk enerji politikasının genel stratejik hedefleri bu şekilde biçimlendirilmiştir:

1. Kendi topraklarında olan petrol ve doğal gaz yataklarını araştırarak dışa bağımlılığını azaltmak;
2. Enerji ithalatının ve ithal edilen enerji kaynaklarını çeşitlendirmek;
3. Rus, Orta Asya ve Azerbaycan enerji kaynaklarının ana transit ülkesi konumunda bulunmak;
4. Teknoloji, Ar-Ge ve inovasyon alanlarında gelişmek;
5. Kendi topraklarında üretilen nükleer enerjiye sahip olmaktır.

Türk-Rus enerji işbirliği çerçevesinde Rusya'nın hedeflediği stratejik eylemler ise;

1. Orta Asya ve Azerbaycan enerji kaynaklarının ana transit ülkesi konumunda bulunmak;
2. Mavi AkımBoru Hattı kapasitesini artırmak;
3. Türk Akımı Projesini hayata geçirmek ve Rus doğal gazının bu hat üzerinden Avrupa ülkelerine ulaştırmak;
4. Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını pekiştirme ve Rusya'nın enerjide bölgedeki hegemonyasını korumak;
5. Türk-Rus siyasi ilişkilerinde enerjiyi bir koz olarak kullanabilmek.

Araştırmaların sonucunda enerji alanında yoğunlaşan çağdaş Türk-Rus ilişkilerinin karakterinin 3 temel faktörle dikte edilmesi anlaşılmıştır. Bunlar şöyledir:

1. Türk ekonomik gelişim hızının artmasının yanında ülkenin kendi enerji kaynaklarının yeterli değildir. Dolayısıyla enerji devi olan Rusya, Türkiye'yi kendi enerji nüfuz alanında tutabilmek için çabalamaktadır.
2. Türkiye enerji sektöründe her anlamda dışa bağımlılığından kurtulma çabalarının yanısıra kendi topraklarının transit imkanlarını değerlendirmeyi istemektedir. Burada AB ve Rusya gibi uluslararası enerji arenasının büyük oyuncularının çıkarlarının çatışması ortaya çıkmaktadır.

3. Enerji, Türkiye ile Rusya için sadece ekonomik ilişkilerin oluşturulacağı bir alan değil daha çok stratejik ve siyasi bir önem taşımaktadır. İkili enerji işbirliğinde çoğu zaman finansal ve ekonomik unsurlar değil özellikle siyaset unsuru ağır basmıştır. Türkiye'nin Rusya'ya olan bağımlılığın azalması ülkenin ana hedeflerinden biri olmasına rağmen bu çalışmada incelenen dönemde Türk-Rus enerji işbirliğinin yoğunlaşması ve dinamik bir artışa geçmesi tetkik edilmiştir.

Bunun yanı sıra, bu çalışma çerçevesinde yapılan analizlere göre, Türkiye ve Rusya'nın enerji alanındaki stratejik çıkarlarının farkı belirtilmiştir. Rusya için enerji kaynaklarının ihracatı ülkenin GSYİH'sini oluşturan bir unsurdur. Türkiye için ise enerji ülkenin GSYİH'sinin artması için gereken faktördür.

Bu çalışma kapsamında yapılan araştırmalar sırasında Rusya'nın Türk enerji piyasasında başarısının nedenleri bu şekilde belirtilmiştir:

- Tespit edilmiş enerji kaynağı rezervlerinin bol olması; bunları çıkarma teknolojileri biraz geri kalmış olsa da, diğer masraflara bakıldığında Rusya'nın kolaylıkla rekabet edilemeyecek olanaklar sunması;
- Rusya'nın enerji piyasasında uzun zamandır bulunması ve gerek konumu, gerekse de siyasi bağlantıları açısından Avrupa'ya ulaşmada avantajlarının olması;
- Türkiye'nin uluslararası arenada büyük bir oyuncu ile ilişkilerini yoğunlaştırma çabaları; aynı zamanda Türkiye'nin Rusya ile olan işbirliğini AB ve ABD ile ilişkilerinde bir koz olarak kullanabilmesidir.

Bu şekilde Türk-Rus ilişkilerinin yeni dönemde, önceki tarihsel olarak oluşan rekabet niyetli ilişki tarzından vazgeçip artık çok yanlı bir işbirliğine geçtiği izlenmektedir. Bu çalışma sırasında yapılan araştırmalara ve analizlere göre, ikili ilişkilerin belli konularda çözmesi gereken sorunlar olsa da 21. yüzyılın devamında Türk-Rus ilişkilerinin dinamik ve düzenli gelişme sürecine geçip bu şekilde devam edeceğini söylemek mümkündür.

21. yüzyılda enerji kaynaklarının en büyük deposu olan Avrasya'nın, dünya hakimiyeti mücadelesinin çatışma merkezi olarak kabul edilmesiyle birlikte bölgedeki ülkelerin kendi konumlarını yeniden değerlendirmesi dönemi başlamıştır. Bu süreçte özellikle bölgede kilit rol oynayan iki devletin, Türkiye ile Rusya'nın kendi aralarında ilişkileri ve stratejik tercihleri Avrasya'nın ve uluslararası enerji arenasının geleceğini belirleyecektir.

KAYNAKÇA

- Agyshova, N. (2009). *Rusya Federasyonu'nun Enerji Politikası Ve Türkiye İle İlişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Akdevelioğlu, A. ve Başaran, A. (2017). 'Uluslararası Turizm ve Uluslararası Barış: Rusya Federasyonu'ndan Türkiye'ye Ziyaretçi Akımı Örneği, 1992-1999'. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 28 (2): 244 – 256.
- Akgül, F. (2007). 'Rusya'nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikaları'nın Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri'. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 5: 132-133.
- Akgül, F. (2007). Rusya'nın Putin Dönemi Avrasya Enerji Politikaları'nın Türkiye-Rusya İlişkilerine Etkileri. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3 (5): 2-17.
- Akgül, P. (2019). *The Russian-Turkish Relationship Within The Context Of The Black Sea Region: A Case Study Of Energy*. Yayınlanmış Doktora Tezi. University of Sussex, Falmer, İngiltere.
- Akkaya, M. (2008). 'Rossiysko-Turetskiye Otnosheniya v 2000-2006 Godah'. *GEOPOLİTİKADergisi*, 11: 69-72.
- Arıcıoğlu, A. (2010). *Kafkasya Bölgesinin Türkiye Enerji (Petrol Ve Doğal Gaz) Güvenliğinde Yeri Ve Önemi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi, İzmir.
- Armaoğlu, F. (2017). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. Timaş Yayınları, İstanbul.
- Aydın, A. (2005). *Türk-Rus Ekonomik İlişkileri*. İstiklal, İstanbul.
- Aydın, A. (2009). 'Prepodavanie Turetskogo Yazyka V Rossiyskoy Federatsii I Svyazanniye S Etim Problemi'. *Vestnik Rossiyskogo Gosudarstvennogo Gumanitarnogo Universiteta*, 08: 118-122.
- Babayeva, V. (2013). *Haydar Aliyev Dönemi Türkiye – Azerbaycan İlişkileri*.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul.
- Barabanov, M., Lavrov, A., Celujko, V. (2009). *Tanki Avgusta*. Centr Analiza Strategii I Tehnologii. Moskova.
- Bdoyan, D. (2017). 'Periody Transformatsii V Rossiysko-Turetskih Otnosheniyah'. *Vestnik MGIMO*, 4: 165-182.
- Benhür, Ç. (2004). 'Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri'. *Selçuk Üniversitesi Uluslararası Dergisi*, №15: 325-337.

- Bingöl, H. (2010). *Vzaimodeystvie Turtsii I Rossii V Sfere Energeticheskoy Politiki: Opyt, Perspektivy, Vliyanie Na Regionalnuju Politicheskuyu Stabilnost*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitet, Moskova.
- Brown, S. (2011). *The South Stream Pipeline and the Russian State*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. The American University of Paris, Paris, France.
- Bushuev, V. ve Makarov, A. ve Mastepanov. A. (2010). *Energeticheskaya Politika Na Rubezhe Vekov*. Energiya, Moskova.
- Bushuev, V. ve Yanovskiy, V. (2010). *Energetika Rossii: Vzglyad V Budushee. Obosnovyvyayushhie Materialy k Energeticheskoy Strategii Rossii na Period do 2030 g*. Energiya, Moskova.
- Çaşın, M., Derman, G. (2016). *Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Penceresinden Yeni Ufuklar*. Srt Yayınları, Ankara.
- Chirkov, Y. (2016). *Karusel Enerjetiki*. Akademicheskij proekt, Moskva.
- Çelikpala, M. (2011). ‘Güney Kafkasya’da Yeni Jeopolitik Denge’. Veliev C. Ve Aslanlı A. (Ed.). *Güney Kafkasya – Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji*. Yayınevi, Ankara, 289-321.
- Çomak, H. ve Sancaktar, C. ve Yıldırım, Z. (2015). *Enerji Diplomasisi*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Çulha, E. (2017). Türk-Rus İlişkilerinin Kronolojisi (1991-2017). *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3 (2): 287-298.
- Demir, A. (2016). ‘Türkiye-Rusya İlişkilerinde Suriye Krizinin Yansımaları ve Et kileri’. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 139-151.
- Demiryol T. (2018). ‘Türkiye-Rusya İlişkilerinde Enerjinin Rolü: Asimetrik Karşılıklı Bağımlılık ve Sınırları’. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17 (4): 1438-1455.
- Desplenter, P. (2007). *Russia and Energy as a Political Means*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Katholieke Universiteit Leuven, Leuven, Belçika.
- Dumnova, E. (2014). *Transformatsiya Vneshney Politiki Turtsii V 21 Veke*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Uraskij Federalnyj Universitet, Ekaterinburg.
- Dürre, M. (2007). *Turetsko-Rossiyskie Otnosheniya V 1992-2005 Godah*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitet, Moskova.
- Egeli, P. (2008). ‘Rusya Federasyonu ile Türkiye’nin Ekonomik İlişkilerinin Analizi’. 2. *Ulusal İktisat Kongre Kitabı*. Şubat 2008, İzmir, 61-103.

- Egorov, V. (2004). Rossiya – Turtsiya: Konstruktivnaya Vzaimozavisimost. *Rossiya i Sovremennyy Mir*, 2: 132-145.
- Erkilet, A. (2015). *Ele Geçirilemeyen Toprak Kuzey Kafkasya*. Büyüyenay Yayınları. İstanbul.
- Fılıyeva Erkeç, Ü. (2018). ‘Evlilik Yoluyla Kadın Göçü Ve Türkiye’de ‘Rus Gelin’Lerin Durumu’. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2 (1): 21-43.
- Güner, V. (2013). *Nükleer Enerji Politikaları - Uluslararası İlişkilerde Bir Belirleyici Olarak Nükleer Enerji*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Günvar, M. (2011). *Türkiye ile Rusya Arasındaki Nükleer enerji İş Birliğinin Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, İstanbul.
- Has, K. (2016). *Vneshnyaya Politika Turetskoy Respubliki I Rossiyskoy Federacii V Centralnoy Azii (Sravnitelnyy Analiz)*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Moskova Devlet Üniversitesi, Moskova.
- Hodaloğulları, Z. (2015). *Enerji Arzi Güvenliği Bağlamında Türkiye'nin Doğal Gaz Açısından Rusya'ya Bağımlılık Durumunun Türk Dış Politikasına Etkisi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Hodaloğulları, Z. ve Aydın, A. (2016). ‘Türkiye İle Rusya Arasındaki Doğal Gaz İşbirliğinin Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Etkisi’. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43): 744-755.
- İvanov, V. (2014). Dvizhenie Fethullaha Gyulena v Rossii i Stranah SNG. *Musulmanskiy mir*, 3: 49-82.
- Kalugin, P. (2014). *Sovremennoe Strategicheskoe Sotrudnichestvo Rossiyskoy Federacii S Turtsiyey V Sfere Energetiki*. Yayınlanmış Doktora Tezi. İrkutskiy Gosudarstvennyy Universitet, İrkutsk.
- Kantarcı, Ş. (2011). ‘Kafkasya’da Etnik Çatışmalar Ekseninde ‘Güney Osetya’ Sorunu’. Veliev C. Ve Aslanlı A. (Ed.). *Güney Kafkasya – Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji*. Yayınevi, Ankara, 229-288.
- Karahan, S. B. (2015). *Energy as a Factor for Turkish - Russian Rapprochement*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Old Dominion University, Norfolk, ABD.
- Kaygusuz, C. (2016). Osobennosti Sovetsko-Turetskih Ekonomicheskikh Otnosheniy v 1960-E Gody. *Vestnik Nizhegorodskogo gosudarstvennogo universiteta imeni N.I. Lobachevskogo*, 3: 29-35.

- Kemaloğlu, İ. (2016). '21. Yüzyılın Başında Rusya Federasyonu'. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 1-14.
- Kireev, N. (1997). 'Srednesrochnye i Dolgosrochnye Interesy Tursii v Otnosheniyah s Rossiei'. *Blizhniy Vostok i Sovremennost Dergesi*, 4: 145-210.
- Koçak, M. (hızl.) (2017). *Türkiye-Rusya İlişkileri*. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Ankara.
- Koptevskiy, V. (2003). *Rossiya – Turtsiya: Etapy Torgovo-Ekonomicheskogo Sotrudnichestva*. Institut Vostokovedeniya RAN. Moskova.
- Kosikova, L. (2013). 'Ekonomicheskie Otnosheniya Rossii s Ukrainoi i Faktor ES'. *Rossiya i Sovremennii Mir Dergisi*, 2: 164-177.
- Koşaroğlu, Ş., Yalçın Erik, N. (2016). 'Tarihsel Süreç Boyunca Değişen Petrol Fiyatları; Şeyl Gazı Etkisi Ve Bazı Öngörüler'. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17 (2): 119-143.
- Kuzeev, I. (2000). *Rossiysko-Turetskie Otnosheniya V Konce 20 Veka, 1985-90-e gg*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Bashkirskiy Gosudarstvennyy Universitet, Ufa.
- Lapanovich, E. ve Mihaylenko, V. (2016). 'Turtsiya i Rossiya v XXI v.: Trudnoe Partnerstvo'. *Izvestiya Uraskogo Federalnogo Universiteta*, 11 (4): 132-148.
- Lewis, B. (2002). *The Emergence of Modern Turkey*. Arkadaş Yayınevi. Ankara.
- Marinicheva, O. (2014). 'Yuzhniy Potok Razvernuli na Ankaru'. *Energetika i Promyshlennost Rossii*, 23-24: 7.
- Mirzoolimov, M. (2013). *Rol Energeticheskogo Faktora V Mezhdunarodnyh Otnosheniyah Centralno - Aziatskogo Regiona*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Rossiyskiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy universitet im.Gercina, Sankt-Peterburg.
- Moskova Ticaret Müşavirliği. (2011). *Rusya Federasyonu Müteahhitlik ve Teknik Müşavirlik Raporu*. Moskova Ticaret Müşavirliği. Moskova.
- Muzaffer, E. ve Yılmaz, A. (2013). 'Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri'. *Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF Akademik Fener Dergisi*, 13: 35-36.
- Ogan, S. (2009). *Vliyanie Vnutripoliticheskikh Faktorov Na Formirovanie Rossiyskogo Napravleniya V Turetskoy Vneshney Politike V Usloviyah Globalizatsii*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Moskovskiy Gosudarstvennyy Institut Mezhdunarodnyh Otnosheniy, Moskova.
- Oğan, S. (2003). 'Mavi Akım Projesi: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizligi Örneği'. *Stradigma Aylık Strateji Ve Analiz E-Dergisi*, 7: 1-20.

- Ozbay, F. (2004). *Razvitie Turetsko-Rossiyskih Otnosheniy V 90-E Gody Xx Veka*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Nizhegorodskiy Gosudarstvennyy Universitet, Nizhniy Novgorod.
- Ozcan, M. (2015). ‘Rus Dış Politikasında Ukrayna Krizi ve Türkiye’ye Etkileri’. *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongre Kitabı*. Eylül 2015: 75-88.
- Pamir, N. (2016). *Enerjinin İktidarı*. Hayykitap, İstanbul.
- Pirincci, M. (2009). *Turkish-Russian Relations In The Post-Soviet Era: Limits Of Economic Interdependence*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Middle East Technical University, Ankara.
- Rodionov, V. (2010). *Energetika. Problemy Nastoyashhego I Vozmozhnosti Budushego*. ENAS, Moskova.
- Rossiyskiy Sovet po Mejdunarodnim Delam. (2016). *Rossiysko-Turetskie Ekonomicheskije Otnosheniya Na Novom Etape. Rapor No. 28*. Rossiyskiy Sovet po Mejdunarodnim Delam. Moskova.
- Sait Sönmez, A. (2010). ‘Moskova’nın Kutuplaşma Çabaları: Putin Dönemi Rus Dış Politikası’. *T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Avrasya Etüdüleri*, 37 (1): 37-76.
- Sapmaz, A. (2018). *Rusya Federasyonu’nun Askeri Güvenlik Refleksindeki Dönüşüm – Askeri Doktrinler, Askeri Müdahaleler, Nedenler*. Nobel, Ankara.
- Savelyev, A. (2000). *Chornaya kniga Chechenskoy voyni*. Analiticheskiy doklad. Moskva.
- Sazonova, K. (2013). *Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu’nun Enerji Politikaları ve İki Ülke Arasındaki İlişkilerde Enerji Boyutu (2000 – 2012)*.Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Semercioğlu, H. (2016). ‘Ukrayna Krizi Bağlamında AB-Rusya İlişkilerinin Ekonomi Politigi’. *EUL Journal of Social Sciences*, 7(2): 188-202.
- Serikbayeva, A. (2013). *China and Russia: Competition for Central Asian energy*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Webster University, Missouri, ABD.
- Simonov, K. (2007). *Globalnaya Energeticheskaya Voyna : Tayny Sovremennoy Politiki*. Algoritm, Moskova.
- Siyaset Planlama Genel Müdür Yardımcılığı. *Avrasya’da İşbirliği Eylem Planı*. T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara.
- Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı (2017). *Dünyada ve Türkiye’de Yenilenebilir Enerji*. SETA. Ankara.

- Starchenkov, G. (2003). *Neft i Gaz v Ekonomike i Politike Turtsii (XIX – nachalo XXI vv.)*. Rusya Bilimler Akademisi, Doğubilimleri Enstitüsü, Moskova.
- Starodubtsev, İ.(2010).*Toplivno-Energeticheskiy Kompleks Turtsii I Energeticheskiy Faktor V Rossiysko-Turetskih Otnosheniyah*. Asti-İzdat, Moskova.
- Svistunova, İ. (2016). ‘1991-2016 Yıllarında Rus-Türk Siyasi İlişkileri’. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 75-91.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2016). *Türkiye Ulusal Yenilenebilir Enerji Eylem Planı*. ETKB. Ankara.
- Tecer, Ö. (2011). *Putin Rusya’sının İnşacı Perspektiften Analizi*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Topsakal, İ. (2016). ‘Tarihi Süreçte Rusya-Türkiye İlişkileri’. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3(2): 33-53.
- Trinich, F. (2003). ‘Rossiya-Turtsiya: Sostoyanie Torgovo-Ekonomicheskogo Sotrudnichestva’. *Blizhniy Vostok i Sovremennost*, 3: 262-278.
- Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği. (1999). *Türk-Rus İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. TÜSİAD. İstanbul.
- Uludağ, M. (2013). ‘Turkey's Role in Energy Diplomacy from Competition to Cooperation: Theoretical and Factual Projections’. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 3: 102-114.
- Uysal, G. (2006). *Turetsko-Rossiyskie Otnosheniya Na Rubezhe 21 Veka: 1991-2005*.Yayınlanmış Doktora Tezi. Institut Vostokovedeniya RAN, Moskova.
- Varlı, İ. (2018). *Hegemonya Savaşı*. Destek Yayınları. İstanbul.
- Vertyaev, K. ve Ivanov, S. (2015). *Kurdskiy Nacionalizm. Istoriya i Sovremennost*. LENAND. Moskova.
- Vlasova, A. (2016). *Rossiysko-Turetskoe Energeticheskoe Sotrudnichestvo v 2002 – 2015 gg*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. UraskiyFederalnyy Universitet, Ekaterinburg.
- Voloshilin N. (2009). *K İstorii Otechestvennogo Atomnogo Proekta: Kurs Lekciy Dlya Slushateley Uchebnyh Zavedeniy «Rosatoma», Studentov Fizicheskikh Specialnostey Vuzov*. İzdat, Moskova.
- Yapar Saçık, S. (2013). ‘Türkiye’de Bavul Ticaretinin Dış Ticaret İçerisindeki Yeri ve Büyüme – Bavul Ticareti İlişkisi.’ *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 12(4):807-815.

Zhiznin, S. (2014). *Energeticheskaya Diplomatiya Rossii na Rubezhe 20 i 21 Vekov: Vneshneyekonomicheskie Aspekty*. Yayınlanmış Doktora Tezi. Diplomaticheskaya Akademia MID RF, Moskova.

Raporlar

Analiticheskiy Centr Pri Pravitelstve RF. (2017) Neftyanaya Otrasl: İtogi 2016 Goda İ Kratkosrochnye Perspektivy. ACRF. Moskva.

Analiticheskiy Centr pri Pravitelstve RF. (2017). Statisticheskiy Sbornik TEK Rossii 2016. RF Hükümeti Analiz Merkezi. Moskova

Analiticheskiy Centr Pri Pravitelstve RF. (2018) Neftyanaya Otrasl: İtogi 2017 Goda İ Kratkosrochnye Perspektivy. ACRF. Moskva.

Bağlı ve İlgili Kuruluşlar Dairesi Başkanlığı. (2008). ETKB İle Bağlı ve İlgili Kuruluşlarının Amaç ve Faaliyetleri. ETKB. Ankara.

British Petroleum. (2017). 2016 BP Statistical Review of World Energy. BP. London.

British Petroleum. (2018). 2017 BP Statistical Review of World Energy. BP. London.

Haytun A. (hızl). (2015). Rossiya – ES: Problemy Vzaimodeystviya v Energeticheskoy Sfere. Rusya Bilim Akademisi, Avrupa İstitüsü, Avrupa İstitüsü Raporları, No. 323, Moskova.

İTKİB Genel Sekreterliği. (2013). Tekstil ve Konfeksiyon Sektörleri Açısından Rusya Federasyonu Raporu. İTKİB Genel Sekreterliği. İstanbul.

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. (2017). Dünyada ve Türkiye’de Uranyum ve Toryum. Fizibilite Etütleri Daire Başkanlığı, Ankara.

Novavak, A. (hızl). (2016). Itogi raboty toplivno-Energeticheskogo kompleksa Rossiyskoy Federacii v pervom polugodii 2016 goda. Minenergo, Moskova.

Nükleer Enerji Proje Uygulama Daire Başkanlığı. (2014). Nükleer güç santralleri ve Türkiye. ETKB, Ankara.

Otnosheniya Na Novom Etape. Rapor No. 28. Rossiyskiy Sovet po Mejdunarodnim Delam. Moskova.

Ödemeler Dengesi Müdürlüğü. (2018). Ödemeler Dengesi İstatistikleri 2017 Raporu. TCMB İstatistik Genel Müdürlüğü. Ankara.

T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu. (2017). Doğal Gaz Piyasası 2016 Yılı Sektör Raporu. Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı. Ankara.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2007). 2006 Faaliyet Raporu. ETKB. Ankara.

- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2010). 2009 Faaliyet Raporu. ETKB. Ankara.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2014). 2015-2019 Stratejik Planı. ETKB. Ankara.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2017). 2016 Faaliyet Raporu. ETKB. Ankara.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2018). 2017 Faaliyet Raporu. ETKB. Ankara.
- T.C. Enerji Ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2017). Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu 2016 Yılı Faaliyet Raporu. ETKB. Ankara.
- TMMOB Makine Mühendisleri Odası. (2018). Türkiye'nin Enerji Görünümü 2018. TMMOB. Ankara.
- Türkiye Atom Enerjisi Kurumu. (2014). 2013 Faaliyet Raporu. TAEK Strateji Geliştirme Müdürlüğü. Ankara.
- Türkiye Atom Enerjisi Kurumu. (2017). 2016 Faaliyet Raporu. TAEK Strateji Geliştirme Müdürlüğü. Ankara.
- Türkiye Müteahhitler Birliği. (2015). Türk Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri Raporu. Türkiye Müteahhitler Birliği. İstanbul.
- Türkiye Petrolleri A.O. Genel Müdürlüğü. (2013). 2012 Yılı Ham Petrol ve Doğal gaz Sektör Raporu. TPAO. Ankara.
- Türkiye Petrolleri A.O. Genel Müdürlüğü. (2013). 2012 Yıllık Raporu. TPAO. Ankara.
- Türkiye Petrolleri A.O. Genel Müdürlüğü. (2015). 2014 Yıllık Raporu. TPAO. Ankara.
- Türkiye Petrolleri A.O. Genel Müdürlüğü. (2016). 2015 Yılı Ham Petrol ve Doğal gaz Sektör Raporu. TPAO. Ankara.
- Türkiye Petrolleri A.O. Genel Müdürlüğü. (2016). 2015 Yıllık Raporu. TPAO. Ankara.
- Türkiye Petrolleri A.O. Genel Müdürlüğü. (2017). 2016 Yılı Ham Petrol ve Doğal gaz Sektör Raporu. TPAO. Ankara.
- Türkiye Petrolleri A.O. Genel Müdürlüğü. (2018). 2016 Yılı Ham Petrol ve Doğal gaz Sektör Raporu. TPAO. Ankara.
- U.S. Energy Information Administration. (2017). International Energy Outlook 2017. EIA. Washington.

İnternet Kaynakları

- ‘Gazpromu’ Zadolzhalo ‘RosUkrEnergo’, a ne Ukraina – Timoshenko.
<https://rian.com.ua/economy/20081121/78050544.html> (Erişim tarihi: 1 Mayıs 2018).
- ‘Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması’nın tam metni.
http://www.gib.gov.tr/fileadmin/mevzuatek/uluslararası_mevzuat/RUSYA.htm (Erişim tarihi: 30 Aralık 2017).
- “Gazprom” Zavershil Stroitelstvo Shelfovoy Chasti “Turetskogo Potoka”.
<https://teknoblog.ru/2018/05/01/88999> (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2018).
- “Türk-Rus Hükümetlerarası Karma Ekonomik Komisyonu Yedinci Dönem Toplantısı Protokolu”nun tam metni. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/04/20070408-1.htm> (Erişim tarihi: 9 Nisan 2018).
- 11 Eylül Sonrası Türkiye. <http://www.dw.com/tr/11-eyl%C3%BCI-sonras%C4%B1-t%C3%BCrkiye/a-15369144> (Erişim tarihi: 4 Mart 2018).
- 15 Temmuz: Türk-Rus ilişkileri için bir fırsat. <http://www.alyazeera.com.tr/gorus/15-temmuz-turk-rus-iliskileri-icin-bir-firsat> (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2018).
- ABD Tek Tarafllılığı Ve Türk-Amerikan İlişkileri. <http://www.alyazeera.com.tr/gorus/abd-tek-tarafllılığı-ve-turk-amerikan-iliskileri> (Erişim tarihi: 4 Nisan 2018).
- Akkuyu Nuclear Power Plant. <http://www.taek.gov.tr/en/institutional/akkuyu-nuclear-power-plant.html> (Erişim tarihi: 8 Mayıs 2018).
- Akkuyu Nükleer Güç Santrali'nde çalışmak üzere Rusya'da eğitim almak isteyen 600 öğrenci için sınav yapıldı.
<http://tr.sputniknews.com/turkiye/20150404/1014819118.html#ixzz49ZqMoAIN> (Erişim tarihi: 13 Ağustos 2018).
- Akkuyu Projesinin Tarihçesi. <http://www.akkunpp.com/projenin-tarihcesi> (Erişim tarihi: 7.01.2017).
- Atomenergoprom. <http://atomenergoprom.ru/ru/corp/> (Erişim tarihi: 20.01.2018).
- Atomnaya Otrasl Rossii. <http://www.rosatom.ru/about-nuclear-industry/atomnaya-otrasl-rossii/> (Erişim tarihi: 20.01.2018).

- Avstriyskiy Uchastok «Yuzhnogo Potoka» Budet Postroen K Koncu 2016 Goda. <http://www.gazprom.ru/press/news/2014/june/article194111/> (erişim tarihi: 03. Mart 2019).
- Bednost v Rossii: Desyatki Millionov Za Chertoy. <https://www.gazeta.ru/business/2018/05/09/11745109.shtml?updated> (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2018).
- Bolgariya V Shoke: Sofiya Ne Verit V Zakrytie Proekta "Yuzhniy Potok". <https://www.vesti.ru/doc.html?id=2169156>(erişim tarihi: 03. Mart 2019).
- Brent Oil Futures Historical Data. <https://www.investing.com/commodities/brent-oil-historical-data>(erişim tarihi: 02.01.2019).
- Centralnyy Bank Rossiyskoy Federatsii. http://www.cbr.ru/currency_base/daily.aspx?date_req=01.01.2017 (Erişim tarihi: 11.01.2018).
- Denge tabloları. <http://www.eigm.gov.tr/tr-TR/Denge-Tablolari/Denge-Tablolari>, (Erişim tarihi: 14.05.2018).
- Dobycha Nefti. <http://vseonefti.ru/upstream/> (Erişim tarihi: 11.01.2018).
- Dobycha Uglya V RF Byet Rekordy, Osnovnoy Drayver - Eksport - Zamministra Energetiki. <http://www.finmarket.ru/interview/?id=4590411> (Erişim tarihi: 16.01.2018).
- Dogovor Mezhdru Rossiyskoy Federaciy İ Respublikoy Krim O Prinyatii V Rossiyskuyu Federaciyu Respubliki Krim İ Obrazovaniı V Sostave Rossiyskoy Federacii Novyh Subyektov. <http://kremlin.ru/events/president/news/20605> (Erişim tarihi: 19 Mayıs 2018).
- Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri. <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> (Erişim tarihi: 25 Aralık 2017).
- Doğal gaz Depolaması Neden Önemli? <https://www.setav.org/dogalgaz-depolamasi-neden-onemli/>(erişim tarihi: 02.01.2019)
- Dr. Sinan OĞAN'ın 18 Temmuz 2012 Tarihinde Bugün TV'de Konuk Olduğu Haberler Programının Yazılı Metni. <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/60-dr-sinan-ogan-in-18-temmuz-2012-tarihinde-bugun-tv-de-konuk-oldugu-haberler-programinin-yazili-metni> (Erişim tarihi: 22 Aralık 2017).
- EIA, International Energy Statistics, Russia: Oil Export per day <https://www.indexmundi.com/g/g.aspx?v=95&c=rs&l=en> (Erişim tarihi: 11.01.2018).

- EIA, International Energy Statistics, Russia: Oil Production per day. <https://www.indexmundi.com/g/g.aspx?v=88&c=rs&l=en> (Erişim tarihi: 11.01.2018).
- Elektrik İstatistikleri. <https://www.teias.gov.tr/tr/elektrik-istatistikleri> (Erişim tarihi: 14.05.2018).
- Erdoğan: "Rusya bizi kaybeder...", Moskova: "Gelin görüşelim..." <http://www.turkrus.com/112594-erdogan-rusya-bizi-kaybeder-xh.aspx> (Erişim tarihi: 27 Mayıs 2018).
- Erdoğan: Rus uçağı olduğunu bilseydik, uyarının şekli değişebilirdi. <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201512021019416219-erdogan-rus-ucak/> (Erişim tarihi: 19 Temmuz 2018).
- Evroparlament Prizval ES Otkazatsya Ot Partnerstva S Rossiey. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=1979541&1979541> (erişim tarihi: 03. Mart 2019).
- FACTBOX: Countries affected by Russia-Ukraine gas row. <https://www.reuters.com/article/us-russia-ukraine-gas-factbox/factbox-countries-affected-by-russia-ukraine-gas-row-idUSTRE5071TT20090112> (Erişim tarihi: 1 Mayıs 2018).
- Gazprom 2003 Yılı Faaliyetleri. <http://www.gazprom.ru/about/history/chronicle/2003/> (Erişim tarihi: 17 Nisan 2018).
- Gazprom Otkazalsya Uchastvovat V Proekte Nabucco. <https://www.rbc.ru/economics/16/03/2009/5703d2a19a79473dc814d01e> (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2018).
- Gazprom, Güney Akım anlaşmasını feshetti. <http://haberrus.com/economics/2016/01/20/gazprom-guney-akim-anlasmasini-feshetti.html> (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2018).
- Generalnyi Sekretar Soveta Nacionalnoi Bezopasnosti Turtsii Yigit Alpogan. <https://mgimo.ru/about/news/visits/118402/> (erişim tarihi: 07 Ocak 2019).
- Glava "Gazproma" otkazal Ukraine v "Gazovyh Perspektivah". <https://teknoblog.ru/2018/04/04/88341> (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2018).
- God Spustya Posle Evromaydana: Mneniya Ekspertov. https://www.bbc.com/russian/international/2014/11/141120_euromaidan_kiev_anniversariy (Erişim tarihi: 19 Mayıs 2018).
- Goluboy Potok. <http://www.gazpromexport.ru/projects/1/> (Erişim tarihi: 4.01.2017).

- Gruppu Turetskih Studentov Napravyat V Rf V Ramkah Proekta Aes "Akkuyu".
<http://www.atomic-energy.ru/news/2015/10/12/60388?page=1519> (Erişim tarihi: 13 Ağustos 2018).
- Güneş. <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Gunes> (Erişim tarihi: 14.05.2018).
- Güney Akım Projesi Hızlandırılacak.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/12/111230_south_stream (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2018).
- Gürcistan Çatışması Türkiye'yi İkilemde Bıraktı. <https://www.wsws.org/tr/2008/sep2008/geor-s16.shtml> (Erişim tarihi: 22 Nisan 2018).
- Hangi Ülkeden Ne Kadar Petrol Aldık? <http://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/343464-hangi-ulkeden-ne-kadar-petrol-aldik> (Erişim tarihi: 17 Nisan 2018).
- Holbrooke: Rusya-Türkiye Yakınlaşması Tehlikeli.
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/holbrooke-rusya-turkiye-yakinlasmasi-tehlikeli-38696935> (Erişim tarihi: 17 Nisan 2018).
- İntervyu Avstriyskomu Telekanalu ORF <http://kremlin.ru/events/president/news/57675> (erişim tarihi: 19 Mayıs 2018).
- İslam v Rossii v Cifrah. <https://muslim.ru/articles/272/7520/> (erişim tarihi: 03. Mart 2019).
- İndex Mundi. <https://www.indexmundi.com/g/g.aspx?v=138&c=rs&l=en> (Erişim tarihi: 11.01.2018).
- İstoriya Proyekta. <http://www.akkunpp.com/istoriya-proekta> (Erişim tarihi: 7.01.2017).
- İşeri, E. Ukrayna krizinin enerji boyutu ve Türkiye. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/ukrayna-krizinin-enerji-boyutu-ve-turkiye> (Erişim tarihi: 8.01.2018).
- Kaban, M. Dünya Enerji Piyasalarında Rusya'nın Konumu.
<http://rusyaenerji.blogspot.ru/2009/02/dunya-enerji-piyasalarnda-rusyann.html>, (Erişim tarihi: 7.01.2018).
- Kak Ocenivayut Velichinu Zapasov Uglevodorodov.
<http://www.gazprominfo.ru/articles/estimate/> (Erişim tarihi: 8.01.2018).
- Kaufman, S. Proekt Pobivshiy Mnozhestvo Rekordov. <http://www.gsg.spb.ru/node/30> (Erişim tarihi: 26 Aralık 2017).
- Kompaniya "Yuzhniy Potok Bolgariya" Priobrela Zemlyu Dlya Stroitelstva Gazoprovoda.
<https://tass.ru/ekonomika/1353630> (erişim tarihi: 03. Mart 2019).

- Konec ‘Yuzhnogo Potoka’: Zachem Rossiya Otkazalas Ot Gazoprovoda? http://kapital-rus.ru/articles/article/zachem_rossiya_otkazalas_ot_yuzhnogo_potoka/ (erişim tarihi: 03. Mart 2019).
- Konflikt Vokrug Gaza Mezhdru Rossiey, Ukrainoy i ES: Kto Mozhet Okazatsya V Samom Bolshom Proigryshe? <https://www.nato.int/docu/review/2014/NATO-Energy-security-running-on-empty/Ukrainian-conflict-Russia-annexation-of-Crimea/RU/index.htm> (Erişim tarihi: 19 Mayıs 2018).
- Korzhubaev, A. Eder, L. Oil Industry Of Russia. <http://burneft.ru/archive/issues/2011-04/1> (Erişim tarihi: 11.01.2018).
- Kömür. <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Komur> (Erişim tarihi: 5.02. 2018).
- Kırım. Put na Rodinu. Dokumentalni Film. <https://www.youtube.com/watch?v=t42-71RpRgI> (erişim tarihi: 07 Ocak 2019).
- Krupneyshie Mestorozhdeniya Uglya V Rossii İ Mire. <https://ecoportal.info/krupnejshie-mestorozhdeniya-uglya-v-rossii-i-mire/> (Erişim tarihi: 14.01.2018).
- LUKOIL v Turetskoy Respublike. <http://www.lukoil.ru/Company/BusinessOperation/GeographicReach/Asia/LUKOILinTurkey> (Erişim tarihi: 20 Nisan 2018).
- Mavi Akım'da dev ortaklık. <http://www.hurriyet.com.tr/mavi-akimda-dev-ortaklik-39060504> (Erişim tarihi: 4 Ocak 2017).
- Mercouris. A. Geopolitical Shift in European-Russian Relations? Cancellation Of South Stream Pipeline Project. <https://www.globalresearch.ca/geopolitical-shift-in-european-russian-relations-cancellation-of-south-stream-pipeline-project/5417848> (Erişim tarihi: 9 Mart 2019).
- Mezhdunarodnye eksperty: “Yadernaya Promyshlennost Stoit Na Poroge Bankrotstva”. <http://greenbelarus.info/articles/02-05-2016/mezhdunarodnye-eksperty-yadernaya-promyshlennost-stoit-na-poroge-bankrotstva> (Erişim tarihi: 20.01.2018).
- MMK Metalurji Şirket Profili. <http://mmkturkey.com.tr/siket-profil/> (Erişim tarihi: 20 Nisan 2018).
- NABUCCO. <http://www.nabucco-pipeline.com/> (Erişim tarihi: 2 Mayıs 2018).
- Neftegazovyy Obmen: RF İ Turtsiya Ustupili Drug Drugu. <http://ria.ru/economy/20090806/179991677.html#ixzz3XUepPPDS> (Erişim tarihi: 8 Mayıs 2018).

- Nikolaev, B. Ugolnaya Dilemma Rossii. http://www.ng.ru/ng_energiya/2017-09-12/15_7071_coal.html (Erişim tarihi: 14.01.2018).
- Novosti Atomnoy Otrastli. <http://www.akkunpp.com/akkuyu-nukleer-guc-santralinin-temeli-rusya-federasyonu-devlet-baskani-ve-turkiye-cumhuriyeti-cumhurbaskaninin-tatildigi-torenle-atildi/update> (Erişim tarihi: 8 Mayıs 2018).
- Novyy Gazoprovod v Turtsiyu. <http://www.gazprom.ru/press/news/2014/december/article208495/> (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2018).
- Nükleer Güç Santrallarının Kurulması Ve İşletilmesi İle Enerji Satışına İlişkin Kanun'un Tam Metni. <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5710.html> (Erişim tarihi: 7.01.2017).
- Nükleer Enerji Alanında Mühendislik Eğitim Programı Çerçevesinde Rusya Federasyonu'nda Eğitime Hak Kazanan Aday Listesi. <http://www.akkunpp.com/rusyada-egitim> (Erişim tarihi: 13 Ağustos 2018).
- Nükleer Enerji. <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji> (Erişim tarihi: 7.01.2017).
- Nükleer İhalesinde 2 Kritik İptal. <http://www.milliyet.com.tr/nukleer-ihalesinde---kritik-iptal-ekonomi-1160468/> (Erişim tarihi: 7.01.2017).
- Nükleer Santral İhalesi İptal. http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2009/11/20/nukleer_santral_ihalesi_iptal (Erişim tarihi: 7.01.2017).
- O Dinamike Otnosheniy Mezhdru Rossiyskoy Federaciyey I Turetskoy Respublikoy. http://www.turkey.mid.ru/hron2_r.html (Erişim tarihi: 20 Nisan 2018).
- Obyem Postavok Po «Golubomu Potoku» Preodolel Simvolicheskiy Rubezh V 150 Mlrd Kub. M. <http://www.gazpromexport.ru/presscenter/press/2036/> (Erişim tarihi: 18 Şubat 2018).
- Oğan, S. 2005 Petrol ve Politika: BTC Örneği. <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/572-petrol-ve-politika-btc-ornegi> (Erişim tarihi: 22 Aralık 2017).
- Oğan, S. 2006 Rus Dışışleri Bakanı Lavrov'un Ankara Ziyareti ve Gelişen Türk-Rus İlişkileri. <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/535-rus-disisleri-bakani-lavrov-un-ankara-ziyareti-ve-gelisen-turk-rus-iliskileri> (Erişim tarihi: 22 Aralık 2017).
- Oğan, S. 2006 Türk-Rus İlişkilerinde Balayı Dönemi. <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/534-turk-rus-iliskilerinde-balayi-donemi> (Erişim tarihi: 22 Aralık 2017).

- Oğan, S. 2007 Bölgesel Enerji Hatlarının Kesiştiği Ülke: Türkiye. <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/509-bolgesel-enerji-hatlarinin-kesistigi-ulke-turkiye> (Erişim tarihi: 22 Aralık 2017).
- Oğan, S. 2008 Akdeniz Boru Hattı Projesi (Med Stream). <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/463-akdeniz-boru-hatti-projesi-med-stream> (Erişim tarihi: 22 Aralık 2017).
- Oğan, S. 2009 Rusya-Ukrayna Doğal Gaz Krizi ve Çıkarılacak Dersler. <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/423-rusya-ukrayna-dogalgaz-krizi-ve-cikarilacak-dersler> (Erişim tarihi: 22 Aralık 2017).
- Oğan, S. 2013 Başbakan Erdoğan'ın Moskova Ziyareti ve Gündemdeki Konular. <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/158-basbakan-erdogan-in-moskova-ziyareti-ve-gundemdeki-konular> (Erişim tarihi: 22 Aralık 2017).
- Oğan, S. 2014 Dr. Sinan OĞAN ile Kırım Söyleşisi: “Kırım, Kosova'nın Rövanşıdır”. <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/1008-dr-sinan-ogan-ile-kirim-soylesisi-%EF%BF%BDkirim-kosova-nin-rovansidir> (Erişim tarihi: 22 Aralık 2017).
- Oğan, S. Mavi Akım Turk-Rus İlişkilerinde Mavi Bağımlılık. <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/548-mavi-akim-turk-rus-iliskilerinde-mavi-bagimlilik> (Erişim tarihi: 3.01.2017).
- Oğan, S. Rusya'nın Türk Sebze ve Meyvesine Yasak Kararı ve Sonuçları. <http://www.turksam.org/tr/makale-detay/569-rusya-nin-turk-sebze-ve-meyvesine-yasak-karari-ve-sonuclari> (Erişim tarihi: 22 Aralık 2017).
- Opredeleni Pobediteli Otkrytogo Konkursa Fonda «Atr Ayes» Po Razrabotke İ Realizacii Socialno-Znachimyh Proektov 2016 Goda. <http://www.atomic-energy.ru/news/2016/05/27/66246> (Erişim tarihi: 20.01.2018).
- Osmanov, E. Rusya'nın Süper Güç Olma Hesapları Ve Enerji. http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/159/rusyanin_super_guc_olma_hesapları_ve_enerji (Erişim tarihi: 7.01.2018).
- Pamir, N. ‘Mavi Akım Projesi Nedir, Ne Değildir?’ http://www.avrasyatr.org/e-analiz_TR/e-analiz_1.html (Erişim tarihi: 26 Aralık 2017).
- Petrol İşleri Genel Müdürlüğü İstatistikleri. <http://pigm.gov.tr/index.php/istatistikler> (Erişim tarihi: 30.01.2018).
- Petrol. <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol> (Erişim tarihi: 29.01.2018).
- Posol Sirii: 10 tysyach vyhodcev iz SNG voyuyut v ryadah IGIL. https://www.bbc.com/russian/news/2015/11/151120_russians_isis_syria (Erişim tarihi: 27 Mayıs 2018).

- Press-Konferenciya Po Itogam Rossiysko - Bolgarskih Peregovorov.
<https://www.vestifinance.ru/videos/40642> (erişim tarihi: 03. Mart 2019).
- Press-konferenciya Po İtogram Peregovorov s Prezidentom Turtsii Redzhepom Tayipom Erdoganom. <http://kremlin.ru/events/president/news/52673> (Erişim tarihi: 8 Mayıs 2018).
- Prezident Avstrii: My Podderzhivaem i "Yuzhnyy potok", i Nabucco.
<https://www.rbc.ru/economics/20/05/2011/5703e79a9a79477633d33152> (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2018).
- Prezident Makedonii Podderzhal "Yuzhnyy Potok".
<http://www.rosbalt.ru/business/2014/07/18/1293797.html> (erişim tarihi: 03. Mart 2019).
- Proekt Gazoprovoda "Yuzhnyy Potok". Spravka.
<https://ria.ru/spravka/20101113/295992226.html> (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2018).
- Proekt Stroitelstva AES Akkuyu V Turtsii. <http://www.rosatom.ru/investor/projects/> (Erişim tarihi: 7.01.2017).
- Putin Dönemi Türk-Rus İlişkileri. <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/putin-donemi-turk-rus-iliskileri> (Erişim tarihi: 4 Mart 2018).
- Putin Türk Akımı İle İlgili Anlaşmayı İmzaladı. <http://www.dw.com/tr/putin-t%C3%BCrk-ak%C4%B1m%C4%B1-ile-ilgili-anla%C5%9Fmay%C4%B1-imzalad%C4%B1/a-37449456> (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2018).
- Putin: Atatürk Mezarında Ters Dönmüştür.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151217_putin_turkiye (Erişim tarihi: 27 Mayıs 2018).
- Putin: Sırtımızdan Bıçaklandık. <https://www.ntv.com.tr/dunya/putin-sirtimizdan-bicaklandik,fvChtoWKCUEUR1ywwGWxaQ> (Erişim tarihi: 13 Temmuz 2018).
- RDS-1 / izdelie 501. <http://militaryrussia.ru/blog/topic-728.html> (Erişim tarihi: 16.01.2018).
- Recep Tayyip Erdoğan. <https://www.tccb.gov.tr/receptayyiperdogan/> (Erişim tarihi: 4 Mart 2018).
- RF Otkazalas ot 'Yuzhnogo Potoka', Gaz V Evropu Poydet Cherez Turtsiyu.
<https://ria.ru/20141202/1036071445.html> (erişim tarihi: 03. Mart 2019).
- Rosatom Vypustil Godovoy Otchet Za 2016 God.
<http://www.rosatom.ru/journalist/news/rosatom-vypustil-godovoy-otchet-za-2016-god/>
 (Erişim tarihi: 20.01.2018).

- Rossiya Budet Stroit AES v Turtsii. http://ria.ru/trend/atomic_power_station_turkey_06082009/, (Erişim tarihi: 4 Ağustos 2018).
- Rossiya Mozhet Stat Postavshhikom Gaza Dlya Nabucco. <https://www.rbc.ru/economics/13/07/2009/5703d5209a79477331809867> (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2018).
- Rossiya Ne Sobiraetsya Obyedinyat“Yuzhnyy potok” i Nabucco. <https://www.rbc.ru/economics/15/03/2010/5704b60d9a794714c9b521c9> (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2018).
- Rossiysko-Turetskie Torgovye I Ekonomicheskie Svyazi. <http://www.propertyturkey.ru/rustur.htm> (Erişim tarihi: 30 Aralık 2017).
- Rossiysko-ukrainskie Otnosheniya. Vzglyad iz Ukrainy. http://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/interview/rossiysko-ukrainskie-otnosheniya-vzglyad-iz-ukrainy/?sphrase_id=2262362 (Erişim tarihi: 1 Mayıs 2018).
- Russkaya Shkola v Antalii. <http://eduant.ru/school/> (Erişim tarihi: 20 Nisan 2018).
- Rusya Doğal gaz Üretimi Arttı. http://turkish.ruvr.ru/2013_02_02/Rusyada-dogalgaz-uretimi-artti/ (Erişim tarihi: 11.01.2018).
- Rusya Federasyonu. <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/dislliskiler/ulkeler/ulke-detay/Rusya%20Federasyonu> (Erişim tarihi: 17 Nisan 2018).
- Rusya, Türkiye'den İthalı Yasaklanan Ürün Listesini Açıkladı. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151201_rusya_yaptirim_liste (Erişim tarihi: 19 Temmuz 2018).
- Rusya'nın Türkiye'ye Yaptırımları Ve Ekonomik İşbirliği. <https://tr.sputniknews.com/infografik/201512171019728085-Rusya-Turkiye-yaptirimlar-Su-24/> (Erişim tarihi: 13 Temmuz 2018).
- Rusya'dan Türkiye'deki Vatandaşlarına Çağrı: Ülkenize Dönün. <https://tr.sputniknews.com/rusya/201511261019288415-rusya-turkiye-cagri-ulke-/> (Erişim tarihi: 13 Temmuz 2018).
- Rusya'dan Türkiye'ye 'Terörle Mücadelede Yakın İşbirliği' Teklifi. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151015_lavrov_turkiye (Erişim tarihi: 27 Mayıs 2018).

- Rusya'nın Türkiye'ye Yanıtı Ne Olacak?
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151125_rusya_tepki_asimetrik (Erişim tarihi: 13 Temmuz 2018).
- Sağlayacağı Yararlar. <http://turkstream.info/tr/project/benefits/> (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2018).
- Sınır Giriş-Çıkış İstatistikleri. <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> (Erişim tarihi: 17 Nisan 2018).
- Silviri İşletme Müdürlüğü. <https://silivrieht.botas.gov.tr/index.php/tr/> (erişim tarihi: 02.01.2019).
- Soçi'deki Türk Pragmatizmi. https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2014_02_10/Socideki-Turk-pragmatizmi/ (Erişim tarihi: 4 Mayıs 2018).
- Soglashenie Mezhdru Pravitelstvom Rossiyskoy Federacii İ Pravitelstvom Turetskoy Respubliki O Sotrudnichestve V Sfere Stroitelstva İ Ekspluatacii Atomnoy Elektrostancii Na Ploshhadke "Akkuyu" v Turetskoy Respublike. http://www.conventions.ru/view_base.php?id=2151 (Erişim tarihi: 7.01.2017).
- Soglashenie o Razdele. <http://www.kchf.ru/history/dogovor/dogovor.htm> (erişim tarihi: 19 Mayıs 2018).
- Soglashenie O Sozdanii Chernomorskoy Voенno-Morskoy Gruppy Operativnogo Vzaimodeystviya («Blyeksifor»). http://www.mid.ru/bleksifor/-/asset_publisher/0vP3hQoCPRg5/content/id/124942 (Erişim tarihi: 14 Şubat 2018).
- Son dakika: "S-400'ler 2019'da Türkiye'ye gönderilecek". <https://www.haberturk.com/son-dakika-s-400-ler-2019-da-turkiye-ye-gonderilecek-2113072#> (Erişim tarihi: 22 Ağustos 2018).
- Sotrudnichestvo s Turtsiye. <http://roe.ru/export/turtsiya/> (Erişim tarihi: 2.01.2018).
- Sovmestnaya Deklaraciya O Prodvizhenii K Novomu etapu Otnosheniy Mezhdru Rossiyskoy Federaciy İ Turetskoy Respublikoy İ Dalneyshem Uglublenii Druzhby İ Mnogoplanovogo Partnyorstva. <http://www.kremlin.ru/supplement/172> (Erişim tarihi: 4 Ağustos 2018).
- TAEK Tarihçesi. <http://www.taek.gov.tr/kurumsal/tarihce.html> (Erişim tarihi: 7.01.2017).
- Tekst Pisma S İzvineniyami Erdogana Poyavilsya V Otkrytom Dostupe. <http://www.ntv.ru/novosti/1639078/> (Erişim tarihi: 19 Temmuz 2018).
- Tretiy Energeticheskiy Paket Evropeyskogo Soyuza. <http://www.alleuropa.mgimo.ru/tretiy-energeticheskiy-paket-evropeyskogo-soyuza> (erişim tarihi: 03. Mart 2019).

- Turtsiya Hochet Povysit Moshhnost "Golubogo Potoka" na 3 Mlrd Kub. M v God. <https://www.rbc.ru/economics/21/04/2014/57041b889a794761c0ce92f9> (Erişim tarihi: 17 Nisan 2018).
- Turtsiya. Perezagruzka. Dokumentalnyy Film Dmitriya Shhugoreva – Rossiya. <https://www.youtube.com/watch?v=88xE-PEsyP8> (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2018).
- Turetskie Studenty Byli Otchisleny iz MIFI po Resheniyu FSB Kak Nezhelatelnye Na Territorii RF, Soobshhaet SPCh. <http://www.atomic-energy.ru/news/2016/02/05/63121> (Erişim tarihi: 13 Ağustos 2018).
- Turetsko-Rossiyskie Torgovo-ekonomicheskije Otnosheniya. <http://www.turkofis.narod.ru/turkrus.htm> (Erişim tarihi: 22 Aralık 2017).
- Turetskiy Potok. <http://www.gazprom.ru/about/production/projects/pipelines/built/turk-stream/> (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2018).
- Turizm İstatistikleri. <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9851/turizm-istatistikleri.html> (Erişim tarihi: 8 Ağustos 2018).
- Turizmin Ekonomideki Yeri. https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri/istatistikler/turizmin-ekonomideki-yeri/gsmh-icindeki-payi-1963-_79.html (Erişim tarihi: 19 Temmuz 2018).
- TurkStream. <http://www.gazprom.com/about/production/projects/pipelines/built/turk-stream/> (Erişim tarihi: 20 Mayıs 2018).
- Tuz Gölü Yeraltı Doğal Gaz Depolama Tesisi'nde Dolum İşlemi Başlatıldı. <https://enerjiensitüsü.org/2018/02/12/tuz-golu-yeralti-dogalgaz-depolama-tesisinde-dolum-islemi-baslatildi/>(erişim tarihi: 02.01.2019).
- Tüpraş. <https://www.tupras.com.tr/> (erişim tarihi: 02.01.2019)
- Türk Hava Yolları. <https://p.turkishairlines.com/> (Erişim tarihi: 25 Aralık 2017).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı 2016 Yılı Kronolojisi. <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?ce87292a-fdef-48ed-99f5-767e89960bfb> (Erişim tarihi: 13 Ağustos 2018).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı 2017 Yılı Kronolojisi, Temmuz. <http://www.mfa.gov.tr/temmuz2017.tr.mfa> (Erişim tarihi: 22 Ağustos 2018).
- Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti İle Rusya Federasyonu Hükümeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun.

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic_yazici?P4=1298&P5=B&page1=35&page2=35 (Erişim tarihi: 22 Aralık 2017).

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. <https://www.ekonomi.gov.tr> (Erişim tarihi: 17 Nisan 2018).

Türkiye Cumhuriyeti-Rusya Federasyonu Ortak Stratejik Planlama Grubu Üçüncü Toplantısı Ortak Bildirisi, 17 Nisan 2013, İstanbul. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-cumhuriyeti-rusya-federasyonu-ortak-stratejik-planlama-grubu-ucuncu-toplantisi-ortak-bildirisi.tr.mfa> (Erişim tarihi: 4 Ağustos 2018).

Türkiye Doğal Gazda Rusya'ya Ne Kadar Bağımlı? https://www.bbc.com/turkce/ekonomi/2015/12/151204_rusya_turkiye_dogalgaz_cuneyt_kazokoglu (Erişim tarihi: 19 Temmuz 2018).

Türkiye İle Rusya Güçlü Ortak Oldu. <http://www.milliyet.com.tr/moskova-yla--guclu--imza/dunya/dunyadetay/14.02.2009/1059610/default.htm> (Erişim tarihi: 4 Ağustos 2018).

Türkiye Yılda Tükettiği Doğal Gazın Yalnızca Yüzde 5'ini Depoluyor. <https://enerjienstitusu.org/2017/01/09/turkiye-yilda-tukettigi-dogalgazin-yalnizca-yuzde-5ini-depoluyor/> (erişim tarihi: 02.01.2019).

Türkiye'nin Çeçenistan Sorununa İlişkin Politikası. <http://kafkassam.com/turkiyenin-cecenistan-sorununa-iliskin-politikasi.html> (Erişim tarihi: 25 Aralık 2017).

TÜRSAB Turizm Verileri. <https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri> (Erişim tarihi: 17 Nisan 2018).

Uçak Krizinde Yıldönümü; Türk-Rus İlişkilerinde Neler Yaşandı? <http://haberrus.com/analysis/2016/11/24/ucak-krizinde-yildonumu-turk-rus-iliskilerinde-neler-yasandi-analiz.html> (Erişim tarihi: 19 Temmuz 2018).

Uçak Krizinin Yıldönümünde Rus Turist Kaybı Yüzde 84. <http://www.hurriyet.com.tr/ucak-krizinin-yildonumunde-rus-turist-kaybi-yuz-40285807> (Erişim tarihi: 19 Temmuz 2018).

Ukraina i Rossiya: İstoriya Gazovih Konfliktov. <http://eurasiancenter.ru/factsandfigures/20140416/1003458216.html> (Erişim tarihi: 9 Nisan 2018).

Ukrayna - Rusya Krizi Endişelendiriyor. <http://www.dw.com/tr/ukrayna-rusya-krizi-endi%C5%9Felendiriyor/a-2522712> (Erişim tarihi: 9 Nisan 2018).

Ukrayna'daki Turuncu Devrim. <http://akademikperspektif.com/2013/04/22/ukraynadaki-turuncu-devrim/> (Erişim tarihi: 9 Nisan 2018).

- Ukrayna'nın Jeopolitik Önemi. <http://www.evsam.org/utku/110-ukrayna-nin-jeopolitik-onemi.html> (Erişim tarihi: 9 Nisan 2018).
- Ukrayna-Rusya Doğal Gaz Krizi: Avrupa Ve Türkiye Zor Günler Geçiriyor. http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/1008/ukrayna-rusya_dogal_gaz_krizi_avrupa_ve_turkiye_zor_gunler_geciriyor (Erişim tarihi: 1 Mayıs 2018).
- V 2017 Godu AES Rossii Ustanovili Absolyutnyy Rekord Vyrabotki – 202,868 mlrd kVt.ch. <http://www.rosatom.ru/journalist/news/-v-2017-godu-aes-rossii-ustanovili-absolyutnyy-rekord-vyrabotki-202-868-mlrd-kvt-ch/> (Erişim tarihi: 20.01.2018).
- Vengriya Otkazalas Prekrashat Raboty Po “Yuzhnomu Potoku”. <https://lenta.ru/news/2014/07/01/hungary/> (erişim tarihi: 03. Mart 2019).
- Vnimaniyu Rossiyskih Grazhdan, Zhelayushhih Sovershit Poezdku V Turtsiyu. <http://moscow.emb.mfa.gov.tr/Mission/ShowAnnouncement/119780> (Erişim tarihi: 8 Ağustos 2018).
- Voennaya doktrina Rossiyskoy Federacii. <http://kremlin.ru/supplement/461> (Erişim tarihi: 4 Mart 2018).
- Vserossiyskaya Olimpiada Po Turetskomu Yazyku. <http://www.mggeu.ru/faculties/faculty-of-foreign-languages/department-oriental-languages/vseRossiyskaya-olimpiada-po-turetskomu-yazyku/> (Erişim tarihi: 20 Nisan 2018).
- Vstrecha s Prezidentom Turtsii Redzhepom Tayipom Erdoganom. <http://kremlin.ru/events/president/news/50354> (Erişim tarihi: 4 Ağustos 2018).
- Vystuplenie Ministra energetiki A.V.Novaka na Itogovoj Kollegii Minenergo Rossii-2018. <https://minenergo.gov.ru/node/11279>(erişim tarihi: 06 Ocak 2019).
- Yardımcı, O. Türkiye-Rusya İlişkisinin Tarihçesinde Enerji İşbirlikleri. <http://enerjiuzmani.blogspot.ru/2015/07/july-08-2015-turkiye-rusya-iliskisinin.html> (Erişim tarihi: 22 Aralık 2017).
- Yenilenebilir Enerji Kaynakları. <http://www.mfa.gov.tr/yenilenebilir-enerji-kaynaklari.tr.mfa> (Erişim tarihi: 13.05.2018).
- Yunus Emre Enstitüsü. <http://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu> (Erişim tarihi: 20 Nisan 2018).
- Yükseköğretime Geçiş İstatistikleri. <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Erişim tarihi: 13 Ağustos 2018).

Zachem Rossii ‘‘Akkuyu’’? <http://www.rosbalt.ru/blogs/2017/05/16/1615148.html> (Erişim tarihi: 20 Temmuz 2018).

Zapası Gaza i Nefti. <http://www.gazprom.ru/about/production/reserves/> (Erişim tarihi: 8.01.2018).

Zapusk Pervoy Atomnoy Elektrostantsii V Turtsii Otsrochili Do 2022 Goda. <http://vostexpress.org/zapusk-pervoy-atomnoy-elektrostantsii-v-turtsii-otsrochili-do-2022-goda-novosti-turtsii/> (Erişim tarihi: 8 Mayıs 2018).

Röportajlar

Necdet Pamir ile yazarın mülakadı, 26.10.2018, ODTÜ Mezunlar Derneği Vişnelik Tesisleri, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Alena İAKOVLEVA
Doğum Yeri - Tarihi	Rusya Federasyonu, 28.05.1994
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	'Leonardo' İtalyan Koleji (Ural Federal Üniversitesi, Rusya)
Lisans Diploması	Doğu Bilimleri
Yabancı Diller	Rusça, İngilizce, Japonca
İŞ DENEYİMİ	
E-Posta	iakovleva.aleyna@gmail.com